

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1992. NOVEMBER

SULYOK VINCE: Hazád és anyanyelved; A századvég fényében; Fiatal halottakra emlékezve; Medúza-fő	3
GÖMÖRI GYÖRGY: Márai hazatér Párizsból; Egy vacsora utóhatásai	6
KALÁSZ MÁRTON: Vércsík; Kinti neszezés	7
FERDINANDY GYÖRGY: Hurrikán	8
ZALÁN TIBOR: Avagy a történet; Szeretkezés után; Azok a rohadt külvárosi buszok	24
MOHÁS LÍVIA: Olvasónapló	26
BÁRDOS B. ARTHUR: Kérni – vagy nem kérni; Holdudvar; Ellenpontok	35
BOGDÁN LÁSZLÓ: az erdélyi kertmozi (Helyzetjelentés; totálplán: a hegesztőpisztolyok)	38
BEKE GYÖRGY: Vallásháború Erdélyben?	41
DOBOSSY LÁSZLÓ: Közhasznú filológia	53

90 éve született Illyés Gyula

TAMÁS ATTILA: Gondolatok az Illyés-életmű korszerűségéről	62
MÁRKUS BÉLA: Egérfogak (Illyés Gyula: Naplójegyzetek, 1929–1978)	68
ALFÖLDY JENŐ: Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt	74
PÉTER LÁSZLÓ: Illyés Gyula textológiai nézetei	82

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZALAY FERENC grafikái a 23., 61., 81. és a 96. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

IMRE LÁSZLÓ: Az ismeretlen Arany (Gondolatok Zách Klára
ürügyén)

SULYOK VINCE

Hazád és anyanyelved

*Mi történik a nyelvvel,
a másik életből hozottal,
az anyanyelvvel,
mi történik vele évtizedek
során az idegenben,
hol ellene létezik minden,
támadja, ostromolja, rontja
minden órában rádió,
tévé, újság, reklámszöveg
s az az idegen nyelv, amelyben
benne élsz, az utca s munkahelyed
nyelve, az a szükséges, az a második,
amely talán kedves is, szép is,
de mindenképpen létfeltétele
új életednek, háznak, autódnak,
pénzednek s egyre inkább,
minden új nappal egyre inkább
az álmaidnak is, a terveidnek –
mi történik az anyanyelvvel,
a távoli múltból, a távoli
hazából magaddal hozottal
az idegen nyelvi közeg
mindennapi támadásai közepette?
Megtépázódik, szürkül, megkopik,
szavakat veszít, színt, zamatokat,
színing telítődik idegenséggel
és süllyed, süllyed a tudattalan
mélyére, mintha feneketlen
kútba süllyedne, honnan csak a múlt
emlékei hozzák föl néhanap
a fényre, s egy-egy verssor, könyv, vagy ének...*

*Jaj annak, akit sorsa kiszakít
hazájából, anyanyelvéből,
de ezerszer jaj annak, aki kész
feledni mindkettőt; mert új hazát
s új anyanyelvet cserébe nem ad
a másik ország, ahol élsz s az új nyelv,
bárhogy betölti mindennapjaid!*

*Míg neved magyar, idegen maradsz,
míg múltad magyar, idegen maradsz,
bárhova vet a sorsod!*

Torrevieja, 1991. nov. 8.

A századvég fényében

*Még egyre itt vagyok,
Még járkálok a fényben.
Ebben az életben még egyre
jelen vagyok.
A pulzusom szabályos.
Még mindig kínzó szomjúsággal
ézekelem a létet,
a tenger kék lélegzetét
s élek ebben a teljes
déli pillanatban,
a fények, illatok, színek
részegen örvénylő áradatában.
Még itt állok ebben a vörösen
fölpárázsló nagy alkonyatban
szememben madarakkal,
virágokkal, hajókkal.
Még egyre enyém ez a part itt, –
amíg csak a rikácsoló sirályok
vissza nem hódítják maguknak
s örökre el nem veszik tőlem.
S még annyi-annyi minden
megtörténhet velem
ennek a kimúló rettenetes
századnak elképesztő, gyönyörű
és szörnyű utolsó éveiben.*

Torrevieja, 1991. nov. 5.

Fiatal halottakra emlékezve

*Tírátok gondolok ma, akik
ötvenhat véres őszén
fiatalon meghaltatok.
Elpusztulhattam volna én is
együtt veletek,
hisz veletek voltam végig!
De megmenekültem.
És élek. Még
mindig élek a fényben!
Ballagok éppen egy*

*mediterrán alkonyatban,
idegen madárral teli
tó szélében, gyűjtögetve,
mint zsugori a pénzét,
a szépség pillanatait,
mielőtt közétek
érek én is,
közétek lépek
az örök léttelenbe.*

Torrevieja, 1991. okt. 31.

Medúza-fő

*Riadt madaraiddal, ősz
menekülőben magam is
a fény után,
a fény után,
a fény után,
autózok négyezer kilométert
a nap hátráló melege nyomán
egy teraszig, mely tenyérként emel
a mediterrán part azúr vize fölé.*

*A távolban sötét halászhajó,
órája már, hogy szinte nem is mozdul,
lebeg csak, mint Medúza-fő, amely
évezredeből s mitológiákból
e mai délelőttbe visszatért,
e mai hajszolt másvilágba.*

*Medúza-fő: őszvégi tengerek
habjainak labdajátéka, süllyedsz
s emelkedsz megkövült szomorúsággal,
üres szemüregedben a halállal
s holt évezredek emlékeivel.
Süllyedsz-emelkedsz lélektelenül,
süllyedsz-emelkedsz élettelenül
s tudod már, hogy nincs más feltámadás.*

Torrevieja, 1991. okt. 16.

GÖMÖRI GYÖRGY

Márai hazatér Párizsból

*rongyos gyerekek fejkendős öregasszony
pállott hőségben húgyszag „cukorkát-cigarettát!”
vonatablakból elmarad az ország –
de jólvanezty mégegyszer jólvanezty
nem vár senki ne is várjon rám senki
az Oktogonnál megállítom a taxit
gyalog vágok neki a pesti rengetegnek
az emberek feltűnően jól vagy rosszul
vannak öltözve nagyon kevés az autó
lompos villamosoknak hallani csörtetését
poros ez a város kopottas szomorú
neon-csecsebecsét kihívón mutogatja
de mégis az enyém övé volt ifjúságom
most itt fogok élni írni itt vagyok hazatértem*

Egy vacsora utóhatásai

*ez ugyan nem volt belsazzár lakomája
mégis beleborzongtam utólag
mert mivé lesz bennünk minden remek
hús torta gyümölcs és fenséges ital
– Belsazzár: bélsár-cár
palotája bélsár-vár –
és babiloni szomjúság gyötört
és legalább ötször kellett kimennem
míg egyre a „menetek kell” zakatolt sajtó fejemben
a túl jó vacsora után*

KALÁSZ MÁRTON

Vércsík

ahogy a kutya húzza vékony vérét
féreg a figyelmetlen
baljóslat nyákját, ahogy épp a fű
a kert mentén péppé törik
közben úgy mondjuk, hajlik, lent a kő
súvít, mint a lyukas fog
a világ csempé szájában, én még a tél
gyötrelmében tán jobban elvagyok
ha csak kint kell, úgy viselem
húznám-e havon vércsíkom lábam után
gyöngédségemmel a sebzett kutyát
nem csálnám, s hisz elhitem
mégsincs baj, érzékeny gyermekem
egyszer rám üvöltött, hogy hazudok
lehettem is akkor szemében
igaz, fonák példája, fönt milyen
alattomos
pofátlan
rettenetes
s színvonaltalan rend már a világ

Kinti neszezés

várjam érkeztüket
tapadjanak a nedves ablakra, apró kezek
véljem gyanútlan töredezettre evett
kert-levélnek hangzó körmeiket

várjam meg a lehelleket
amelyben végig érezve a nyílt üzenet
ezzé válhatunk, én az lehetek
lehordás után, s majd ne jöjjenek

FERDINANDY GYÖRGY

Hurrikán

DRÁMA HÁROM FELVONÁSBAN

Szereplők

ANTONIO, fiatalember
 FONDORI, Antonio barátja
 AGUIDA, indián lány
 LUIS, Aguida bácsikája
 LI-FU-SZUN, gazda
 ÖZSÉN, szakács

DON JULIO, főúr
 LYDIA, örömlány
 ISABELLE, kislány
 ZENÉSZ
 SÍRÁSÓ
 pribékek, örömlányok, gyerekek

Játszódik a század első felében, Dél-Amerikában

I. FELVONÁS

A színhely: Li-Fu-Szun bordélyháza. Középen lépcső vezet fel a gazda lakosztályába, jobbra bár, korridor, balra bejárat. A mennyezetten lomha ventilátor forog. A helység nem kikötői csapszék, annál előkelőbbnek szeretne látszani, de nem is polgári étterem, annál kétértelműbb, izléstelenebb. Egyszerre sugallja egy távoli, egzotikus kikötő, és egy bajor söröző meghűt, nosztalgikus hangulatát.

1. jelenet

DON JULIO *(körbejár, lámpát gyújt, beindítja a ventilátort. Kint hajókürt bűg):*
 Özsén! A nyakunkon a hajó!

ÖZSÉN *(megáll a konyhaajtóban):* Nyugalom, don Julio! Még csak most kerüli meg a zátonyokat.

DON JULIO *(gúnyosan):* A zátonyokat!
 Csak nem hiányzik magának a tenger?

ÖZSÉN: A tenger! Miért éppen a tenger?

DON JULIO: Ismerem a fajtáját: sehol sincs maradásuk. Csak útközben érzik jól magukat.

ÖZSÉN: Eleinte, uram. Később az utat is megkeseríti az érkezés. *(Rakosgatja a bárszékeket.)* Nem hiányzik már nekem sem a szárazföld, sem a tenger. Néha, hajnalban valami. Talán a remény. De azután felébredek.

(Kint hajókürt bűg.)

DON JULIO: Mit gondolsz, jön valaki?

ÖZSÉN: Nem kívánom neki, akárki legyen.

DON JULIO: Tudja maga, az én időmben hány utast hozott a Queen Elisabeth? Harmincat. Vagy negyvenet. Micsoda ünnepe volt! Az indiánok már kora reggel lejöttek a hegyekből. A mólón tolongtak az árusok. Délután megérkeztek a hintók. Hullámozott a tömeg. Amikor a hajó megkezdte a siklást, rázendítettek a zenészek. Ezek meg táncoltak, énekeltek. Bizony. Akkor még a himnuszra is táncoltak az emberek. Özsén?

ÖZSÉN: Egy pillanat, don Julio. A rádió azt mondja, hurrikán közeleg.

DON JULIO: Ide?! Nem talál ide, sose féljen. Még a térképen sincs rajta ez a lepra sziget!

ÖZSÉN: Felébresszem a lányokat?

DON JULIO: Majd én felébresszem őket. A maga helye az ajtó előtt van. Már érkeznek az emberek! *(El, jobbra. Özsén kimegy az ajtó elé.)*

2. jelenet

ÖZSÉN *(bevezet két terepszínű, egyenruhás fiatalembert):* Itt várjanak az urak. *(El közében, a gazda lakosztálya felé.)*

FONDORI: Ilyesmit is régen mondtak nekem!

ANTONIO: Hogy várjunk? Mást sem mondanak...

FONDORI: Nem hallottad? Leuraztak! Úr lesz belőlünk, Antonio, figyeld meg! Valami azt súgja nekem...

ANTONIO: Urak, itt?! Rabszolgatartók. Esetleg orvgazdák, uzsorások. Madamák, stricik, szélhámosok. Pribékek. Válogatatsz... Mondd, neked nincs még elegendő?

FONDORI: Az éhezésből, a verésből igen. *(Körbejár.)* Barátom, micsoda hacienda! Pálmafák, úszómedence, szökőkút. Kakaduk, törpepapagályok...

ANTONIO: Igazi állatkert! *(Rágyújtanak.)*

FONDORI: Türelem. Gondold csak meg, otthon mit csinálnál. Talicskázna a romokat. Itt meg utazol, nyelveket tanulsz, megismered az életet. Micsoda bár! Fogjuk az Isten lábát, öregem!

ANTONIO: Fogjuk. Már egy éve nem írtam apámnak. Mégcsak egy levélre se futja. Igaz, mit is mondhatnék neki! Hogy vigéc lettem? Zsoldos? Csempész?

FONDORI: Miért ne! Mit képzelél, mi lehet belőled? Püspök? Bankár? Vagy földbirtokos? Én ezt választottam, érted? A kalandot. A jót, a rosszat, mindent. A teljes életet.

ANTONIO: Azt hittem, meg akarsz gazdagodni.

FONDORI: A pénz jön majd magától. Nézd ezeket az üvegeket!

ANTONIO: Engem, látod, soha nem vonzott a kaland. Magam se tudom, mit akartam. Azt hittem, elég átmászni az Andeseken, és indián leszek. Te Fondori! Tudod, mik vagyunk mi? Pitiáner szélhámosok. Pitiánerek.

FONDORI: És éhesek. *(Pisszeg.)* Jön valaki! *(A kert felől indiány lányka szalad be, nyomában két kövér kamasz. A lány elesik, sír. „Ne bántsanak, fiatalurak!” A kamaszok: tapogatják. „Gyerünk! Mutasd a melledet!”)*

ANTONIO: Coki innen! *(Lerángatja a lányról a két gyereket.)*

FONDORI: Ne szólj bele, Anton!

AGUIDA: *(feláll, leporolja magát):* Köszönöm, uram.

ANTONIO: Bántottak?

AGUIDA: Le akarták vágni a hajamat. Nem bántottak, jó gyerekek ezek!

ANTONIO: Kár lett volna érte. *(Megérinti az indián lányka haját. Zaj.)* Mi ez?

AGUIDA: A rádió, uram. Azt mondják, hurrikán közeleg.

3. jelenet

Özsén hangja: *„A gazda!” A lakosztály ajtajában megjelenik Li-Fu-Szun. Kövér, rossz arcú kínai, a kezében levél.*

LI-FU-SZUN: Mi történik itt? Ki bántott, madárkaim? Senki? Helyes. Ki merne bántani titeket! *(Aguidához.)* Így végzed a dolgot? Vigyázz, mert hátrazavarlak a többi közé! *(A két fiatalemberhez.)* Maguk lennének azok. *(Fondori és Antonio sapkájukat forgatva állnak a gazda előtt.)*

LI-FU-SZUN: Hát, nem valami kövérek. Éhesek, mi? Mihez értenek? Itt az áll, vigécek. De ahhoz maguk, barátocskáim, még gyerekek!

FONDORI: Tegyen próbára minket! Nem bánja meg.

LI-FU-SZUN *(megnézi magának):* Persze, veteránok. Elszánt fickók. Hogy hívnak?

FONDORI: Fondori.

LI-FU-SZUN: Itt az áll: Dóri.

FONDORI: Az uram, az. Dóri. És előtte a „von”.

LI-FU-SZUN: Szóval, németek. *(Antonio felé.)* A másik is? Na jól van. *(Tapsol, Özsén be.)* Három poharat! *(Fondorinhoz.)* Szóval pénz kellene, mi? Azt hitték, csak áthajóznak ide, és a nyakukba szakad! Legalább tudják, hogy mit akarnak?

FONDORI: A rendelkezésére állunk, uram.

LI-FU-SZUN: Szóval még ezt is tőlem várják. Nem lesz ingyen, figyelmeztetem magukat! Egészségükre! *(Iszik.)* Özsén, vakkard meg a hátam! Ne ott, feljebb! Balra! Középen! Ne olyan erősen, te állat! Még a bőrömet is levakarod! *(Nyög.)* Nem lesz

olcsó multság, azt ugye tudják. Hogy néznek ki! Ki kell kupálnom magukat... Fegyverrel tudnak bánni? Persze, nem nagy kunszt, háborúban! De ölni! He? Nyissz? Azt már nem, mi? Az már bűdös! Jól van no, majd belejönnek! Hát a lányokkal mi a helyzet? Itt a kikötőben hamar elkelnek a lányok. Csak fel kell menni értük a hegyekbe. Az indiánok kész nők tizenöt évesen. Nos? Mit szólnak hozzá?

ANTONIO: Dolgozni szeretnék.

LI-FU-SZUN: Nem érdeklik a lányok? Pedig jó üzlet, nekem elhíheti. Darabárban, készpénzben fizetem. A levonások után, természetesen. Sok a rizikó, értik? Mert mi van, ha lelépnek? Én itt feltáplálom magukat, felöltöttem...

ANTONIO: Pincérre, sofőrre nem lenne szüksége, uram?

LI-FU-SZUN: Ide figyeljen! Cselédnek itt vannak a bennszülöttek. Nekem munkatársak kellene. Ambiciózus emberek. (Fondorihoz.) A barátja pénzt akar, nem? Mondja meg neki, hogy itt nálunk természetben fizetik a cselédeket. Pincérre! Sofőrre! (Fejére üt.) Várjunk csak? Vezetni tudnak?

MINDKETTEN: Természetesen!

LU-FU-SZUN: Megvan! Posztót fognak árulni, madárkái! Van itt egy öreg autó. Felviszik a hegyekre az árut, összezsúfolták az indiánokat. (Antonióhoz.) Maga eladja a kelmét, (Fondorihoz) maga meg kiszabja az öltönyöket.

FONDORI: Szabni, varrni, uram? Azt tudtuk, hogy ez itt... izé... kupleráj, de hogy posztógyára van!

LI-FU-SZUN: Van a fenének! (Nevet.) Egy vég posztóm van összesen. (Antonióhoz.) Maga eladja. Féláron. Magának olyan bizalomgerjesztő képe van. Megmondja, hogy másnap érkezik a barátja, aki megvarrja az öltönyöket. (Fondorihoz.) Maga meg megy utána, és újra beszedi az anyagot. Értem? Másnap kezdik előlről. Hét végén pedig lehozzák a bevételt.

FONDORI: Nem jönnek utánunk?

LI-FU-SZUN: Egy indián, soha. Nem engedik az istenek. Ha meg mégis, van itt nekem emberem! Ez egyébként magukra is vonatkozik. Ha ne adj Isten, nem hoznák

elég szaporán a pénzemet. Özsén! Vakard meg a hátam! A fene ott egye meg! Nos?

FONDORI, ANTONIO: Értettük, uram.

LI-FU-SZUN: Szóval, rendben. Vále, oké. (Fondorihoz) Magának mi függ a nyakában? Aha. Érem. (Felkattintja.) Ki ez a nő?

FONDORI: Anyám.

LI-FU-SZUN: No, vegyék le. Maga is! Adják szépen ide! Elteszem. Igyanak. Majd visszakapják! Valahogyan nekem is be kell biztosítanom magam! (Özsén elviszi a láncokat.) Na gyerünk! Nemsokára felébred a személyzet! (Özsén után.) Fiam, adj nekik két öltöny ruhát. (Indul.) Persze a lányokról sem kell megfélemedezni azért! Két vég vászon között, hátul, a kamionban, csak úgy mellékesen... (El.)

4. jelenet

Belép don Julio, levelet ad át Özsénnek.

DON JULIO: Özsén! Postája van!

ÖZSÉN: Nekem?

DON JULIO: Magának, magának. Hát maguk mire várnak? Kik ezek?

FONDORI: Ruhára, uram.

DON JULIO: Ki mondta? A gazda?

ÖZSÉN (elolvasta a levelet): Don Julio! Elfogadták a találmányomat.

DON JULIO: Garantálok! Mutassa? (Kiveszi a kezéből.) Megmutathatja nekem! (Olvas.)

ÖZSÉN: Most már csak a Szentszék van hátra!

DON JULIO: Persze, persze, a Szentszék! Hozza már azokat az öltönyöket? (Fondoriékhoz.) Uraim! Itt egy feltaláló szolgálja ki önöket! Egy géniuszt! (Italt tölt.)

FONDORI: Miről van szó? Nem értem, uram. (Isznak.)

DON JULIO: A Ritmométer – jól mondom, Özsén? A fogalmazásgátlást forradalmasító keresztény szerkezet.

ÖZSÉN: A fogalmazásgátlást. Nem lesz ez így nehézkes?

FONDORI: Értjük így is. Az a fontos, hogy világos legyen.

DON JULIO: A fogalmazásgátlás – csakúgy, mint maga a fogalmazás – az emberiséggel

egyidős. Mondja el nekik, Özsén, magyarázza el a lényegét!

ÖZSÉN: Semmiség az egész. A Ritmométer egyszerű karóra. Beépített hőmérő, Oginkorong. Összekombináltam a módszereket.

DON JULIO: A számlapon apró, szív alakú nyílás: piros-fehér-zöld, mint az utcai lámpák. Asszonyom! Egy pillantás az órára, és ön tudja: szabad-e a szerelem! Na?!

FONDORI: Jól hangzik.

ÖZSÉN (szaval): Százhuszonnégyezer-ötszáz-harminchat női ciklus vizsgálata kimutatta, hogy az új szerkezet az esetek kilencvenhét százalékában sikeres.

ANTONIO: Nem értem. Meghőmérőzte a görlöket?

ÖZSÉN: Most erre buknek. A statisztikákra, uram. A számokba nem lehet belekötni. Hagyni kell hibalehetőséget, ennyi az egész. Százszázalékosan még a világ teremtése sem volt sikeres!

DON JULIO: Hát nem kolosszális?

FONDORI: Zseniális. És a Szentszék?

(Özsén papírlapot ad át don Juliónak.)

DON JULIO (olvás): „Mélyen tisztelt római pápa!” Mit is akar tőle, Özsén?

ÖZSÉN: Az áldást. Ex katedra. Egy reklámszöveget.

FONDORI: Ex hokedli is elég lesz...

ÖZSÉN: Ex katedra. Dollárban fizetem.

LI-FU-SZUN hangja: Julio!

DON JULIO (Özsénhez): Az öltönyöket! (El középben, Özsén el jobbra.)

5. jelenet

ÖZSÉN (behoz egy nyaláb ruhát): Tessék, uraim. Válogassanak.

(Antonio és Fondori próbálgatják az öltönyöket.)

FONDORI: Ezt nézd meg! Ezt a pepitát! Csak egy csokornyakkendő kellene hozzá. (Özsénhez.) Hé, fiú! És ezek a lyukak?

ANTONIO: Kiegették. Cigaretta.

FONDORI: Hátul is? Mit jelentsen ez?

ÖZSÉN: A Perkins úr zakója. Szegény. Mindig késvé fizetett.

ANTONIO: Szitává lőtték a Perkins urat.

ÖZSÉN: A gazda nem ismer tréfát. Maguk is jól teszik, ha vigyáznak. Nagy szerencsésük volt, hogy felvette magukat.

FONDORI (összehajtogatja a pepita ruhát): Keresne nekem másikat? (Özsén el. Beoson az indián lány, Aguida.)

AGUIDA (Antoniohoz): Uram!

FONDORI: Nicsak! Segíteni jöttél? Nem hozzám, látom. De jókor: Képzeld, indián akar lenni a barátom. Mi a véleményed: lehet?

AGUIDA: Pszt! Ne kiabáljon! Megöl a gazda, ha észrevesz! Menjenek innen, amíg nem késő! Ne fogadják el tőle a pénzt! Amit itt kapnak, annál százszor jobb a szegénység! Higgyék el nekem!

ANTONIO: Te szegény! Mégiscsak levágták a hajadat. Hogy hívnak?

AGUIDA: Aguida. Jaj, csak észre ne vegyzen!

ANTONIO: Téged is úgy hoztak le a hegyekből? A Perkins úr? Vagy egy másik haramia?

AGUIDA: Magamtól jöttem. A gazda azt ígérte, kitaníttat. Ez itt nálunk a szokás. Odafejt nem könnyű az élet. Akinek sok van, lehoz a kikötőbe egy-két gyereket.

ANTONIO: Nem kívánczol vissza a hegyekbe?

AGUIDA: Kíváncolni, uram? Ha egyszer nem lehet. Most pedig már hamarosan áttesz a gazda a bárba. Segíthetem a testvéreimet.

ANTONIO: És ezt csak így mondd? Tudod te egyáltalán, hogy mit csinálnak a lányok a bárban?

AGUIDA: Táncolnak, tudom. Itatják a matrózokat. Pénzt kapnak érte. Azután reggel Özsén elveszi a pénzüket.

ANTONIO: Ennyi az egész?

AGUIDA: A matrózok néha... ha sokat ittak... megfogják a mellüket.

ANTONIO: Anyád mit szól hozzá?

AGUIDA: Anyám meghalt.

ANTONIO: Azt mondd, menjünk innen, és te maradsz.

AGUIDA: Hová menjek? Nem ismerek senkit a világon! Maguknak könnyű, maguk férfiak. Találnak munkát az ültetvényeken.

FONDORI: Van nekünk munkánk, és nem is akármilyen! Ezt nézd meg! *(Átsétál a bár pultja elé, illegeti magát.)* Jöhetnek a lányok! Erre iszunk, Anton! Megünnepeljük az új életet.

AGUIDA: Inni ihatnak, amennyit akarnak. A gazda felírja. *(Antoniohoz.)* Menjünk el innen. Amíg még lehet!

ANTONIO: Hová, Aguida? Nekem sincs hová mennem! Az én tudásom nem kell itt senkinek!

AGUIDA: Nincs munkája?

ANTONIO: Van, hogyan lenne. Ékszert csempészek. Mondják, hogy meggazdagodni csak így lehet. *(Hallgat.)* De én már nem akarok meggazdagodni, érted? Úgy akarok élni, mint a többiek.

AGUIDA: Azt nem lehet. Annak, aki idegen. Se magának, se nekem.

ANTONIO: Miért? Nem akarok én nagy dolgokat. Otthont, asszonyt, gyereket...

AGUIDA: Ha átesz a gazda a bárba, akkor nekem már soha nem lesz gyerekem...

ANTONIO: Ne sírj. *(Megérinti a lány haját.)* Inkább azt mondd meg: ha magammal vinnelek, eljössz velem?

FONDORI: Elment az eszed?

AGUIDA: Ne gúnyolódjon! Hová is mehettünk? Mindenütt utolérnek! Mint a szegény Perkins urat!

ANTONIO: Mosnál rám, főznél. Tüzet raknál, rendben tartanád a szobánkat. Várna valaki, amikor hazaérek. *(Két kezébe fogja a lány fejét.)* Nos? Mit felelsz nekem?

6. jelenet

LI-FU-SZUN *(belép, negédesen)*: Beszélgetünk a fiúkkal? Mit hallok! Méghogy a Perkins urat? Leurazzuk a pribékeket?

ANTONIO: Hozzá ne nyúljon!

FONDORI: Ne szólj bele, Anton!

LI-FU-SZUN: Lám, lám! Őre mennek érted a férfiak! Tetszel nekik, látom a szemükben. Hegyes a segged, azt hiszed, nem veszem észre? Megjátsszod magad, te kis álszent! Vakard meg a hátam! *(Aguida vakar.)* Hány éves is vagy?

AGUIDA: Tizenöt, uram.

LI-FU-SZUN: Jól van, no. Jó ember a gazda. Ittak valamit, emberek? Lássuk: meg vannak elégedve a ruhával? *(Méregeti öket.)* Ez igen! *(Leül a bárhoz.)* Jöjjenek, megisszuk az áldomást!

FONDORI: Uram...

LI-FU-SZUN: Mi van? Ki vele!

FONDORI: Ha adna egy kis előleget...

LI-FU-SZUN: Ha-ha! Egészségünkre! Aranyoskám! Minek az előleg? Itt mindent megkapnak. Mindent, értik? A bárman majd felírja a költségeiket. *(Aguidához.)* Maradj te is! Meglátod, milyen vidám fickók a tengerészek! És milyen bőkezűek!

ANTONIO: Uram!

LI-FU-SZUN: Mi van? Te is itt akarsz maradni a bárban?

ANTONIO: Eszem ágában sincs. Van nekem szobám. De a lány... a lány hadd jöjjön velem!

FONDORI: Megörültél!

LI-FU-SZUN: Hallja, mit mond a barátja? Megörült? Most, hogy felneveltem? És nekem ki téríti meg a költségeimet?

ANTONIO: Dolgozni fogok, levonhatja belőle. Visszafizetem.

LI-FU-SZUN: Mit eszik rajta? Azt hiszi, főzni fog magára? Illúziói vannak, ifjú barátom! Nem ismeri az indiánokat!

ANTONIO: Elvinném.

LI-FU-SZUN: Elvinné! Aztán mihez kezd vele, he? Jó, jó, a lábát szét fogja tenni magának. De olyan sok öröme még abba se lesz... Ha tudná, milyen lusták! Milyen semmirekellők! Maga fiatal, még megcsinálhatja a szerencsését, higgye el nekem. Ha meg ennyire hiányoznak a lányok, itt *(a bár felé mutat)* talál magának épp eleget.

ANTONIO: Mennyivel tartozom?

LI-FU-SZUN: Vigyázzon, mert ez drága dolog lesz. Süldőkora óta etetem.

(Aguida megáll Antonio mellett, kihúzza magát.)

ANTONIO: Vállalom.

FONDORI: Anton, elment az eszed.

LI-FU-SZUN: Vigye a fenébe. Amilyen girhes, úgysem kell senkinek.

(Antonio és Aguida el. A bárban kigyúlnak a fények, belépnek a matrózok, recsegeve megszólal a sramlizene.)

II. FELVONÁS

Antonio háza: alacsony, lapos tetejű vályogépület, egyetlen szoba. Balra az udvarra nyíló szárnyas ajtó, az udvaron árva vízcsap, szárítókötél, tűzhely két téglá között. Jobbra, ugyancsak nyitva, utcai bejárat. Hátul, középen láda, lapos ágy.

1. jelenet

AGUIDA *(az utcáról jön, nagy kosár ruhával a hóna alatt)*: Hallom, igen. Meglesz, hogyne lenne meg! Csak tüzet rakok, felteszem a vizet. *(Magában.)* Milyen türelmetlenek az emberek! Köszönjem meg, hogy ideadják a szennyesüket... Szegény Antonio! Ha tudná, hogyan bánnak velem! Még szerencse, hogy ő nem veszi észre. Őt nem dobálják meg a gyerekek... *(Tesz-vesz.)* Kimosok, mielőtt hazaér, különben megint haragudni fog. Pedig, jaj, dehogyis erőlködöm én! *(Leül az ágyra, két kezét hasára kulcsolja.)* Tudok én magamra vigyázni, édesem!

(Az ajtón kápirgál valami.)

AGUIDA: Tessék! *(Néma csend.)* Tessék! *(Ponchós, szalmakalapos indián áll a küszöbön.)* Ki az?

LUIS: *(Napégette, negyvenes ember)*: Meg sem ismersz, lányom?

AGUIDA: Luis bátyó! Te lennél az? Istenem!

LUIS: Luis bátyó, igen. Beljebb léphetek?

AGUIDA: Nincs itthon az uram. De azért csak gyere beljebb! A testvéreimről hoztál hírt nekem?

LUIS *(leveszi hátáról fonott puttonyát, leül a ládára. Aguida a fal mellé húzóda figyelő)*: Hírt hoztam, lányom, igen. A testvéreid élnek. Azt üzenik, elmúltak az évek. Ideje, hogy te is hazatérj. Így rendeli a törvény. Ez a hír, és ez az üzenet.

AGUIDA *(hitetlenkedve)*: Mit mondasz, Luis bátyó! Miféle törvény? Csak nem az ősök?

LUIS: Az ősök törvényei, igen.

AGUIDA: Azok nem vonatkoznak rám, atyám testvére. Én keresztény vagyok!

LUIS: A törvény mindenkire vonatkozik!

AGUIDA: Amikor lehoztatok a hegyekből, talán nem volt érvényes a törvény? Csak most, egyik napról a másikra, hirtelen?

LUIS: Testvéreid hírt kaptak rólad. Elhagytad jótévedtet, és egy idegennel élsz.

AGUIDA: Jótévedtem! Az emberkereskedőt, akinek eladtak!

LUIS: Nem ezt érdemelték tőled, sem ők, sem pedig a halottaid. *(A puttony felé.)* Elhoztam őket, hogy ha kell, figyelmeztessenek. *(A szájába helyez néhány sötétzöld kokalevelet.)* Tudnod kell azt is, hogy néniéd gyermektelenül múlt ki a világból. Testvéreid akarata, hogy amint az illik és szokás, te szülj nekem gyereket.

AGUIDA: Neked, Luis bátyó? Ha akarom, ha nem?

LUIS: Dehogy, dehogy. Senki sem akar erőszakoskodni veled. Az erőszakot tiltják az idegenek. Én csak emlékeztetni akarlak. Ezért hoztam le a hegyekből az ősöket.

AGUIDA: Mit akarsz, mit csináljak?

LUIS: Szedd a holmidat. Itt nincs több keresnivalód. Felnőttél, a tiéd között a helyed.

(Kopogás.)

FONDORI *(megáll az ajtóban)*: Azt hittem, ő az. Hazajött már?

AGUIDA: Csak már itt lenne!

FONDORI: Nem ártana neki. Ez ki?

AGUIDA: Atyám testvére, Luis. Majd megmondom neki, hogy keresed.

FONDORI: Azt mondd meg neki, hogy várja a gazda. Késő lesz, ha nem siet. Én már nem segíhetek. *(El.)*

LUIS: Bajban van az idegen.

AGUIDA: Mit akarnak tőle?

LUIS: Pénzt. Az idegeneknek pénz az istenük. Eltűnnek, amint megszédtek magukat. Te pedig itt maradsz, mint a többiek. Látod a kikötőben a lányokat? Mind így kezdte. *(Feláll.)* Na gyere, menjünk.

AGUIDA: Várj még, bátyó! Istenem! Mit csináljak? Mit adjak neked? *(Pénzt szed elő.)* Ez itt mindenünk: vidd el a testvéreimnek! Mondd meg nekik, hogy nem

találtál! Vagy hogy nem hallgattam rád, hogy elzavartalak!

LUIS *(félrelőki a bankjegyeket)*: Hát... ha ez az utolsó szavad! Meglátjuk, lányom, melyik az erősebb: az ősi törvény, vagy az idegen!

AGUIDA: Menj csak, és mondd csak meg nekik! És mondd meg nekik azt is, hogy a természet törvénye az erősebb. Gyerekem lesz, érted? Igen! Sem most, sem soha máskor nem fogom elhagyni az embereimet! *(Luis el.)*

2. jelenet

Aguida az udvarban kuporogva szítja a tüzet. Antonio belép, körülnéz, bankjegyet dug el a láda alá, elnyúl az ágyon.

AGUIDA: Édesem! *(Lekuporodik az ágy fejéhez.)*

ANTONIO: Te sírsz, Aguida?

AGUIDA: Már olyan nagyon vártalak! Nem sírok, dehogy! Csak hosszúak a napok nélküled. Elfáradtál, Antonio? A fejed fáj? Hadd gombolom ki az ingedet. Minden rendben van?

ANTONIO: Rendszerben, természetesen. Csak azt nem tudom, meddig bírom még ezt az életet.

AGUIDA: Elfáradtál.

ANTONIO: El. Pedig voltam én már minden. *(Ujjain számolja.)* Vigéc, csempész, besúgó...

AGUIDA: Az mi?

ANTONIO: Spion. Betegbiztosító. Meglátogattam, aki nem ment be a munkahelyére. Azután feljelentettem, ha nem volt beteg. Mondd, vállalhat ilyesmit épeszű ember? Erre valók az idegenek. Egy sztrájktrőrből itt még egyetemi tanár is lehet!

AGUIDA: Fáradt vagy. Egész nap vezetni a hegyekben! Ahol még utak sincsenek!

ANTONIO: Utak! Tudod te egyáltalán, hogy mit csinálók?

AGUIDA: Hogyne tudnám. Árulod a posztót. Meg az ékszereket. Fölviszed, ami itt lent nem kell már senkinek.

ANTONIO: Megbíznaq bennem. Tanácsot kérnek, lediktálják a leveleiket. Tanítani kellene őket. Hogy megálljanak a lábukon. Hogy magukhoz térjenek.

AGUIDA: Mert olyan jó vagy, kedvesem!

ANTONIO: Jó. Becsapom őket. Éhesek, betegek, én pedig csecsebecsékét szállítok nekik, színes üvegyöngyöket.

AGUIDA: Nyugodj meg, édes. Hozzak vizet? Felfrissülsz tőle. *(Megitatja.)* Antonio! Meséljél nekem!

ANTONIO: Miről meséljek?

AGUIDA: A háborúról.

ANTONIO: Szép kis mese. Ölték, pusztították egymást az emberek.

AGUIDA: Elüldöztek?

ANTONIO: Jöttem én magamtól. Azt hittem, hogy majd itt...

AGUIDA *(sóhaj)*: Itt! Itt gyűlölik az idegeket!

ANTONIO: Ott kellett volna maradnom.

AGUIDA *(megcsókolja)*: És akkor mi lett volna velem?

ANTONIO: Valami nagy baj van azzal, valami irtózatoss katasztrófa áldozata lett, aki szétdúlja... elhagyja... múltját és környezetét. Talán ez a legtöbb, amit a természet ellen tehet.

AGUIDA: Antonio! Tedd ide a kezed! Érzed? Megnyugszik, ha érzi a kezed!

ANTONIO *(sóhaj)*: Érzem, igazad van. Mesélj, mit csináltál? Mostál, látom. Aguida! Miért remegsz, kedvesem?

AGUIDA: Tudod, ki volt itt? *(Meggondolja magát.)* Ja igen, Fondori. Pénzt akart, Antonio, nem mondta, de pénzt akart, egészen biztosan. Azt mondta, vár téged a gazda. Fizesd ki, Antonio! Mire jó nekünk az a pénz! Mit érünk vele, ha félreteszed!

ANTONIO *(felül)*: Gyere ide, kedves. Figyelj rám. Nemsokára hárman leszünk, Aguida. Nem akarom, hogy ebben a családban nőjön fel a gyerek! Még egy hónap, kettő legfeljebb, és megveszem a hajójegyeket!

AGUIDA: Elmennél, Antonio? Hát nem vagy boldog velem? Szegények vagyunk, de nézz körül: ez itt a lakásunk. Én még ezt a csupas udvart, még ezt az árva vízcsapot is szeretem!

ANTONIO: Te szegény! Fázol? Hiszen remegsz!

AGUIDA: Nincs nekem semmi bajom. Csak jaj, a hátam... Úgy elfáradtam, mozdulni se tudok. Maradj még, még nem mondtam

el az egészet. Tudod, amikor nem vagy itt, állandóan azt forgatom a fejemben, hogy mit fogok mondani neked.

ANTONIO: Bántottak? Mondd meg, ne tagadd! Megölöm őket! Megint az ajtó elé dobták a szemetet?

AGUIDA: Nem, nem! Nem bánt már senki. Nem dobálnak meg, és nem csúfolnak a gyerekek. A fűszer nekem adta ki mosásra a ruhát. Nem kéri tőlem a pénzt, felírja, akármit veszek. Légy türelemmel. Nemsokára vállalok vasalást is. Megtanultam. Talán még egy vasalót is veszek... Jaj, Istenem!

ANTONIO: Mi van veled?

AGUIDA: Már mondtam. Ne hallgass rám, kedvesem.

3. jelenet

FONDORI (*az ajtóból*): Antonio! Tudom, hogy itt vagy! Ne bújj el előlem! Hallom a hangodat!

ANTONIO: Bújj az ördög! Miket találsz ki, te Dóri! Mi történt veled?

FONDORI (*belép, leül a ládára*): Velem? Semmi. Magaddal törődj, ne velem!

ANTONIO: Megmondod végre, mi van?

FONDORI: Kerestet a gazda. Azt üzeni, betelt a pohár. Mindenütt vannak emberei, érted? Tud róla, hogy lázítasz.

ANTONIO: Lázítok?! Azért, mert megírtam két levelet?

FONDORI: Többé nem hitelez neked.

ANTONIO: Ki kér tőle hitelt! Megy magától a bolt! Csinálom, dolgozom. Jövőre visszafizetem.

FONDORI: De ő nem vár, éppen ez az! Hát nem érted? Ha nem hozom a pénzt, rádküldi a pribékeket!

AGUIDA: Édesem! Mit mondtam neked!

FONDORI: Kinyírnak, Anton! Legalább csinálj valamit! Menekülj el!

ANTONIO: Hová menekülnék? Nem látod, hogy ketten vagyunk, és itt van a nyakunkon a gyerek? Kérj haladékat, Fondori! Mondd meg neki, hogy hónap végén fizetek.

FONDORI: Hónap végén? Miért nem azonnal? Valamennyit még én is kölcsönözhetek...

ANTONIO: Fondori! A hónap végén én már messze leszek!

FONDORI: Hát ez az! Tudtam, hogy ebben fő a fejed! Csak egyet nem értek. (*Aguida felé.*) És ez? (*Antonio magához húzza a lányt.*) A lányt is magaddal viszed?

ANTONIO: Hogy ezek a szabók milyen értelmeseek!

FONDORI: Gúnyolódj csak! Te túléled... De ezek?!

ANTONIO: Hogy mit hoz a jövő, azt nem tudod se te, sem én. Senki. Ennél rosszabbat? Kötve hiszem.

FONDORI: Anton! Térj magadhoz! Nagyon jól tudod te, hogy mit hoz a jövő. Éjjel eljönnek érted. Emlékezz Perkinsre, meg a többiekre. Li-Fu-Szunnál nincsen kegyelem!

AGUIDA: Édesem! Adjál nekik valamit! Legalább egy kis előleget! (*Előveszi, átadja a bankjegyeket.*) Maga meg, beszéljen vele! A lányokat is mindig csak fenyegette. Azt hiszi, nem tudom? Ha megölte volna őket, bezárhatta volna az üzletet!

FONDORI: Megpróbálok. Hátha beválik. Csak az a baj, hogy lassan már magam se hiszem. (*El.*)

AGUIDA: Antonio! Gondoltál-e rá? Ingecske, pelenka kell a kicsinek! (*Ábnodozik.*) A fiadnak... olyan szép gyerek lesz, csodájára járnak majd az emberek.

(*A ládára csöppenti a faggyút, gyertyát gyújt.*)

AGUIDA: Istenem! Még csak nem is ettél! Alszol, kedvesem? Elaludt, alszik. Antonio! Csak egy szavamba kerül, és eljön a pap. Majd azt mondjuk, hogy gyenge vagyok. Még az utcán sem kell végigmenne velem. Esküdjünk össze, édesem! Ne választhasson el minket senki! Sem a törvény, sem a gazda. Hiszen szeretjük egymást, ugye, Anton? Tudom, te nem hiszel semmiben. Akkor meg nem mindegy neked? (*Szünet.*) Én félek, édesem. Tartsuk be a törvényt! (*Hasát simogatva.*) Nem lenne ez sem kárhozatra ítélve, ez az ártatlan gyerek. (*Antonio megfordul az*

ágyon.) Alszik. Megyek, felteszem a vizet.
(*Lekuporodik a tűz elé.*)

ANTONIO (*megmarkolja a párnát*): Nem értem! Állat vagyok én? Hát nem szorult belém egy csepp irgalom? Itt ez a lány: szeretem. Mégsem tudok másra gondolni: bárcsak meghalna! Bárcsak meghalának mind a ketten, ő és a gyerek! (*Csend.*) Igaza van Fondorinak: magammal vinni örület. Mit csináljak? Szökjek meg talán? Tazsítsam el az egyetlen lényt, aki még szeret?

(*Aguida dúdol a tűz előtt.*)

ANTONIO: Esküdjünk össze! Szegény, ártatlan gyerek! Mit változtat egy pap, vagy egy pecsét a lényegen? Nincsen itt kiút! Te nem tudsz követni, és én nem tudok ittmáradni veled. (*El.*)

4. jelenet

Aguida elfújja a gyertyát, lefekszik. Távolról ének, pirkad. Együtt erősödik a dal meg a fény. Gyereksírás. Felkel a nap, a szobában bölcső, Aguida ringatja a gyermeket. Az ajtóban megáll valaki.

AGUIDA: Ki az?

LUIS: Én vagyok, Aguida.

AGUIDA: Még mindig itt vagy, bátyó? Mit akarsz tőlem? Menj, vidd meg a hegyekbe a hírt: gyermekem született!

LUIS: Látom, lányom. De nem megyek. Itt dolgozom a fűszeresnél. Csak hogy tudd. Szólhatsz, hívhatsz bármikor. Én mindig itt leszek. (*El.*)

ANTONIO (*belép, dögölt parkányt lóbál a kezében*): Idekötözték a kilincsré. (*Kiugrik az ajtó elé.*) Ha elkapom valamelyiket, megölöm!

AGUIDA: Csukd be az ajtót, kedves. Nem ők voltak. Felébresztetted a gyereket!

ANTONIO: Milyen szemét, milyen gyáva népség! Milyen aljasok! Szemtől szembe mind mosolyognak. Közben pedig csak arra várnak, hogy hátszúrhaszanak! (*Vizet hoz a csapról.*) Vedd be, igyál rá. Meghóztam a gyógyszereket!

AGUIDA: Hiába hoztad. Nem segít rajtunk sem a gyógyszer, sem az, ha megölöd az egész telepet!

ANTONIO: Miket beszélsz?

AGUIDA: Antonio! Ránktaláltak!

ANTONIO: Kicsoda?

AGUIDA: Atyám testvére, Luis. Az enyéimről hozott hírt nekem.

ANTONIO: Mit akart?

AGUIDA: Hogy kövessem. Azt állítja, hogy ez a törvény. (*Sírva fakad.*) Antonio! Még az ősoket is idehozta nekem!

ANTONIO: Micsoda törvény! Nincs ilyen törvény a világon! Miket beszélsz! És milyen ősoket?

AGUIDA: Ezt mondtam neki én is. De a hegyekben még megvannak a zanzák. Egy nagy puttonyban hozta le őket, a hátán. Azokat a vigyorgó halálfejeket!

ANTONIO: Micsoda marhaság ez? Nyugodj meg, Aguida! Rád akart ijeszteni. Amikor látta, hogy nem állsz kötélnek, visszament.

AGUIDA: Nehogy azt hidd! Itt ólálkodik, érzem. Meglátjuk – így mondta –, melyik az erősebb. Az ősi törvény, vagy az idegen.

ANTONIO: Hát azt majd meglátja, ha elkapom! A puttonyával együtt laposra verem.

AGUIDA: Nem kapod el. Védi a varázslat. Nekem is ő okozza a vesztetemet. Azért fáj a hátam. És azért apadt el a tejem. Ellene nem használnak a gyógyszerek.

ANTONIO: Megölne a családod? Most, hogy gyereked született?

AGUIDA: Vissza akarnak venni tőled. Ezzel a varázslattal kényszerítenek. De te megvédsz minket, ugye, Anton?

ANTONIO: Meg, meg, természetesen.

AGUIDA: Éleszd fel a tüzet, édes. Tégy fel egy kanna vizet. Jobban leszek, érzem. Megfürdetem a kicsit. Nézd, Antonio, milyen édes! Amikor alszik, mintha nem is élne. Mint az angyalok! Elismered, ugye, Anton? Legalább lesz neve a szegénynek! Nekem nincs – annyi baj legyen. De legalább ő ne ismerje a szégyent. Hogy törvénytelen. (*Nyög, visszafekszik az ágyra.*) Később pedig megkereszteljük. Amint jobban leszek. Nézd, milyen sápadt szegényke. Ha nincs megkeresztelve, még csak el se temetik. Én láttam! Éppen csak elkaparják az ilyen kis szerencsétleneket. (*Az utcán lövések, lábdobogás, jajgatás közeledik.*)

ANTONIO: Ég a telep!

AGUIDA: Ne mozdulj! Házzól házra járnak. Téged keresnek. Lapulj a falhoz, kedvesem!

ANTONIO: Ki keresne! Miket beszélés? *(Gyereknöszörgés.)* Felébredt a gyerek.

AGUIDA: Megmondta, hogy betelt a pohár. Hogy rádküldi az embereket. Li-Fu-Szunnál nincs haladék. *(Dörömbölés.)* Ez már a fűszeres!

ANTONIO: Hallgassd már el!

AGUIDA *(karjaiba veszi, szoptatná a gyereket):* Csitt, nene! Nem kell neki. Nem éhes. Csitt! *(Visszafekteti.)* Antonio! Már alig sír. Beteg. Egészen biztosan beteg. *(Lábdobogás az utca felől.)* *(Csend.)*

AGUIDA: Elmentek. Megmenekültünk!

ANTONIO: Kelj fel, szedd a cókódkodat! Ne kérdezz, siess! A kikötőben most indul a Nitokris!

AGUIDA: Félek, Antonio! *(Sír.)* Nem merek! Ne menj el te se, édes! Reggel elvisszük a gazdának a pénzt. Kifizetjük a részleteket!

ANTONIO: Ha rámtalálnak, végeznek velem!

AGUIDA: Hátha megkönyörülnek! Itt nálunk szegények az emberek, Antonio! Li-Fu-Szun nem öli meg azt, aki fizet. Nézd, hogy reszket a térdem! Te magad mondtad, látod, megjegyeztem: ez a legtöbb, amit az ember a természet ellen tehet!

(Antonio kitépi magát Aguida karjaiból, elrohan.)

5. jelenet

Alkonyodik, szól a gyermek születését köszöntő dal, de a napvilággal együtt az ének is gyengül, távolodik. Aguida gyertyát gyújt, lekuporodik a bölcső előtt, imádkozik.

AGUIDA: Meghala és eltemették. Főlméne a mennyekbe, onnan léssen eljövendő... *(Sír.)*

LI-FU-SZUN *(az ajtó előtt):* Itt várjatok. *(Belép.)* Nocsak, lányom! Hadd nézzem! Tisztára az anyja. Szép, fehér húsú gyerekek... *(Végigsimít Aguidán.)*

AGUIDA: Ne nyúljon hozzám! Nem látja, hogy halott?

LI-FU-SZUN: Ilyen hamar? Már nem is él?

(Legyint.) Sose búsulj! Jobb neki, jobb neked. Magaddal úgysem hozhatnád, a szobádba... *(Mefogja a lányt.)* Milyen asszonyos lettél, milyen begyees.

AGUIDA: Engedjen el, uram! Legalább ne itt, a ravatal előtt!

LI-FU-SZUN: És miért ne itt, édesem? *(Aguida megharapja a gazda kezét.)* Te kis ribanc! Adod te még alább! Hol van, mi? Hol a német?

AGUIDA: Nem tudom. Elment. Jaj Istenem!

LI-FU-SZUN *(kiszól):* Emberek! *(A fegyveresek berohannak, felfogatják a szobát.)* Lássuk csak! Azt mondod, elment? *(Hátracsavarja a lány kezét.)* És hová? A piacra? Tejet hoz a kicsinek?

AGUIDA: Nem kell annak már tej, a szegénynek... Jaj! Mondtam már, nem tudom! *(Sír.)* Felszállt... felkértezted a hajóra...

LI-FU-SZUN: Milyen hajóra?

AGUIDA: Nem tudom.

(Li-Fu-Szun int, a fegyveresek elengedik Aguidát.)

LI-FU-SZUN: A kikötőbe! Nyomás! *(Aguidához.)* Te meg ne óbégass! Jó ember a gazda! Holnap eljövök érted. Szedd össze a cókódkodat. *(El.)*

(Aguida visszakuporodik a ravatal elé. Kint énekelnek a madarak. Az ajtóban megáll Luis.)

LUIS: Hívtál, Aguida?

AGUIDA: Luis bátyó! *(Átöleli az indián csupasz lábait.)* Meghalt a kislány! Látod? Már nem él. Nézd, nézd... milyen szép gyerek.

LUIS *(kokát vesz elő, szájába igazítja):* Látom, lányom. Magadra maradtál. És látom azt is, hogy megbüntettek az istenek.

AGUIDA: Holnap jön értem a gazda.

LUIS: Na gyere, készülj! Ne hívd ki magad ellen a törvényt. Tartsd tiszteletben az őseidet.

AGUIDA: Csak egy napot várj még! Ha már eddig vártál...

LUIS: A Nitokris már felszedte a horgonyt. De az is lehet, hogy utolérték a véredek. Nem mindegy? Így vagy úgy, lányom. Vármí rá? Minek?

AGUIDA: És a kislányt ki temeti el? Ki imádkozik érte?

LUIS: Eljönnek érte, ne félj. Megszülöd újra nekem. Siess, ha nem akarsz, hogy érted is eljöjjenek!

Aguida kihúzza magát, némán, méltóság-teljesen. Megéri a bölcsőt, a falakat. Az arca mozdulatlan és merev. Keresztül lépdel a szobán, felemelt fejjel halad el az indián előtt.

6. jelenet

A szoba üres. Kint énekelnek a madarak. Belép Antonio, kis fehér koporsóval a hóna alatt.

ANTONIO: Alszik. Milyen édes. Mintha nem is élne. Mint az angyalok. *(Kinyitja a koporsót.)* Ezt akartam. Hogy pusztuljanak el. Micsoda örület! Hiszen boldog volt, és boldog voltam én is! A boldogság vette el az eszemet? Megszökné! Dugdosi a pénzt! Hová és minek? *(Szünet.)* Ha már ide vetett a sors. Ha már rámbízta ezt a két ártatlan életet. *(Belehelyezi a koporsóba a kislányt.)*

SÍRÁSÓ *(nagy, kövér szerecsen)*: Csakhogy megtaláltam, uram. Hol van a test? Akkor, ha uraságnak sincs kifogása, beszögel-ném...

ANTONIO: Várjon egy pillanatig. Aguida! Hol vagy, szerelmem? *(Kimegy az udvarra, visszatér.)* Aguida! Hová mehetett?

SÍRÁSÓ: Hát igen, ugye, elment. Tudom én kérem, hogy ilyenkor mire gondol az ember. Nincsen nap, hogy ne látnék egy-két ilyen esetet. Lement a kikötőbe. Vagy fel a hegyekbe. Nem mindegy? Visszavette a népe. Ezt pedig megölték, ezt a szegény gyereket. *(Csend.)* Jobb neki, ne búsuljon. Mihez kezdett volna vele?

ANTONIO: Nem ők ölték meg. Az én örü-
letem.

SÍRÁSÓ: Meghalt, meghalt. Találunk neki egy jó kis helyet. Kint, a fal tövében, ahonnan a tengerre nyílik a kilátás. Így könnyen megtalálja, ha visszajön érte. *(Félre.)* Ámbár az ilyenekért nem jön vissza senki. Megjelöljük! *(Beszögeli a koporsót.)* Igaz is, a név? *(Ceruzát vesz elő, megnyalazza.)* Nos? Ráírjuk a nevet?

ANTONIO: Írja, ha kell. Isabelle a neve. Isabelle Remenyik.

SÍRÁSÓ: Kész. Na, én megyek is. Sietek. Mára befejeztem. Hallja a harangszót, uram? Közleg a karácsony. Ma késő éjszakáig esznek, isznak, mulatnak itt nálunk az emberek. Mulasson velük maga is. Akinek halottja van ebben a földben, az már nem egészen idegen. *(El.)*

ANTONIO *(leül az ágyra)*: Aguida! Hová lettél? Elvitték... már elvitték a gyermeket. Itt vagy? Megjöttél? *(Felugrik. Az ajtóban Fondori.)*

FONDORI: Megáll az eszem! Hát te nem vagy a hajón? Megesküdtem volna rá, hogy feljutottál. Mi történt veled?

ANTONIO: Mit keresel itt, ha megesküdtél volna rá? A hült helyemet?

FONDORI: Nem is téged. A lányért küldött el a gazda. Már készen áll a szobája.

Téged, azt mondta, nem tudtak leszedni a hajóról. Rólad már letett.

ANTONIO *(megragadja)*: Hol van a lány? Mit mondtál? Hogy már készen áll a szobája? Megöllek, te gazember! Kiszolgáltatnád a feleségemet?

FONDORI: Te szerencsétlen! Hagytam volna pusztulni nélkülöd? Nincs nálam. *(Mutatja.)* A fűszeres azt mondja, valami indiánnal látták. Visszament a hegyekbe. Örülj neki, jól járt. Te meg élsz, Antonio! Erős vagy újra és szabad. Vagy nem ezt akartad? Nézd, félretettem én is a pénzt! Gyere, menjünk, mielőtt ránkküldik a vérebekeket!

ANTONIO: Menj csak, Fondori, menj. Nekem itt a helyem.

FONDORI: Anton!

ANTONIO: Örökké nem menekülhet az ember!

FONDORI: Lelőnek, mint a kutyát! Nincs itt senki, idegen vagy. Mi dolgod lehet?

ANTONIO: Meg kell néznom a sírt. Hogy megtaláljam, ha eljövök érte. Kint van, a fal tövében, ahonnan a tengerre nyílik a kilátás. *(Csend.)* Azt mondtad, egy indiánnal látták? Hogy visszament a hegyekbe? *(Feláll.)*

FONDORI: Hová mész?

ANTONIO: Megkeresem. Akinek halottja van ebben a földben, az már nem egészen idegen.

III. FELVONÁS

Mint az első felvonásban, Li-Fu-Szun bordélyháza.

1. jelenet

Özsén, a szakács, seprűvel hajkurássza a svábbogarakat. Antonio egy asztalnál alszik.

ÖZSÉN: De sokan vagytok! A fene a jódotogokat! Nesze! Ne! *(Csapkod.)*

DON JULIO *(nagy kartondobozzal a hóna alatt)*: Mennyből az angyal! Mi történik itt? Özsén, mit kiabál?

ÖZSÉN: Tele van csótánnyal a konyha. Akkorák, mint egy macska. Röpdösnek, mint a madarak. Mikor volt itt rovarirtás?

DON JULIO: Rovarirtás! Éhesebbek jönnek a helyükbe, Özsén!

ÖZSÉN: Magát nem zavarja semmi? Csótány, patkány, tetvek, szúnyogok... Béliégek eszik az ember gyomrában az ételt, gombák nőnek a nyelvem alatt... Ide nézzen! Valami teljesen összerágta a szakácskönyveket!

DON JULIO: Ejnye, de kényes! Na és, válaszolt a római pápa?

ÖZSÉN: Még föl sem adtam a levelet. Ezt nézze meg! *(Mutatja.)*

DON JULIO: Minek magának a szakácskönyv? Tud maga főzni!

ÖZSÉN: Paraziták. Ingyenélők. Gombák. Élősdiek.

DON JULIO: Jöjjön már, segítsen. Állítsuk fel a fát! *(A kartondobozból összerakható plastik fenyőfát szedeget elő.)* Tartsa a törzsét, én majd bedugdosom az ágakat!

ANTONIO *(felébred)*: Mi ez, don Julio? Mi ez a szörnyűség?

DON JULIO: Karácsonyfa, uram. Miért, talán nem olyan?

ANTONIO: Ebben a melegben?

DON JULIO: Miért ne, ha egyszer itt a karácsony! Li-Fu-Szun ragaszkodik a fához. Ez a legkevesebb. Szemben, a kaszárnya tetején, látta? Már ott van az angyal. Trombitát fúj. *(Trombitálja az ébresztő dallamát.)* Még nem erősítették fel a szárnyát, olyan, mint egy kopasz szerencsen. Holnap a bank homlokzatára is felkerülnek, a Szervác, a Pongrác meg a Bonifác!

ANTONIO: A három királyok?

DON JULIO: A Napkeleti Részvényesek. Betétkönyvet tartanak a kezükben, hitelkártyát és kötvényeket. Még néhány óra, és kitör a karácsonyi szeretet! *(El.)*

2. jelenet

LYDIA *(be jobbról, leül a bárpultnál)*: Nemsokára kezdődik az ünnep. Akinek van egy kis sütnivalója, már most belekezd! *(Antoniohoz.)* Te nem ünnepeled? Én szeretem a karácsonyt. Az utcák tele vannak, zene szól. A férfiak pedig bőkezűek. Na, jössz? Kezdjük el együtt! *(Átül Antonio asztalához.)* Ejnye, de fancsali pofád van! Talán vársz valakit? Rendelhetnél egy üveg sört nekem!

ANTONIO: Keresek valakit.

LYDIA: Itt? Itt nincs más, mint a bárman meg a pincér. Később a zenészek. Meg a lányok, természetesen. Fogadjunk: kitalálom! Egy lányt keresel! Igazam van? Kit? Melyiket?

ANTONIO: Egy újat. Tegnap érkezett.

LYDIA: Tegnap nem érkezett ide senki. Nekem elhíheded. *(Özsén kihozza a söröket.)*

ANTONIO: Senki?

LYDIA: Várj csak? Fent a gazdánál van egy új lány. De azt innen letről hiába leszed. Egy kis félvér: még egészen gyerek. Ejha! Sokat gyalogoltál?

ANTONIO: Meglátszik rajtam?

LYDIA: Na hallod! Ahogy kiittad a sörödet! Szóval: elhagyott? Megszökött? Ne búsulj, valami nagy szám nem lehetett...

ANTONIO: Fogd be a szád.

LYDIA: Ez itt nem a kármeliták kolostora, uram. Ha egyszer pontosan itt keresed... Indián?... Igen. Akkor soha nem fogod megtalálni. Visszavették az övéi: elnyelték az Andések. *(Csend.)* Nem vagy valami beszédes. De sáros, az igen!

ANTONIO: Erőszakkal viték el... Még a temetőbe se jött el...

LYDIA: A temetőbe? Juj! Ne ijesztgess!
Micsoda gyászhuszár! Jól kifogtam veled...
Szóval, hallgatlak. Mi történt?

ANTONIO: Fáradt vagyok. Az utcákon
hullámoz a tömeg.

LYDIA: Az már igaz! Ünnepelnek az embe-
rek. Vidám nép ez, vendégszerető. Özönlik
ide a sok idegen. Te honnan jöttél? Akik
úgy beszélnek, mint te, azok általában né-
metek. Keményfaszú legények. Van benne
tapasztalatom, nekem elhiheted. *(Csend.)*
Nem akarsz beszélni? Majd leragad a
szemed, te szegény. Én pedig csak itt
papolok neked!

ANTONIO: Pénzt akarsz?

LYDIA: Van pénzed, láttam. Na jössz? Itt
hátnál van a kamrá. Nem bánod meg, ha
lefekszel velem. Add ide a kezéd! Érzed?
Az egész kikötőben nincs ilyen bőre senki-
nek!

ANTONIO: Alig állok a lábamon.

LYDIA: Azt csak bízd rám. Lydia kezében
feltámadt már nem egy halott. Ha pedig
mégsem... annyi baj legyen! *(Feláll.)*

ANTONIO: Fizetek!

3. jelenet

*A bárba beözönlének a fegyveresek. Antonio
lopva visszaül a helyére. Azok letelepednek a
bár előtt.*

LYDIA: Na mi az, meggondoltad magad?
Vigyázz, mert fogytán a türelmem! Nem
felelsz? Hát akkor én megyek...

ANTONIO *(fojtott hangon)*: Maradj. Úlj ide
szembe velem.

LYDIA *(észbe kap)*: Miért nem mondtad
előbb, hogy keresnek! Most már nem tud-
lak bevinni a szobámba. Borulj az asztalra,
mint a részegek.

LI-FU-SZUN *(lejön a lépcsőn. A fegyvere-
sekhez)*: Lelécelt, mi? Látom a képeteken!
Semmirekellők! Csak tudnám, miért tartlak
titeket!

ANTONIO *(a gazda hangjára felugrik)*: Hol
van? Hová dugta? Maga nyomorult, maga
állat! Hová tette a feleségemet?

LI-FU-SZUN *(a fegyveresekhez)*: Fogjátok
le! Még kárt tesz magában! Isten barmai!
Összevissza keressetek, és itt ül mellettetek!
(A fegyveresek megragadják Antoniót.)

Nos, barátocskám! Bujkálunk? Leveleket
írunk? *(Ordít.)* És a részletek?

ANTONIO *(ledobja a földre a bankjegyeket)*:
Itt a pénz! Fulladjon meg! Az egész, nem
a részletek. Kell a ruhám is? A Perkins úr
zakója? Ha kell, azt is leveszem!

LI-FU-SZUN: Hálátlan gazember. *(Megszá-
molja a pénzt.)* Azt mondd meg, a lány
hova lett?

LYDIA: Mit akar tőle! Nem tudja ő sem,
esküszöm! Visszakapta a pénzét, ez meg
mindent elveszített. Hagyja futni, ne ölisse
meg!

LI-FU-SZUN *(Antonióhoz)*: Szóval te is őt
keresed... *(Gondolkodik, majd a fegyvere-
sekhez.)* Engedjétek el. Szabadon, igen.
Lássuk, hova megy.

ANTONIO *(motyogva)*: Haza. Kell valaki,
aki várja őket. Aki meggyújtja a tüzet.

LI-FU-SZUN: Hát azt már meggyújtották, te
ütődött! A házad leégett. Túl sokat packáz-
tál velem. Te lány! Vakard meg a hátam!
(Nyög.) Elég. Később még beszélünk. Jó
ember a gazda. Megszületett a gyermek,
nem igaz, emberek? *(El.)*

LYDIA *(elülteti Antoniót)*: Nem kellett volna
odaadnod! Én eldugtam volna neked!
Mindegy: Lydia csinál helyette másikat.
(Tapsol.) Két sört, Özsén! Holnap kez-
dődik az ünnep! Akinek van egy kis
sütnivalója, már most belekezd! *(Feláll,
beviszi a szobákhoz vezető korridorba az
egyik fegyverest.)*

4. jelenet

*A sarokban a zenész belevág a Stille Nacht-
ba, a bárhoz kijönnek a lányok. A konyhából
dübörgés, kiabálás.*

ÖZSÉN *(a konyhából)*: Don Julio! Csináljon
valamit! Elszabadult a Mocsárka! Ezek az
ördögfiókák elárasztják a raktárpületet!

DON JULIO: Tartóztassa fel őket!

ÖZSÉN: Könnyű azt mondani!

DON JULIO: A kólát meghihatják. De ne a
hideget!

ANTONIO *(ismét felriad)*: Mi történik itt?

DON JULIO: Mi történne! Karácsony van.
A gazda megvendégeli a Mocsárkát.

ANTONIO: Miféle Mocsárkát?

DON JULIO: A szegény gyerekeket!

(A zenész belevág valami karácsonyi dalba, például a *Jingle bells-be*, a jelenlévők énekelnek.)

LI-FU-SZUN (megáll a lépcső tetején):
Barátaim! (Pisszegés.) Barátaim! Megszületett a gyermek! (Éljenzés, belép, Télapónak álcázva, don Julio.)

DON JULIO: Irgum-burgum! Jók voltak, gyerekek?

MINDNYÁJAN: Jók, jók, Santa Claus, igen! (Don Julio puttonyából ajándékokat osztogat.)

ZENÉSZ (Antonióhoz; játszik, énekel): „Ay, me muero, me duele el corazon, como vas a decir, que no tengo razon, yo me muero, si me abandonas tú...” Ismeri? A feleségem énekelte. Ő is onnan jött, ahonnan maga. Amikor azt hitte, nem hallja senki, énekelni szokott.

ANTONIO: Spanyolul?

ZENÉSZ: Dehogy! (Énekel.) „Fáj a szívem, jaj de nagyon beteg, orvoshoz én vele dehogya megyek”... Tetszik? „Tu lo sabes, cual es mi remedio, a mis brazos debes venir pronto, aliviar mis negros sufrimientos, tuyo es mi corazon”... Most már így éneklis ő is, valahányszor vele álmodom.

ANTONIO: Szép dal. És a feleségével mi lett?

ZENÉSZ: Nem bírta tovább. Hazament.

LI-FU-SZUN: Most pedig, barátaim, engedjétek hozzám a kisdedekeket!

(A konyhában zsivaly, dobogás. Özsén csatánós pofonokat osztogat.)

DON JULIO: Özsén! A hűtőszekrényeket!

LI-FU-SZUN: Hölgyeim és uraim! Dugják ide a kezüket!

MIND: Hó! Igazi hó! Hideg!

LI-FU-SZUN: Hó, igen. Igazi hógolyót kap minden rászoruló!

(Özsén adogatja a golyókat, hócsata.)

ZENÉSZ: Micsoda nemes gondolat! Micsoda gyengéd figyelem!

LI-FU-SZUN: Becsüljétek meg! Különjáraton, egyenesen Kanadából érkezett! (Tus.)

LI-FU-SZUN (Özsénhez): Na, ebből elég volt! Coki, ki velük, Özsén! Ránkesteledezt!

ZENÉSZ (a vetkőző don Julióhoz): Megzavadtál, mi? Te cukrosbácsi! Irgum-bur-

gum? Nem is áll rosszul ez a maskara neked!

ANTONIO: Cukrosbácsi?

ZENÉSZ: Ez szállítja a gazdának a szüzeket. (A Stille Nachtot pötyögve nevet.)

5. jelenet

A terem elcsendesedik. Kintől sírás. Indián kislány lép be, a bárpuznál ülöknek fehér cédulákat osztogat.

ISABELLE (kántálva): Manuel! Manuel!

ÖZSÉN: Megint itt látatlankodsz, Isabelle?

ISABELLE: Az apámat várom. (Körbejár a teremben.) Ismeri őt valaki? Manuel! A Nitokris-en dolgozott.

ÖZSÉN: A Nitokris már elment. Menj szépen haza.

ISABELLE (megáll Antonio előtt): Manuel! (Átadja a cédulát.)

ANTONIO: Nem ismered apádat?

ISABELLE: Sovány, szőke ember, így mondta anyám. Lágyan, szelíden beszél, és mint az égbolt, olyan kék a szeme. Én még újszülött voltam, amikor elment. Annak most már hét éve lesz. Onnan tudom, mert én is hetéves vagyok.

ANTONIO: (a cédulát forgatva): Esperanza, 128?

ISABELLE: Valaki majd csak megtalálja. Odaadja neki. És akkor visszajön. Ha látja, megmondhatja neki, hogy várom őt, uram. (El.)

ÖZSÉN: Ez egy kis árva lány, ne vegye rossznéven. Az anyja meghalt, most egy kurtizánnal él. Neki hajtja fel a matrózokat.

ANTONIO: És az apja?

ÖZSÉN: lthagyta. Mihez kezdett volna vele! Egy kikötőben mindig sok az árva gyerek. (Az ajtón beözönlenek a pribékek, maguk előtt Fondorit lökdösik. „Hol a gazda? Hoztunk neki valamit!”)

LI-FU-SZUN (megáll a lépcső tetején): A másik jómadár! Nos? Így hoztad vissza a lányt? Ha jól emlékszem, érte küldtelek!

PRIBÉKEK: Mit csinálunk vele, uram?

LI-FU-SZUN: Ott a barátja: bilincseljétek össze őket. Később még beszélünk! Lesz még egy kis dologom veletek! (El. Fondorit Antonio asztalához lökik a fegyveresek.)

Belép az indián kislány, osztogatja a névjegyeket.)

FONDORI: Manuel már nem él.

ANTONIO: Ismered?

FONDORI: A hajón halt meg, Panamába menet. Azt mondta, ithagyja ezt a lepratelepet. Szökés közben lőtték le a fegyveresek.

ISABELLE: Manuel! (El.)

LYDIA *(visszajön a szobából, leül a barátok asztalához, púderozza, festi magát):* Niccsak! Kettő! Megvártál? Jól tetted! Csináltam egy kis pénzt neked!

FONDORI: Menj a fenébe! Semmi kedvünk szórakozni veled.

ANTONIO: Egy pillanatra, Fondori. Ez a lány megmentette az életemet.

FONDORI *(bambán):* Miért?

LYDIA: Hogy miért, ahhoz semmi közöd. *(Feláll.)* Képzeld el, hogy egyszer én is voltam szerelmes. Én is kint álltam a mólón, valahányszor horgonyt vetett a Nitokris. *(Csend.)* Akkor itt még női zenekar volt. Bécsiek. És forradalmárok ülték körül az asztalokat. Tetvesek, nyomorultak. De akkor még volt egy remény: a forradalom. *(Csend.)* Szóval, menjek a fenébe. *(Vállat von, rágyújt. Antoniohoz):* Te szarházi. Megsajnálalak. Most sajnáltam meg valakit először, mióta eltemettem a kislányomat.

6. jelenet

A bár lassan kiürül, Fondori felállna, de a fegyveresek visszalökik. Kintről sírás.

FONDORI: Emberek vagytok ti?

ANTONIO: Hagyd őket, végzik a dolgukat. Arra gondolj: mit csináljunk?

FONDORI: Igyunk. Nemsokára jön a gazda. Jön, és lelövet.

ANTONIO: Ezt akartad. A teljes életet.

FONDORI: Hátha lesz még egy utolsó dobás...

ANTONIO: Ez volt az. Ezek a szerencsétlenek.

FONDORI: Ha nem akarják, nem lehet megváltani az embereket.

ANTONIO: Így nem is. Ha nem áll helyt az ember.

FONDORI: Hol vannak itt az emberek! Árulják magukat. Az egyiknek a kikötő a standja, a másiknak az egyetem.

ANTONIO: Attól mi még lehetünk volna ...

FONDORI: Feltalálók, mint ez itt? Álmodozók, gyengeelméjűek?

ANTONIO: Emberek.

ÖZSÉN: Záróra! *(Eloktogatja a lámpákat. A fegyveresekhez):* Ezekkel mi lesz?

LI-FU-SZUN *(lejön a két barát asztalához):* Nos, itt van ez a két fiatalember. Ezek legálább akarnak valamit. Különbösen nagy gazemberek. Boldog karácsonyt! Ettek? Nem adtatok enni nekik?

ÖZSÉN: Ittak, uram. Nem voltak éhesek.

LI-FU-SZUN *(leül, nézi őket):* Helyes. Nos? Elég volt a konfekcióból? Kitaláltam? Annál maguk, barátocskáim, sokkal többre képesek. Ide figyeljenek: tudják, hogy ez mi? *(Fogai közé szorít egy haragoszöld kokalevelet.)*

ANTONIO: Koka.

LI-FU-SZUN: Kitalálták. Ez meg... *(Fehér port szór a kezére.)* Ez meg kokain.

ANTONIO: Gyógyszer. Fájdalomcsillapító.

LI-FU-SZUN: Az bizony! Fájdalomcsillapító! *(Nevet.)* A jövő! A dinamitnál is keményebb robbanóanyag! Lenne rá vevőm Északon. Értjük? Mi hárman pedig beindítjuk az üzletet.

FONDORI: Mi hárman?

LI-FU-SZUN: Maguk olyanok, mint én. Ambiciózus emberek. Itt a kezem! *(Senki se csap a kezébe, de mindketten közelebb húzzák a székeket.)* Nos? Özsén! Gyere fiam, add vissza nekik az érmeiket! *(A fegyveresekhez):* Vegyétek le azt a bilincset! Mit morogtok? Nem szöknek el, sose féljete! Maradnak. Ismerem én az embereimet! Özsén! Vakard meg a hátam! Ne ott! Balra! Feljebb! Ne olyan erősen, te állat! *(Nyög.)*

(A kert felől indián lányka szalad be, nyomában a két kövér kamasz. Antonio felugrik, megragadja. Az kitépi magát, elrohan a két fiú után. Antonio visszatántorog.)

ÖZSÉN: A rádió, uram! Azt mondják, hurrikán közeleg.

LI-FU-SZUN: Nem talál ide, sose félj! Még a térképen sincs rajta ez a lepra sziget! Na, jó éjtszakát, emberek. *(El.)*

(A két barátot elnyomja az álom. A bár elsötétül, csak a bejárat felől szivárog egy sápadt fényugár.)

AGUIDA: (Fény és hang.) Le akarták vágni a hajamat. Kár lett volna érte, azt mondtad... Antonio! Emlékszel? Megkérdezted: nem kíváncszom vissza a hegyekbe? Kívánczolni! Hová menjek? Nem ismerek én senkit a világon! Azt felelted: ne félts te minket! És megkérdezted: eljönne velem? Én pedig kihúztam magam, ó, de boldog voltam, Istenem... (Szünet.) Emlékszel a szobánkra? Mennyire szerettem! Még a szomszédokat is, akik megdobálták. Nem számítottak, sem az ősök, sem a pénz. Elzavartam atyám testvérét, a testvéreimet. Te is boldog voltál, tudom. Vállaltál volna. De csak engem, Antonio, és nem az életemet. Nézd, Anton! Ez volt itt a lakásunk! Én még ezt a csupasz udvart, még ezt az árva vízcsapot is szerettem! (Szünet.) Amikor nem vagy itt, állandóan azt forgatom a fejemben, hogy mit fogok mondani neked. Antonio! Ingecske, pelenka kell a kicsinek! Csak egy szavadba került volna, és összeadott volna minket a pap. Nem lettünk volna kárhozatra ítélve, sem mi, sem ez az ártatlan gyerek. Ne haragudj rám, édesem. Nem segít rajtam a gyógyyszer. Éleszd fel a tüzet, megfürde-

tem. Nézd, Antonio, milyen édes! Mintha nem is élne. Mint az angyalok. (Szünet.) Megkereszteljük, ugye? Nézd, milyen sápadt a szegényke! Ne vidd el! Nézd, hogy reszket a térdem. Maradj, Anton! Reggel odaadjuk a gazdának a pénzt. Kifizetjük a részleteket.

(Hajnal. Kint énekelnek a madarak.)

ANTONIO (félálomban): Megyek, Aguida!

ISABELLE (feláll vackáról a sarokban):

Misztér! Rosszul érzi magát?

ANTONIO: Te vagy az, Isabelle?

ISABELLE: Rosszat álmodott?

ANTONIO: Miért sírnak a gyerekek?

ISABELLE: A hó miatt. Nem tudták, hogy elolvad. Nem akarták eldobni...

ANTONIO: És te?

ISABELLE: Nekem is elolvadt a kezemben.

Hideg volt, olyan jó hideg!

FONDORI (félálomban): Hajnalodik. (Kint világosodik, dörömbölnek az ajtón.)

ANTONIO: A hurrikán!

FONDORI: Azám!

LI-FU-SZUN hangja: Ébresztő fel! Kezdődik az élet! Munkára emberek!

Antonio és Fondori kitámolyognak a fénybe. Csend. Az üres hodályban azt indián lányka, Isabelle. Fehér cédulákat hint a közönség közé. Halkan: Manuel! Manuel!

(Függöny.)

ZALÁN TIBOR

Avagy a történet

*Föladom, forgatom magamban
már napok óta, föladom, s valami,
alighanem gyávaság, az arányok
kellő megtartására szorít mégis – nem
végsőkig vinni a dolgokat.
Pozórség út át a kétségbeesés
valós maszkjain,
majom fintorog, kezébe kapva
a ketrecbe bedobott tükörcserepet.*

*Hol keressem, avagy a történet
hol folytatható? Ő elvonta a testét
tőlem, lehetőségében vonta meg tőlem az
életet.
Metafora: kirúgta lábam alól
az élet nevezetű sámlit.*

*(Hallod ezt, ott, a földre vetett
ásító matracon heverve?
Kisfiúk, vakogjátok velem)*

Szeretkezés után

*Szeretkezés után a csöndje
összekeveredik a fájdalommal.
Furcsa illatú-ízű elegy, férfi
számára nehezen elviselhető:
mielőbb a fényre ki, mielőtt
a keserű ízek elérik a torok lágy,
érzékeny részeit!
Hol van a hús dalolása? Hol a
testben felkínált bódító fűszerek?
Letörött körmök, az esztelen
kapaszkodás szomorú forgácsai –
s a szégyen morzsaléka, akár
a gödörbe alápergő rögök.
Várakozás egyvágányú alagútban,
amelyben lassan elfogy a levegő*

Azok a rohadt külvárosi buszok

*Átkapaszkodik a metróról az ember,
nehéz kipárolgású testek ütköznek
oldalához, pardon, a nagybetűs élet
valós, kallódó jelei. Na lám!*

*A virágzó akácok alatt
görnyedi férfi cipel kivágott,
legallyazott fát. Haja teli halott
virágszirommal. Az ablakon át
szórakozottan kifelé, hogyan
himbálózik idéilen nagy, ágbogas
agancsként feje fölött a zsákmánya.
Óriásplakátokon déli tengerek,
feje éjszakai boroktól nehéz,
belehasít, akár a függőlegesen
leadott kürtjelek, egy hamburger
agresszív hagymagőze.*

*A kurvák a színes esernyőkkel
persze a kamiongarázsnál
leszállnak, lány hiányt
hagynak maguk után és
önbizalmukat visszanyert
viaszos vonásokat a férfiak
arcán.*

*A Nap meg, mintha nem is
fentről sütne, elvakítja az
elő-előrebukó gyámoltalan arcokat.*

*A külváros egyszerű formái
ezek, az ormótlanságot mintázzák
– szürkeséggel lazán összefércelt
gyárfalak.*

*Valahol a temető táján azután
az Angyal.*

*Krumplival tömött kosarával
nyomakszik fel középtájon,
szabad kezében lángoló kard,
szuszog, szidja a kurva
külvárosi buszokat,
melyek nemcsak mocskosak, de
az örökléthez mérve is pontatlanul
járnak. Különösen ha egy-egy járat
a sofőrök kártyapartijának
elhúzódása miatt kimarad*

MOHÁS LÍVIA

Olvasónapló

Az alkimista, a tao, a vallások, a Dosztojevszkij-hősök, a művészet, a pszichológia – valamennyi a maga szertartásával és eszközzrendszerével – mélyebbre szeretne látni. Bár az antikvitás nőalakja, Sophia, bölcs volt, mégis eltűzolta, belebukott a mélyre pillantásba. Apja a Mélység nevet viselte. Őt akarta megismerni a lány, és ez az „ismerni kívánja lány az apját” értelmezhető lehetne akár a bűn oldaláról is, de itt ne a vérfertőző kívánságok szálán haladjunk, hanem másképp. Úgyhogy bizonyos titkokhoz nem tanácsos közel merészkedni. Ezt a halandó büntetlen aligha teheti, még Sophia is lezuhant, lám, az anyagba, és eltévedt benne, aztán könyöröghet a megváltásért.

Dosztojevszkij Ivan Karamazovja nemcsak megismerni és megérteni akarja az Atyát (lehetséges ezt kívánni ép ésszel?), hanem megmérni! Vagyis kiterjeszteni Istent az emberi igazságosság és igazság mércéit és igényét. Nem mondhatni, hogy türelmes és könyörületes lenne Istenével. Amikor már odáig jut a gondolkodásban, hogy amennyiben az Isten teremtette világban szükségszerű a rossz, akkor Iván nagyon is elutasító. Ha az ártatlanok szenvedése, a gyerekek halála, a szelídek megcsúfolása Isten rendelése, ha szenvedéssel tisztítja meg azt, akit valóban magához akar kötni, akkor ez a világ, ez az Isten elfogadhatatlan, érthetetlen, túlságosan titokzatos.

Ivánban nemcsak a tagadás, hanem maga a lázadás lép előnk – mondja Camus* – mivel számára Isten többé már nem létezik, hát akkor váljon Istenné az új ember. Mindent szabad! A bűnt is. A bűnt elfogadni is szabad. Az ember-isten szent közönyével szemlélhető a rossz, így viselkedik ő is, Iván, hagyja, hogy meggyilkolják apját, hogy az ősi tabut megsértse, ahogyan korábban, metafizikai síkon ő maga elkövette az apagyilkosságot, megölte az Atyát. Engedi, de – beleőrül. Az ész lázadása vele a tébolyban végződik.

Úgy látszik, nem minden mérhető az emberi igazság mércéjével, vannak titkok, amik felismerőkészségünk mai erejével még felfoghatatlanok. Ahogyan a kétdimenziós sci-fi élőlénynek is felfoghatatlan a háromdimenziós test. Ha mondjuk egy gömb áthalad a kétdimenziós sík világon, akkor a kétdimenziós lény előbb csak egy pontot észlel, majd egyre nagyobb és nagyobb köröket (síkokat), azután ahogy a gömb távolodik és távolodik tőle, úgy egyre kisebb és kisebb köröket észlel, végül csak egy pontot, azután már semmit, mert a gömb kilépett a kétdimenziós világból. S ez áthaladás közben a kétdimenziós élőlény magát a gömböt egyáltalán nem látta. Nem lévén érzékszerve három dimenzióhoz.

Iván beleőrül a tabu megsértésébe, ahogyan C. G. Jung egyik első páciense gyermeke halálába. Az elmeosztályon találkozott Jung a fiatal nővel, és a vizsgálatok alapján úgy találta, ez az elmebeteg nő: gyilkos. Kriminális történés valószínűsíthető a betegség hátterében. Közölte ezt a beteggel, és lassan feltárult a múlt. A beteg nagyon szerelmes volt valakibe, aki elhagyta. Férjhez ment, gyermekei születtek, és egyszer meghallotta, hogy régi szerelme már súlyosan bánja, hogy nem őt vette feleségül akkoron. Este a gyerekeit fürdette, járvány volt a vidéken, a vízcsapból tilos volt inni.

* Albert Camus: A lázadó ember. (Les Petits Romantiques, Cahiers du Sud.)

A nő látta fürdetés közben, hogy kislánya iszik a csapból. Engedte. Sőt, a fiúcskának maga adott a vízből. A kislány tifuszt kapott és belehalt. Ekkor lett pszichotikus az anya. Úgy érezte, megölte a gyereket, de ez akkor ilyen világosan nem tudatosodott benne. A kezelés alatt azonban igen! A fiatal nő lassan meggyógyult, és boldogtalan maradt. Ki tudja, hol a határ bűn és betegség között? Titok a halál, úgy vagyunk vele, mint a kétdimenziós kreatúra a gömbbel.

Legjobb ezekre behunyt szemmel figyelni, ahogyan az álmodó nézi az álomképeket, ahogyan Ingmar Bergman a halált és a szenvedést. *Suttogások és sikolyok* c. filmjének forgatókönyvében* azt írja a film alap gondolatáról: „...több mint egy éven át üldözött. Először természetesen nem tudtam, hogy hívják a négy nőt, s miért viselnek bokáig érő fehér ruhát, vagy miért jönnek, mennek szürke reggeli fényben egy piros tapétás szobában. Újra meg újra elhessegettem e képet, megtagadva, hogy film – vagy ami éppen lesz – alapja legyen. De a kép nem tágtott, s lassan, vonakodva azonosítottam: Három nő várja, hogy a negyedik meghaljon, és felváltva virrasztják.” A halál és a szenvedés rémisztő titkáról Bergmannak a puhább, a könyörületesebb lélekdarabjai, az animái, a női princípiumai akarnak közölni valamit. Kődös vidéken, piros belésű szobákban, hosszú, fehér ruhákban, mondhatni: álruhákban vagy inkább védőöltözetben – amolyan szkafanderekben – jelentkeznek. A fikció a szkafander. A tudat túl világos fénye felperzselné különben a tudattalanból felmerülő tartalmakat.

Előbb elhessegeti, na persze, a nőket, önmaga „női” természetét, ahogyan a racionalis és patriarchális férfi rendszerint elhessenti saját női lélekrészét. Különösen, ha a férfi macsó-fajta, és megrekedt a női kisebbség ideológiájában, akkor aztán kegyetlenül elfojtja animáját. És ezzel megtagadja önmaga affektivitását, megcsönkítja saját termékenységét szellemi síkon. Bergman animái végül is addig-addig erőszakoskodtak, amíg – bár vonakodva – de végül mégis azonosította és elfogadta őket. Messziről jönnek ezek a nők. Talán nem is Bergman személyes tudattalanjából, hanem messzibbről, a kollektívából. „Leginkább valami sötét, áradó vízsodrás képzetét kelti bennem: arcok, mozdulatok, hangok, kiáltások, fény és árny, hangulatok, álmok, semmi sem szilárd és teljesen megfogható... Álom, vágy, esetleg csupán reménykedés, vagy félelem, melyben *épp az iszonyatost nem mondja ki senki.*” (Kiem.: M. L.) Az iszonyatost! No ná, persze hogy nem, talán lehetetlen, talán belezuhanánk, mint Sophia, megőrülnénk, mint Iván, megroppannánk, mint a pszichiáter, aki túl sokáig és túl gyakran nézett a legbonyolultabb létezőbe, az emberi lélekbe.

Bergman animáinak legrokonszenvesebbje, legnagyobb alakja *Anna*. Nem más ő, mint Gaia, az ősi nagy anya, a tápláló és erős, aki nem fél a haláltól, mert a természetéhez tartozik, ahogyan az élet, és aki a legtöbbet tudja arról, hogy miképp lehet enyhíteni a szenvedést és a halálfélelmet. Férje nincs, de fiatalon szült, kislánya meghalt. Háztartási alkalmazottja a haldokló Ágnesnek, őt is úgy kezeli, mint egy halódó gyermeket. Mindent lát, mindent hall, de hallgat, akár a természet. Talán nem is gondolkodik. Ettől az animájától nyeri Bergman az erőt. És a film történetében Annát is kizsákmányolják, mint mi az anyatermészetet.

Ágnes a második anima, ő a Szerencsétlen Csipkerózsika, az életképességeitől megfosztott, passzív és gyenge nő. Bizonyára Bergman kétkedő, ügyetlenkedő enje, akinek örökké a zsigereivel vannak gondjai. Ágnes célratörőbb, erősebb része nem tud kifejlődni, és a konkrét férfi sem jön el érte, ahogyan a mesebeli Csipkerózsikáért.

* Ingmar Bergman: Színről színre c. kötet. Európa Könyvkiadó, 1979.

Ágneset nincs mi kiemelje a féltálmos helyzetéből. Fölötte virraszt a másik három nő. Szelíd szavú naplójából értesülünk arról, hogy ebben a visszafogott, növényi létezésben nem is volt annyira boldogtalan. Az igazi szenvedő és a nagy boldogtalan itt nem a haldokló Ágnes, hanem Karin – a gyűlölködő anima.

Vannak nők, sokan, Karin is közéjük tartozik, akik a kollektív szabályok szerint élnek és működnek, holott ezek nincsenek összhangban saját természetükkel és saját szabályrendszerükkel. Ez utóbbival egyikük-másikuk nem is rendelkezik, mert elfelejtette, elmulasztotta kimunkálni azokat. Kollektív szabály például a „gyereket ápolni kell”, de őket ez idővel türelmetlenné teszi, erről nem tudnak, be nem vallanak maguknak. Csupán tudattalan, „véletlen” cselekvéseik árulkodnak. Elejtik a gyereket, engedik inni a fertőzött vízből, rosszul adagolják a gyógyszert... Karin is ilyen. Gyűlöli férjét, testben és lélekben undorodik tőle, de azért őt gyereket hoz a világra, és házassági hűsége rendületlen, s mint aki nem ismeri fel saját természetét, benne saját sorsát, hanem a „mások is így teszik” szerint él – boldogtalan. És pszichopata. Ékszereivel jár-keel a piros bélésű szobákban, és ez az alapmondata: „Minden lélegzetvételünk hazugság”. Szép és rémes nő. Feszült, mint a felhúzott fű, el tudom képzelni: sok furcsa, bolond és zseniális ötletet csiholt ki Bergmanból.

Mária a negyedik anima. Vénusz-nő. Szép, lágy, játékos, mosolygós, akár az őszibarack éretten. Nagy az életvágya, a férfi és a szerelem érdeklí, és egyetlen törvényt ismer: tetszeni. Ő Bergman nárcisztikus animarésze. Négy nő, a fikció szkafanderébe bújva mutat valamit Bergmannak a függöny mögötti világból. A szenvedésekből, a testi halálból, ami Ágnesé, a személyiség halálából, ami Kariné, és az életvágyból meg a jósból, ami ellensúlyozza az előbbi kettőt.

Csipkerózsika klasszikus meséjében nem a főhős a legérdekesebb, hanem a gonosz tündér, aki az egész kalamajkát elindítja. Emlékszünk a mesére: a királyi párnak hosszú várakozás után gyönyörű kislánya születik, fényes keresztelőt rendeznek, ám az udvarnak eggyel kevesebb aranykészlete van, mint kellene. Ezért a birodalom egyik tündérért „elfelejtik” meghívni a lakomára. A mellőzött tündér megátkozta a kislányt, haljon meg, mikorra nagylánnyá növekszik. Az egyik jó tündér enyhíti az átkot, a lány ne haljon meg, csupán aludjon száz évet.

Roppant veszélyes a mellőzött nő! Önmagára éppúgy, akár a környezetére. Gondoljunk Arthemiszre, micsoda kegyetlen bosszút állt Agamemnonon egy korábbi sértésért, a férfinak saját lányát kellett feláldoznia az istennő oltárán. A bosszú továbbgyűrűzött; mikor Agamemnon Iphigenia feláldozása majd a győztes csata után hazatért, Klütaimnesztra hamarosan belefojtotta, szeretője segédletével, a fürdővízbe. Östípusok ezek a haragvó, sértett asszonyok, jó lesz velük vigyázni. Marie-Luise Franz pszichiáter szerint a nő fejlődése megakadhat, személyisége jellegzetesen torzulhat, ha nem tud mit kezdeni sértettségével, ha érzelmi sebei nem gyógyulnak. Ez a seb ajtót tár a saját animusnak és támadásainak, betódulhat itt a keménység, a brutalizálódás, a hatalommánia. És persze a bosszú, ez is a mi kultúránkban már animusügy, férfidolog, a büntetés a római jog patriarchális törvényei alapszik. Azok a bosszúálló istennők az őskorban és az ókorban éltek, de a középkortól kezdődően az ideális női princípiumok tartóoszlopa már az irgalmasság lett. Szűz Mária kék köpenyét a bűnösök fölé teríti, megbocsátást kér számukra a haragvó Atyától.

A mese főszereplője, Csipkerózsika aluszik. Csupán vegetál. Ő az igazi életlehetőségektől megfosztott nőalak. A hatalmaskodó idősebb nő áldozata. Passzivitásba

szorítani valakit, egy leánygyermeket, és nem engedni felnőni, életellenes tett. A már lejárt, lecsengett szabályrendszerekbe és viselkedésmódokba kényszeríteni: úgyszintén az. A nők bámulatosan hosszú ideig képesek vegetálni, s közben nemigen élnek át semmit, csak úgy vannak a napi rutinban, ami önmagában fárasztó is lehet, mégis rop-pant kényelmes. Nem kíván gondolkodást, újítást, nincs kitéve a változás és változtatás igényeinek és a váratlanságoknak. Jól ismert ez a konzervatív női magatartás, ez a csipkerózsikás szellemi renyhesség, ez a mentális szundikálás.

Csipkerózsikát száz esztendő múltán felkölti a királyfi, és itt a boldog vég. Hm, nem biztos, hogy egy konkrét, hús-vér férfi teszi egy élethosszon át elfogadható minőségűvé az életet, bár ez is előfordulhat. Csipkerózsika személyiségének saját animusát, a lelkében lévő férfiprincípiumokat lenne jó kifejleszteni. A teljességre törve. A céltudatosságot, a mentális és racionális erők bátrabb használatát, a tágabb horizontra figyelmet, átlátni a konyha falain, és a szűk látókörű praktikizmus helyett fogékonyságot a magasabb eszmékre. Amit Freud a péniszirigységről mond, vagyis, hogy ez az irigység megvan a nőkben, tisztelettel legyen mondva: badarság. De ha átvitt értelemben gondoljuk ezt el, és az előrehatolás és előrehaladás lehetőségét értjük alatta, a szellem vagy bármi más életterületen vagy az egzisztenciális téren, akkor bizony nem badarság. Férfiközpontú világban élünk. Mivé is válhat egy parázslóan szenvedélyes, tehetséges és alaposan az életre motivált nőszemély ebben a férficentrikus berendezettségben? Elragadó szerelmes válhat belőle, mint Rómeó és Júliában Júlia. S ha megúszná élve ezt a nagy szerelmet, akkor a rá jellemző nagy akarással addig tüzelné a körében élő férfit, amíg Lady Macbeth sorsára jutna, vagy erős sugárzása másképp hülyítene meg a férjét. Aki megfojtaná – akár Desdemonát – féltékenységből vagy egyéb okokból, Istenem, okot a legkönnyebb találni. Van Virginia Woolf-nak egy pompás esszéje*, amelyben elképzei, mi lett volna, ha Shakespeare-nak van egy csodálatosan tehetséges húga. A fiú-Shakespeare tanulhatott Vergiliust, Horatiust, Ovidiust, bezzeg a lány nem, s ha belepillantott bátyja könyveibe, akkor rögtön rászóltak, hogy stoppoljon inkább harisnyát. Aztán gyorsan eljegyezték valami helybéli bunkóval, ő meg sírhatott, hogy a házasságot gyűlöletesnek találja, ha így tett, az édesatyja keményen elverte. A tehetség kényszerítő erejére mégis batyuba kötötte motyóját, és egy nyári éjszakán lopva nekivágott a londoni országútnak. A legfürgébb képzelőerővel volt megáldva, oly tehetség élt benne a szavak muzsikája iránt, akár bátyjában, ugyanoly hajlama volt a színházhoz, megállt tehát a színház bejáratánál, játszani szeretne, mondta. A direktor, kövér, fittyedt ajkú ember, röhögött. Ugatott valamit arról, hogy ha az uszkar táncolni kezd, és a nő játszani – na nem, nő nem lehet színész, és célozgatott... képzelhetik, mire. Nem tehetett szert színi és drámai gyakorlatra, se mesterségre. De tovább próbálkozik, enni is kell, végül megszanja egy színidirektor, ugyanő teherbe ejti, és itt törbe csalt lett a költő, foglya a női testnek. Shakespeare, mivel nagy volt benne a szenvedély, talán nem tűri ezt, talán elpusztítja magát, s most ott fekszik valamely keresztútnál, ahol az omnibuszok megállnak.

Freud azt tartja az irodalom nagy gonoszáról, III. Richardról, hogy kompenzált azzal a rémisztő sok gyilkolással. Így állt bosszút az ép testűeken saját torz termete miatt. Egy ok lehet ez a sok közül, s nem a legfontosabb. Legfőbb bibije, hogy a jelenre szorítózik, holott tetteink fő gyökérezetei a múltban húzódnak. Richard gonoszágának gyökerét Shakespeare a VI. Henrikben írta le. Itt még él Richard apja, York, a

* Virginia Woolf: Saját szoba. Európa Könyvkiadó, 1986.

majdani richardi komiszságok eredője. Itt még Richard kiválóság, fűtestvérei között a legokosabb, legbátrabb, legvitézesebb. „Kardomra, jól küzdél, s a szent misére, / ... köszönöm Richard. / Az Isten tudja, meddig élhetek, de / Ő látta jónak, hogy ma három ízben / Megvédj a szembetoppanó haláltól”. Az apja ezt mondja: „Minden fiam közt Richardé a pálma”. Még nem gonosz, még gyengéd fiú, ütközet után kétségbeesve keresi az apát, mert „Szép dj, úgy gondolom, fiának lenni.”

Mikor York meghal, itt a tragédia, csakhogy másnak is meghalnak szülei, s ettől még nem válik menten gonosszá az ember. Csakhogy itt nagyobb a veszteség, mint más halandó esetén. Mert a púpos Richardot egyedül az apa szerette fenntartás nélkül, mindenki más inkább dühcsomónak, idétlen hústömegnek, stigmásnak tartotta, csak az apa szerette, az édesapa, akivel a torz fiú mélyesen azonosult. Ám ez az apa gazember volt. Ennek az őznek vette át a kölcsönös szeretetkapcsolatban életmintáit, értékrendjét, rögeszmés hatalomvágyát. York a hataloméért ha kell, csúszó-mászó, ha kell, gyilkos, de az ő gonoszsága csupán előkészület, a sors csak bemelegít itt, mint futóverseny előtt az atléta.

De az apa halálakor mégsem vad egoista még, a családdal együtt akarná megvalósítani az apai tervet, a családnak megszerezni a királyi trónust. Elég baljósan hangzik, ez igaz, ahogyan elkötelezi magát a halott apának: „Hordom neved és megbosszullak... / Vagy megkísérelve szerzek hírt, halált”. Az apa halálakor pszichológiai szempontból valami jelentős dolog történik: a pozitív érzelmek, a szeretet, a gyengédség kiáradása akadályoztatva: nincs apa, a szeretett személy, ahová akadálytalanul áramolhatna a pozitív érzés. Az az izgalmi erő, amely eddig szeretetet táplált, másfelé áramlik, a harag és bosszú energetizálója lesz. Harag és bosszú azok iránt, akik az immár halott apa szándékait és céljait nem veszik komolyan. Akik fűtyülnek az apa értékrendjére. Mert a szép és élvezeteg nőcsábász Edward legyint, elég lenne neki a hercegség is. No nem, Richard komoly ember, nem ilyen csélcscap, könnyelmű, rádörrent a szép Edwardra: „...hercegség helyett mondd: trón, királyság / Vagy az tiéd, vagy te nem apád”. Meg is nyeri a család a harcot, Edwardé a trón, George kapja a jobb hercegséget, noha elárulta Yorkot, az apát; egyszer, de nagyon csúfosan. Richardot szinte kismimizik. Mindez nem elég. A testvérek szövetségre lépnek apjuk gyilkosával. A vereség teljes, a testvérek iránti rokonszenv morzsa is elpusztultak a nagy csalódásban.

Milyen irányba törjenek az érzelmi izgalmak, energiák? A hűtlen testvérek és rokonok felé, dühvel és haraggal. Az apjával azonosulásban megtanulta, hogy minden eszköz jó, ha el akarsz érni valamit, a gyilkosság is, a képmutatás is mehet. Itt fordul át a jellemkerék tudatos és vállalt gonoszságba.

Olyan kis rövid napló Szerb Antal gyerekkori naplója, kevés maradt meg belőle, a szétrombolt könyvtár halmazában bukkantak rá a háború után.* Talán sose volt bővebb? Nem tudom. Mennyi szeretetreméltóság! Az az erős figyelés a másakra!

A felnőttek között, úgy tűnik, Sík tanár úr volt a jelzőbója, a referenciaszemély, Sík tanár úr így, Sík tanár úr úgy... Sík Sándorról, a költőről van szó, a piarista tanáról. (Apropós! Papok. Prohászka Ottokár volt Szerb Antal keresztapja.)

* A Szerb Antal-naplórészletek a Magyar Nemzet 1991. ápr. 27-i számában és Szerb Antal: A világirodalom története utószavában található.

A kiskamasz táborigazgató naplója szerint éjjel Sík tanár úrral álltak táborigazgatóban. „Ez nagyon érdekes volt. Mindenki feküdt, néha kiáltott közbe a csendbe egy kúvik vagy egy vércse. Én Sík t. úrral beszélgettem nyelvekről és nemzetekről és hogy mi szeretnék lenni.”

Tóni meg akarja javítani az egyik gyereket: Január 22. „A mai nap egyike legszebb napjaimnak. Nagy célo, melyről azt gondoltam, hogy egy évig tart, míg sikerülni fog, már majdnem kész van. A romlott cserkész társ rájött célo, ez őt fölötté meg hatotta (úgy látszik, mégsem olyan elvetemedett, mert akkor kinevetett volna), azt mondja, hogy már javul... Nem az enyém az érdem, de én mégis boldog vagyok, hogy ő a helyes útra tért és egy igaz barátal többem van. És ha ígérete nem igaz, újra kezdem a munkámat. Eredményt fogok kivívni. És ez Winnetou-i munka lesz.”

Nem adnám egy vak lóért, ha tudhatnám, miért és mitől romlott az a cserkész társ, az a piarista gyerkőc. Cigarettazott az illemhelyen? Befalta a tízóraiját kicsengetés előtt? Micsoda elvetemültség, édes Istenem.

Szeretünk ráismerni a dolgokra. Van itt egy részlet, benne az önépítkezés vágya. Annak a módszerességnek, buzgalomnak, tudatosságának csírái, amikkel később a tudós építkezett. Másképp nem lehetett. Ha nem így építkezik, ilyen pontosan, módszeresen, akkor nem tudja oly rövid idő alatt megírni, amit végül is megírt. Már 44-45 évesen meghalt, Balfnál, a háború végén, munkaszolgálatosként. Mikor a könyvtár összeomlott.

Tehát a gyerekkori önépítkezése: február 3. „Hosszú betegség után holnap megyek először iskolába. Nagy célo, most először nem fogok foglalkozni. Szociális célt most egy évig nem fogok magamnak kitűzni. Holnap folytatom izoláló munkámat. Fogok magammal foglalkozni. Így például megfigyelem magamban a gyermeki szeretetet és azt fejlesztem.”

Február 23. „Ma meglátogattam a beteg Rezsőt. Ő figyelmeztetett a köv. rossz tulajdonságaimra: egy lábom himbálózom, monoton hangon beszélek, cinikus vagyok.”

Március 8. „Elhatároztam, hogy igyekezni fogok ügyes lenni... Elhatároztam, hogy a csapásokat férfias lélekkel fogom tűrni és Krizsálát lelkemből meg fogom vetni.”

Nehéz lenne nem megmosolyogni a pedáns önnevelő bajnokot, a naiv és jólelkű kiscserkészt, aki miután felvértezte magát roppant tudással, akkor aztán az egy lábom himbálózó kis maflából lett az a hetyke író, az a metszően okos és szórakoztató, kedvesen fölényes tudós. Az a sziporkázó.

A *Buddenbrook házban* egy család, A *meztélvesztettben* egy asszony pusztul lassan, mintha nem is lehetne másképp: leépülések, megszűnések, elhervadások. Szerb Antal írja Thomas Mannról, hogy míg a német naturalizmus írónak figyelme a szegények és nyomorultak felé fordult, addig Thomas Mann olyan nagypolgárookra figyelt, akik befelé senyvedtek. Ugyanaz a lélekirány: a részvét. Vannak idők, pontosabban: mindig az az idő van, amikor a részvét nélkülség képtelenség annak, aki művész, vagy csak egyszerűen emberszabásúan érzékeny.

De hiszen az elmúlásunk természetes! És mennyivel könnyebb elviselni, ha átéljük a természetességét. Valóban van elmúlás? Nem lehet, hogy inkább ismétlődünk: újból és újból megteremtődünk?

Mitikus szerepek mindenestre vannak, ezek ismétlődnek, s az ismétlődések egy-egy családfán jól megfigyelhetők. De az is igaz, hogy a szerep, amit kiosztottak nekünk – génjeink? őseink? Istenünk? az emberek? – nem azonos azzal, akik valójában vagyunk. Ha naplót vagy memoárt olvas az ember, íróét, akit művei alapján valamennyire ismerni vélünk, attól lesz a dolog izgalmas, hogy az álarc mögé nézhetünk. Lássuk, az vagy-e, akit nekem az írói szereped mutatott? És kiderülhetnek egyazon személyen belül a másféleségek, a különbözőségek, a hasadások, az ellentmondások. Thomas Mann naplójáról,* ha nem tudnám, kié, olykor azt mondhatnám, mi csoda túlságosan is jólfésült nagypolgár, lám, olykor intellektuális igazán, máskor meg szörnyen nyárspolgáriás ezekkel a banális jegyzetecskéikkel: ... a náthám így meg úgy... ma már jobb az étvágyam... el kell hozni az ébresztőórát... ma levélpapírt vásároltam... Piekarskáné a parajt tojás hozzáadásával készíti... s más efféle papucsszagú semmiségek. Ki hinné, hogy a Parnasszuson ilyenekkel is foglalkoznak. Néhol a napló egyenesen lapos, unalmas, szürke és bosszantóan kisszerű, miközben az a széppróza, amit ugyancsak ő ír... ugyebár: tündérien ironikus, nemesveretű témák és témakezelések, áradó szellem és ínycenc nagyszerűségek!

Ez az ember a lélekegyensúlyozás koszorús bajnoka, a belső balanszírozás királya, a kiegyenlítőesek nagymestere. Hogyan is tudott volna megmaradni másként szelleme abban az egyenletes, kérlelhetetlenül felfelé ívelő mozgásban? Hiszen ide húzta a polgár fegyelme, amoda a szentlélek, emide a devianciával kacérkodó és rejtőzködő feslettség, és egyben családapa is az asztalfőn, keményített damasztyszalvétával.

Itt van ez a kis deviancia; az a vonulat a naplóban, amiből látni, hogy szokatlanul érzékeny volt a szép férfiakra. „A villamoson együtt utaztam egy középtermetű, csinos, kissé öntelt külsejű, barna hajú, elegáns fiatalemberrel, felső osztályos tanuló lehet, nagyon tetszik nekem” (88. old.) „... neuraszténiámat olyan vágyak okozzák, amelyek a másik oldal felé húznak. Mi lenne, ha »rendelkezésemre állna« egy fiú?” (136. old.)

Magam nem tartom még csak pikánsnak sem ezt az érzékenységet, még kevésbé visszatetszőnek. Ha nincs meg benne ez a furcsa fogékonyság, akkor soha nem tudja József alakját úgy megírni, ahogyan tette volt a *József és testvéreiben*. Történt, ami történt, lehet, hogy az ég adta világán semmi sem történt azokkal a csinos fiúkkal, az ártatlan kacérkodáson túl, de ha igen, ha nem, a mű itt visszafelé mindent igazolhat.

Nemcsak sikerült egyensúlyban tartani a sokféleségét, hanem még fel is használta, kreatívan, a benne lévő gubancokat, és ezek a produkciók színezőivé váltak. Ebben az érdem talán nem egyedül a mesteré, hanem Katjái is, a feleségé. „Hálás vagyok K.-nak, mert nem fordult el tőlem, és irántam való szerelmében a legkevésbé sem zavarja, ha nem ébred fel bennem a vágy, amikor mellette fekszem, s nem vagyok képes örömet, mármint nemi élvezetet szerezni neki. Csodálatos nyugalommal, szeretettel, bele-törődéssel fogadja a dolgokat, s ezért úgy érzem, nekem sem kell izgatni magam miatta.” (139. old.)

A kreativitással és a sikerorientáltsággal foglalkozó guruk egybehangzóan megálapítják, hogy a kreatív és sikerorientált ember eltávolodhat a céltól, foglalkozhat százféle dologgal, de mindig tudja: mi az, amit valóban akar. Ha le is tér az útról, az csak látszólagos. Voltaképpen állandóan a célra figyel, sosem téveszti szem elől, legfeljebb kerülőutakat tesz, mint Tarkovszkij *Stalker* c. filmjében a szereplők. Olykor óriási vargabetűkre van szükség, árkon, vízen, múlton, ikonokon, mágiákon, hagyományo-

* Thomas Mann: Naplók I. 1918–21. 1933–39. Válogatás. Európa Kiadó, 1988.

kon, temetőköveken és mezőkön átgyalogolva lehet csak a házhoz érkezni, pedig lenne egy kurta és egyenes utacska is oda. Csakhogy, csakhogy! Semmi komolyabb nem jön ki a dolgokból, ha nem gyalogolunk át, illetve nem gyalogol át rajtunk az árok, a víz, a múlt, az ikonok, a mezők és így tovább. Nohát a mester, ezt látni a naplójából, ugyancsak kacskaringózik gondolatok és hangversenyek, vendégek, utazás és politika körül, de a tengelyben ott áll a Varázshegy. Vagy az, amit épp meg kell írnia. Erről van szó.

* * *

Az idős nagymester, C. G. Jung arról beszél memoárjában,* hogy kisgyerek korában általános ekcémája volt, és homályos célzások hangzottak el akkoriban a családban szülei sikertelen házasságáról, s Jung úgy tartja, ekcémája ezzel függött össze. Anyja egy bási kórházban feküdt hónapokon át, a betegség föltehetően annak volt a következménye, hogy csalódott volt házasságában. Az anya hosszú távolléte megkeserítette a gyermek életét. Ettől kezdve bizalmatlan lett, ha a „szerelem” szó elhangzott, és a „nőies”-ség fogalmához sokáig társult lelkében az, hogy „eredendően megbízhatatlan”. Ugyanakkor az „apa” a megbízhatóság fogalmával kapcsolódott össze. Ez volt a hendikep, amivel belépett az életbe. Később e majdnem végzetes gyerekkori benyomása megváltozott, egyszerűen azért, mert találkozott olyan férfiakkal, akiket barátjának hitt és családott bennük, és találkozott nőkkel, akik meg alaposan rációfoltak eredeti bizalmatlanságára.

Hát ez az! Ez az optimizmus és képlekenység. A gyerekkori benyomások – mindannyian tudjuk – örülten fontosak. Azt már nem mindenki vallja, hogy mégsem végzetesek. Kivált kezelni és tisztítani lehet ezeket, ha felidézzük, felismerjük, képesek vagyunk meglátni őket és aztán előítélet-mentesen szemlélődnünk magunkról és másról. Optimizmus, melynek nincs köze a felszínes kedélyeskedéshez. Jungot a mély bizalomba vitte a rengeteg tudás, nem a kétségbeesésbe, mint némely nagy, ám árva lelkű gondolkodót.

Sorsdöntő életévének mondja a tizenkettediket. Ekkor volt az az élménye, amelyben megtanulta, *mi a neurózis*. Azt a különös állapotot tehát, aminek gyakran mi magunk vagyunk az ördögi rendezői, tudattalanul vagy mégsem teljesen tudattalanul úgy szervezzük életünket, hogy előjőjön belőlünk.

Történt tehát, hogy a Münsterplatzon, tanítás után fellökte az egyik gyerek a kiskamasz Jungot. Beütötte fejét a járda szélébe, elbódult, feküdt féláljultan, miközben átvillant rajta, hogy most legalább nem kell iskolába mennie. Ettől kezdve ájulási rohamai lettek, amikor csak iskolai feladatokat kellett volna végeznie. Félesztendő szabadság következett, ábrándozások, vízpart, erdő, rajzolgatás, kövek, állatok és apjának könyvtára! Már el is felejtette, hogy miért és hogyan alakult így a dolog. A szüleit egy kicsit sajnálta, mert orvostól orvosig futkostak vele, azok meg tanácstalanul vakarták a fejüket. Egyikük epilepsziára gyanakodott. Ekkoriban a szülőket meglátogatta egyik barátjuk, és a gyerek Jung a kerti bokrok mögül kihallgatta a felnőtt beszélgetését. Az apa nagyon szomorú volt, borzasztó lenne, mondta, ha a gyanú beigazolódik, s a fia gyógyíthatatlan beteg, hiszen akkor majd nem tudja megkeresni saját kenyerét, ők, a szülők már elvesztették maradék vagyunkájukat is. „Mintha villám csapott volna belém” írja Jung, amint beleütközött a kemény és kérlelhetetlen valóságba. Halkan elosont

* C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok. Európa Kiadó, 1987.

búvóhelyéről, bement a szobába, hozzálátott a koncentrált tanuláshoz és... tíz perc múlva elvesztette az eszméletét. Néhány perc után magához tért, ismét nekifogott a tanuláshoz, hamarosan jött a második roham, felocsúdott, folytatta a tanulást, mígnem jött a következő és a következő ájulás. Egy órai küzdelem után elmaradtak a rohamok, kezdte sokkal jobban érezni magát, mint az elmúlt hónapok alatt bármikor. Néhány hét múltán visszatérhetett az iskolába, a rohamok nem ismétlődtek. „Ebből megtanultam, mi a neurózis. Lassan, lassan földerengtek az emlékek, hogy miként is kezdődött mindez, és világossá vált előttem, hogy én magam hoztam össze az egész gyalázatos históriát... Én magam voltam a nyomorult dezertőr! Ettől fogva nem állhattam többé, ha szüleim aggodalmaskodtak miattam... Akkortájt váltam lelkiismeretessé, nem látszatra, hogy megbecsüljenek, hanem, hogy magam tekinthessem magam lelkiismeretesnek.”

Ez volt a gyerekkor. És az öregedés?

Öregsége, mint a szépen beért búzatábla, volt mit learatni. A halál a Nagy Arató, ne áltassuk magunkat, így vagy amúgy rá várunk, vagy mint Jung, méltósággal vagy elbutulva, és a halál helyett Godot-ról fecserészve, idéetlenkedve, mivel elmúlásunkat nem merjük a tudatunkba engedni. Hiszen félelmetes, mint az érthetetlen legtöbbször. Miért kellene érteni? Korunk rákfeneje az a túlzott doktrinerség és beképzeltség, amely olyan színben akar feltűnni, mintha az, aki felnőtt, az mindent megérthet, s mintha a lét csupán annyi lenne, amennyi belefér kicsike elménkbe. Ugyan! Ha az értelem felől „mitologizálás” is, a tudomány felől meg csupán spekuláció a halálon túlival foglalkozni, a kedély szempontjából gyógyhatású. Olykor egyenesen ragyogóvá teszi a közérzetet, nem kellene nélkülözni.

Döbbenetesen ír a látomásairól. Amikor a szívinfarktusa után élet és halál között lebegett, rendkívüli dolgokat élt át, erőteljes képeket látott, s miután visszatért, emlékezett rájuk. A Földet látta messziről kék fényben, a Himalája havasait és a Földközi-tengert, aztán egy úrben lebegő kötömböt, később eltöltötte az a bizonyosság, hogy hamarosan belép a kivilágított helyiségbe, és ott azokkal találkozik, akikhez valójában tartozik. Ott majd megéri, miféle történelmi összefüggésrendszerben élt, illetve kellett volna élnie, meg fogja tudni, miért lett, miféle kivágott részlet volt az élete, amit mintha ollóval vágtak volna ki egy hosszú láncolatból, szilárd meggyőződése volt, hogy minden hasonló miéltre végre pontos feleletet fog kapni. Mélységesen csalódott, amikor meghallotta, hogy vissza kell térnie, és a „lehántás” fájdalmas művelete most még hiába történt meg, vissza abba a szűk kis „skatulyarendszerbe”, amit mi életnek nevezünk, vissza a nagy, tágas, szabadság birodalmából ebbe a háromdimenziós, zsinórokon függő ládikálétkébe.

Minden szépséget felülmúlt a látások során átélt érzés, és visszatérése után sokáig ingerelte az, ami itt van, tulajdonképp sosem szabadult meg attól, hogy az úgynevezett életünk csupán szűk kis kivonata a létnek, gyenge kivonata. Roppant termékeny esztendőök következtek ezek után, ekkor értette meg igazán, mennyire fontos az, hogy igent mondjunk a sorsunkra. Így jöhet létre az az Én, mely akkor sem roppan meg, ha felfoghatatlan dolgok történnek vele, folytonosságunk tudatának ereje van, és az ember számára így hangzik a döntő kérdés: vállalja-e a végtelent vagy sem. Ha tudod, hogy a határtalan a lényeg, akkor nem vesztegeted az idő alantas dolgokra vagy semmiségekre. A másik emberrel való kapcsolatban is az a döntő, vajon kifejeződik-e benne a határtalan vagy sem.

BÁRDOS B. ARTHUR

Kérni – vagy nem kérni

„Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfoghat.”

Arany János

*Már nem is kérek többet. Hagyjatok.
És újjánőni mint a fű
zabolátlan, zöldreményű
szála – nem tudok. Fölöttem lép el, tép-
desne cafatokká a ki-nyírógép...
Gazdája leleményes.
Bekapcsolja láthatatlanul.
S ha törvényt bontok emelt fővel – éles
nyisszantással megnyirbál az Úr.*

*Haladékot hiába kérek.
Csupán néhány évtizedes
az elmém
s mégis, lehántható átmenet
emberi történelmém
az atavisztikusán ocsmány kéreg.
Lényegem ősi és örök: halandó
a keret.*

*Nyugalmat kérek. Semmi mást.
S mint fák lombos pillái közt a fény,
napnyugtával kívánok illanékony,
villódzó látomást,
hadd hintáztasson a kialvó alkony
rezdülő ágán a remény.*

1991. szeptember 22.

Holdudvar

*Örökké ez a hold.
Mindenüvé elkísér az ég-
homlokzat felhőnyi szemöldöke
alól ez a sárgába oltott holt
tekintet, ez a kimeredt pupilla –,
alvajáró költőktől körül-
udvarolt
éjjeli karóra-klisé az idők
felhorzsolts csuklóján meglapulva.*

Örökké ez a hold.
 Kölcsön-fényt tükröző díztányér
 a sötétkép alkony rafináltan
 előtüremplő abroszán.
 S fölötté az éjszakába tolt
 nemzetközi büfé csillag-
 metszésű poharainak
 hallatlan koccintása még az ember-
 előtti csönd bugyraiból kiszűrve.
 Merő metaforahabzsolás!
 Szemfényvesztő hímezés a secesszió
 terítékén: kifeslik a divatból...

Örökké ez a hold.
 Úrhajósok delejes, szinte
 súlytalanná finomult léptei
 nyomán, a porba préselt talpak
 emlékét karbantartó támpont.
 Holnapra mélyrecövekelt fém-
 lábakon forgó laboratóriumok
 üveg-hajszáleres koponyája.

Örökké ez a hold.
 Jövős: parcellákra vagdalt bolygó.
 Néhány honfoglaló nemzedéknek
 oxigénpalackos paradicsoma –,
 az átmenet légi kikötője
 ibolyántúli sugarak
 borotvaéles záporában.

Örökké ez a hold.
 A moonlight
 kisajátítható varázsa gyarló.
 Bár némelykor jel-képtelenné fogy
 önmagában csak a sarló.
 Egy-egy Mondschein-kóros agyába hasad,
 oly vésztojósóan hajlik föléje
 az álom szikrázó köszörűkövén
 csiszolódó éje.

Örökké ez a hold.
 A kolozsvári Főtér templomtornyán
 némul el nyelvélő harangja,
 de belém kondult érces koronggal
 midőn a láger lakatra vert
 réműletében húgyoztam a kushadt
 barakkok előtt éjzidőn...

*Örökké ez a hold...
 Kiköltözöm párás udvarába,
 ha szétrobbant rugóival fellök időm
 s a ködből font kerítésig araszolva,
 gyönyörű ívben áthajíthatom
 a földtől sáros, elsikkadt sarkú,
 végzetesen korabeli cipőm.*

1991. december 31.

Ellenpontok

*Semmi se olyan, amilyennek látszik.
 Magába fogad s egyszersmind kizár
 körforgó törvényéből minden évszak.
 Sehol-se-vagy, mert puszta léted lázít
 a halálra. Kihúnysz, mint az a nyár,
 mely függönyöz lombból kikandikál
 az őszre. Függesz alkonyok keresztjén
 s szemben veled nő a hajnali hézag
 csalóka reménye, már jeleztén –
 hiába! ... téged odaszegecselték
 és számodra smafu, te csenevész agg,
 hol, vagy min csüngesz, a megváltás késik...
 Oly hamisnak bizonyult történelmed,
 hogy Golgotádon kéjelegve szétrak
 muzeális ízeidre az idő
 a vég –, lecsupaszított vereségig
 s időd sincs föleszmélni: él-pribék
 voltál-e koponyád celláiban,
 vagy szent életre éhező, szelíd rab?
 Látszatra csak az lehet, ami van:
 iszonyú úrt takar az égi kék...*

1992. március 4.

BOGDÁN LÁSZLÓ

az erdélyi kertmozi

Helyzetjelentés

*elsüllyed velünk a hajó
mioritikus ködbe téved
de én azért szeretlek téged
közösek a légváraink*

*és közös vesszőparipánk is
közös bennünk a türelem
várakozunk a végeken
elsüllyed velünk a hajó*

*mioritikus ködbe téved
zátonyra fut ó fertelem
várakozunk a végeken
légváraink is közösek*

*szél kél most álom délibáb
és közös vesszőparipánk is
füttyentenek mi ugrunk máris
közös bennünk a türelem*

*zátonyra fut ó fertelem
elsüllyed velünk a hajó
ez volna jó az volna jó
mioritikus ködbe téved*

*de én azért szeretlek téged
szél kél most álom délibáb
nem éljük túl az éjszakát
elsüllyed velünk a hajó*

1991. február 22.

totálplán: a hegesztőpisztolyok

*apró kis pontnak lenni a látóhatáron gurulni
növekedni csak növekedni végül eltakarni mindent
kitűnni a képből megint távolodni csak távolodni
apró kis pontnak lenni a vörös horizonton remek dolog
a jéghegy is hirtelen magasodik fel a titanik előtt*

jéghegy lenni a látóhatáron közeledni távolodni
 egy csoda spontaneitásával érkezni meg eltávozni
 a harmincas évekből bávatagon csodálva az ötvenes éveket
 a beszorgáltatásokat az agitátorokat éjszaka
 aláírja vagy nem írja alája? a kérdések a válaszok
 a harmincas évekből az ötvenes évek a félelem
 amint megeszi a lelket a kapus félelme tizenegyesnél
 a történelem amint éppen alakul az indulók
 a tettenért történelem a koreai háború az újságok főcímei
 távol moszkvától a világtól az isten háta mögött
 és az öröm hiszen a szovjetunióban ma is felsütött a nap
 nyilván holnap – sőt holnapután is! – fel fog sütni
 és a vörös csillag is ott van még lilára verve bujdosik
 a keleti égen és a bőröndök is igen a film forog
 a papundekli bőröndök és a madzag is amivel átkötik őket
 a madzag külön és a parasztok is hónuk alatt váltás
 fehérenmü kenyér szalonna hagyma fogadkozásokkal tömött
 papundekli bőröndök nyolcas sorokban egymás könyökét
 alig érintve egymás testszagában egymást bátorítva
 menetelnek egy téren egy bulvárdon egy mezőn
 a csalafintán magát mindég másnak hazudó
 magát eltakaró magát kitakaró magát egészen soha
 föl nem fedő (föl nem fedezett) jövő felé
 leninváros sztálinváros mindent eltakaró

egymást sokszorozó
 brosúrák és természetesen az osztályharc is az élesedő
 osztályharc és a pisztolyok is a hegesztőpisztolyok kékes
 fényében szivárványszínű az ég és mi szivárványszínű
 vagy szürke vagy mindegy milyen egek alatt de végül mégis
 felrakjuk a köntörfalat

a hegesztőpisztolyok manósapka lángocskái

hórukk!

s készen város és sánc és barakk és ágy
 és kórház és út és temető és

VÉGÜL LESZ MINDEN!

és ez a harc lesz a végső!

hórukk!!

a legvégső (a legeslegvégső!)

malter és taps köt össze mindent mindenkivel

AZ ÜGYÜNK GYŐZNI FOG!

a harmincas évekből az ötvenes évek borzongató
 még hitler ugató hangja chaplintól lopott
 nyesett hőscincér bajsza jelvények és féltékenyek
 cinkosok és sértődöttek világválság és szónoklatok
 a parlamentben európa épp soronkövetkező elrablása
 előtt az értelmiség utolsó (legeslegutolsó!) árulása
 népszövetség intrikák greta garbo malraux hemingway
 a háború sehol a félelem indignált még mindent lehet

apró kis pontnak lenni a láthatáron „gigászi
vörös szemgolyó a kételyek fölött” **

NÖVEKEDNI TÁVOLODNI

egy erdélyi kertmozi szakadozott vetítővásznán
egyszerre keveredik össze csúszik egymásra minden
látni a világot ma és húsz év múlva
hitler hangja és sztálin pipája és churchill bőrszivara
és papundekli bőröndök és végtelen listák

és hegesztőpisztolyok

és enkávéés tiszték valahol katalóniában amint épp
szalonkákra lövöldöznek ha nem akkor egymásra
„a szépség vagy görcsös lesz vagy semmilyen” **
puffogatnak az elvtársak de eltakarja őket is egy fekete
kocsi aláírja vagy nem írja alája? girbe-gurba betűk
kanyarognak gyűrt papirosokon állanak nevékké össze
a nevek sorsokat takarnak sorsok emlékművei és közben
elhordják a termőtalajt a szülőföldről a kocsikat külön
az éjszakákat a billenőkocsikat a le-lerobbanó vörös zászlóról
elnevezett köhögő teherautókat külön

a hidegeket a brosúrákat az aszályt

megörökíteni a föld változó arcát csak ez maradt!
a sztahanovistákat is ide vágni be száznegyennyolc
százalék a kezüket külön!

az éveket a levegőben

meghintáztató emelődarukat az emberarcú buldózereket
a békemeneteket a petróleumlámpásokat a didergéseket

MINDENT KÜLÖN!

végül két alak távolodik – jó esetben – egy hőmezőn
s amint kimerevednek ezrek és ezrek vacogását hallani
ezer és ezer fogpasztareklámra illő vagy vepla fogakkal
pótoló fogsor ütődik egymásnak

kitűnni a képből megint

forogni önmagunk körül és hazudni mindez csak ÁTMENET
perspektíva pörgés! TE TOVÁBB FOGOD BÍRNI!
egy erdélyi kertmoziból nézni a történelem
hazai látomását ezt a végképpen elfuserált játékot
amellyel annyian éltek vissza (sőt még többen is)

KÖZELEDNI TÁVOLODNI

nézni amint járni tanul az osztály a lerobbanó promenádon
tényleg remek!
székemen ülök mélyül a ránc a homlokomon

* Nagy László

** André Breton

BEKE GYÖRGY

Vallásháború Erdélyben?

Mélységes tiszteletem Alexandru Todea balázsfalvi érseknek, akü súlyos betegség némított el.

1. Holland barátommal Kolozsvár főterén sétálok. Verőfényes vasárnap délelőtt. A Szent Mihály templomból tódulnak ki a hívők. Karnyújtásnyira, Mátyás király szobra előtt folyik a mise. Táborig oltáron úrfelmutatás. Egyházi ének tölti be a teret.

– Nincs templomuk, ahol imádkozhatnának? – lepődik meg a hollandus.

– Kiűzték onnan őket.

– Magyarok? – fog gyanút. Hozzászokott.

– Nem. Románok.

– És Romániában románokat kiűzték a templomaikból?

– Vallásuk miatt. Görög katolikusok.

– A római katolikus magyarok a templomaikban imádhadják Istent?

– Igen. Az ortodox románok idegeneknek tartanak minket, megtűrik a vallásunkat. A görög katolikusok ellenségeik, mivel román létükre nem a nemzeti vallást követik.

– Most már semmit sem értek. Nálunk, Hollandiában is vannak római katolikusok, vannak protestánsok. Hitvallásuk különbözik, a nyelv, a nemzeti kötelek összetartanak. Lennél szíves megmagyarázni, hogy miféle szakadék támadt Európának ebben a felében?

2. Nemcsak holland barátom számára felfoghatatlan, erdélyi emberek sem tudták volna elképzelni, hogy a nyílt diktatúra megdöntése után, a két történelmi román egyház nem egymásra talál, hanem szenvedélyes haraggal és gyűlölettel fordul szembe. Úgy lett volna méltó, ha az ortodoxia szeretettel nyújtja kezét görög katolikus román testvéreinek: „Titeket a diktatúra megtépett, lélekben megsarcolt, törvényen kívül vetett. Akkor a magyar római katolikusok keltek a védelmetekre, pedig őket is üldözték, bebörtönözték, gyilkolták. A mi kezünket szorosan lefogta a hatalom. De most emeljétek fel a fejeteiket, ezután mi védelmezünk titeket. Visszaadjuk a töletek elvett, nekünk adott templomaitokat, azokat ti építtettétek. Jogot, szabadságot adunk, megillet titeket, mártír egyház hűséges híveit. Nem feledkezünk meg arról sem, hogy úttörő szerepetek volt a román nemzeti tudat kialakításában, kaput nyitottatok a nemzet előtt Nyugat felé. Lehetünk-e ellenségei egymásnak?”

E bátorító védelem helyett soha nem ismert rágalomözőn és bosszúhadjárat indult meg a görög katolikus egyház ellen Erdélyben. Felszínre jöttek azok az ellentétek, amelyek addig lefojtva forrtak a lelkek mélységeiben. Mind a két oldalon, hiszen az ismétlődő bántások, sebek megkeményítik az üldözöttek szívét is.

Alexandru Todea görög katolikus főpapot 1989 nyarán szászrégeni lakásán kerestem fel. Ő volt a titkos román egyház metropolitája, akit aztán 1990-ben II. János Pál pápa megerősített érseki rangjában, majd év múlva bíborossá kreálta.

– Miként juthatnék el Todea atyához?

– Hivatkozzék reám, és megnyílik az ajtó – igazított útba Lestyán Ferenc marosvásárhelyi római katolikus esperes, maga is börtönviselt, üldözött, mártír pap.

- Megbíznak egymásban a római és a görög katolikus papok?
- Miként testvérekhez illik.

Todea metropolitát a görög katolikus egyház és az ortodox papok viszonyáról is megkérdeztem. Példát mondott. A hetvenes évek közepén Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök hivatalos úton járt Szászrégenben. Ilyen alkalmakkor ebédre vagy vacsorára a püspök vendégül látja a helység más felekezetű papjait. Todea érseket annál szívesebben fogadta volna asztalánál, mivel három évig egy cellában ültek Máramarossziget börtönében.

- Ott lesz-e az ortodox kolléga? – kérdezte meg Todea érsek.
- Minden felekezet papjait meghívtuk. Így szokás – felelte Márton püspök.
- Akkor én nem mehetek el. Püspök atya, elnézését kérem, de velem nem ülök egy asztalhoz. Ha a püspök úr beszélni óhajt velem, egy másik időpontban szívesen felke-resem.

Úgy érezte Todea érsek, hogy nekem meg kell magyaráznia a visszautasítását:

– Egy asztalhoz ülhettem volna-e azokkal, akik kiraboltak minket, kiűztek a templomainkból, elfoglalták a templomainkat és a keresztényüldözés évtizedeiben úgy viselkedtek velünk, mintha megátalkodott pogányok lennénk, nem keresztények és románok!

3. Kik ezek a Róma hűségén élő, Nyugaton eléggé ismeretlen katolikusok? – kérdezte hollandus barátom.

Szertartásuk szerint a katolikus világegyház keleti rítusát gyakorolják. Nevezik őket egyesült óhitűeknek – latin szóval – unitusoknak. A hajdani Osztrák–Magyar Monarchia területén, főként ukránok és románok lakta vidékeken szerveződött egyház a XVIII. században. A görögkeleti egyházból szakadtak ki és egyesültek Rómával. Elismerik a pápa primátusát, a katolikus dogmákat, de megtartották keleti, vagyis bizánci liturgiájukat, sajátos hagyományait.

Ezt az időhatárt, a XVIII. századot egy kárpátaljai görög katolikus kanonok, Ortutay Elemér ungvári teológiai tanár jóval hátrább tolja, a magyar honfoglalás korába. Mivelhogy a Kárpát-medencébe lépő magyarok előbb a bizánci kereszténységgel ismerkedtek meg, a keleti végeken ennek térítő papjai keresztelték meg őket. Hozzátehetem, hogy vallásháború volt – hatalmi vetélkedéssel egybefonódva – Ajtony és Csanád vezérek halálos párviadala a déli végeken, a mai Bánságban. Szent István király egyik vezére, Csanád kardjával a nyugati kereszténységnek vágott utat a Vidinben megkeresztelt Ajtony ellenében. Két magyar vezér egyazon Krisztus-hit más és más, keleti és nyugati változatát kívánta győzelemre vinni, még az 1054-es nagy egyházszakadás előtti időkben.

Ortutay kanonok úr ennek a bizánci hitnek a lelki, hagyománybeli gyökérzetét látja kivirágzani később a görög katolicizmusban.

Nemzetiségük szerint a görög katolikusok nagy többsége ukrán (ruszin), illetve román. Vannak azért szép számmal magyar, szlovák és német görög katolikusok is, akik különböző hatások érintésére, a környezet befolyására vagy más okból vették fel ezt a vallást. A történelmi Magyarországon a kárpátaljai ruszinok első püspöksége 1771-ben alakult meg Munkácson. Jelentős számú görög katolikus él a mai Magyarországon is, egyházi szertartásuk nyelve magyar, ők maguk is magyar nemzetiségűek. Híres „görög” búcsújáró helyük Máriapócs, a magyar Lourdes, amelynek búcsúsairól megragadó verset írt a kálvinista Ady Endre. A magyar görög katolikus egyházmege 1912-ben jött létre Hajdúdorogon, jelenlegi központja Nyíregyháza, itt székel a püspök. Magyarországon a sztalinizmus teljében sem számolták fel a görög katolikus egyházat,

így ez csak itt, valamint Jugoszláviában, továbbá az amerikai földrészen, főként Kanadában és az USA-ban folytathatta, megszakítás nélkül, a tevékenységét. Szlovákia görög katolikusai is az ortodox egyházba kényszerültek, de 1968-ban saját erejükből visszatértek hagyományos felekezetükbe.

Magyar görög katolikusok élnek a mai Románia területén – Szatmár és Bihar megyékben –, továbbá Kárpátalján. (Igen kevesen a Székelyföld peremén.) Az erdélyi magyar görög katolikusok száma Szatmár megyében mintegy húszezer, összesen egész Romániában harmincezer lehet. Nagyjából ennyi a létszámuk a magyar görög katolikusoknak Kárpátalján is. (Itt a görög katolikusok összlétszáma – a vallás erőszakos megszüntetésekor – 450 ezer lélek, akiket 265 parókia szolgált ki.) Kárpátalján 1989 végén újra engedélyezték a görög katolikus egyház működését, a hívek többsége élt is visszakapott jogával. Ismét görög katolikus szertartás szerint miséznek az ungvári katedrálisban és falusi templomokban. Magyar telephelyeken magyarul.

4. Az erdélyi görög katolikus román egyház első központja, püspöki székhelye Fogaras. A Dél-Kárpátok lábainál épült város történelmi és etnikai hátteret biztosított. A románság a maga erdélyi történelmét – frásos emlékek alapján – 1369-ig vezetheti vissza az időben, amikor is Nagy Lajos magyar király a várost hűbéri használatba adta Vlad havasalföldi vajdának. Majdnem száz évig tartott ez a hűbéri viszony a havasalföldi vajdák és a magyar királyok között, míg 1464-ben Mátyás király Fogaras várát nem adta ajándékba Geréb János későbbi erdélyi vajdának. Nyolc évvel később Fogaras a szászok birtokába került. A vár és a hozzá tartozó 64 falu Bethlen Gábor uralkodása idején élte fénykorát. Abban az időben és később is Fogaras vára az erdélyi fejedelemszonyok birtokának számított. Lorántffy Zsuzsánna ebben a minőségében, I. Rákóczi György feleségeként birtokolta Fogarast. A fejedelemszony halála előtt három évvel, 1657-ben román iskolát alapított a városban. Román tanítókat és papokat neveltek itt, s szinte magától értetődő volt, hogy az ortodox egyházból kiszakadó görög katolikusok Fogarast választották első erdélyi központjukul.

Az egyesültek – unitusok – szegényes hozományt kaptak az ortodoxoktól, annál többet a római katolikus vagyonból. Legjobban szemlélteti ezt Nagyvárad hajdani görög katolikus püspökségének gazdagsága. Mivel a római katolikus egyház talán a legvagyonosabb Biharban volt – legalábbis a keleti széleken –, a királyi, kegyúri döntés ebből a birtokból szakított ki legtöbbit a görög katolikusoknak. És éppen királyi támogatottságuk révén, jóval több lehetőségük nyílt a román kultúra fejlesztésére, mint a „parasztibb” ortodoxiaknak. A görög katolikus román fiatalok Bécs és Róma főiskoláin tanulhattak. A nyugat-európai megújító szellemi áramlatok a görög katolicizmus nélkül nem jutottak volna el, vagy csak nagy késéssel, a románsághoz. A Școala Ardeleană (Erdélyi Iskola) néven jelzett mozgalom aligha bontakozik ki a nyugati főiskolákról, teológiaiokról, egyetemekről hazatérő görög katolikus román papok nélkül. A román felvilágosodás Nyugaton tanult fő alakjai, Samuil Micu-Klein (1745–1806), Gheorghe Șincai (1745–1816) és Petru Maior (1760–1821) alapozták meg a román nemzeti öntudatot, egyebek között a dákoromán kontinuitás hipotézisét, amelyet ma nemcsak a román történelemtudomány, de a román állam is a maga hivatalos ideológiájának vall; az alapozók vallásának lebecsülésével együtt. Míg a szinte kivétel nélkül ortodox vallású Havasalföldön és Moldvában – most tekintsünk el a katolikus csángóktól – a XIX. század második feléig cirill betűkkel írtak, addig Erdélyben a latin frás jelentette a román kultúrában a nyugati igényt és orientációt.

Elősegítette a görög katolikus vallás terjedését az erdélyi románság körében az, hogy a nyugati szellemirányzatokat alkotó módon ötvözte keleti, bizánci hagyományok-

kal, mindig nyitott lévén az egész román nemzet felé. Az már a román ortodoxia merevségét és intoleranciáját mutatja, hogy a görög katolikus vallásban mindenkor a maga befolyásának csökkentőjét látta, miként előbb a román reformációban is, és hatalmi szóval lépett fel ellene. Még Lorántffy Zsuzsánna fogarasi román iskolájának megnyitása előtt, Varlaam moldvai ortodox metropolita Iaşiban könyvet adott ki a görögkeleti tanok védelmében, *Válasz a kálvinista katekizmusra* címmel. Ha egy metropolitának ilyenképpen kell harcba szállnia az egyházújító áramlattal, akkor ez a friss irányzat terjedésben lehetett saját hívei között is. Egyébként az erdélyi román kálvinizmus a nemzeti eszmény nevében hódított, az anyanyelvűséget hirdette, románra fordították a Bibliát, míg Moldvában, Varlaam metropolita országában az egyházi nyelv nem a román volt. Az ortodox ideológia annyira beleivódott a román tudatba és gondolkodásba, hogy a mai román tudományosság sem képes vagy hajlandó a maga korába visszahelyezve megítélni az erdélyi román reformációt. Bethlen Gábor vagy Apafi Mihály a maga hitét kívánta terjeszteni, ennek érdekében karolta fel a román anyanyelvűséget – amely egyébként is következett a protestáns felfogásból –, míg a mai román történészek ebben a térítésben, egyáltalán a román nyelvű iskolák felállításában, a románra fordított Bibliában hatalmi, hódító célokat vélnek felfedezni.

Fogaraszról 1738-ban tették át Balázsfalvára az erdélyi román görög katolikus egyház székhelyét. III. Károly akkor ajándékozta az unitusoknak a XVI. században emelt fejedelmi kastélyt. Ez az Apafi-kastély néven is szereplő épület volt a színhelye annak a tárgyalásnak, amelyet az erdélyi országgyűlés küldöttsége folytatott Lotharingiai Károlyral, és amelynek értelmében Erdély a Habsburgok fennhatósága alá került.

Kétségtelen, hogy a bécsi udvar buzgón támogatta a román görög katolikus egyház erősödését. De ez egyben azt jelentette, hogy az erdélyi románság Európához került közelebb. Akkoriban ez volt a korszak „Európai Házának” kapuja.

Néhány évvel a püspöki székhely Balázsfalvára helyezése után hozzákezdtek a székesegyház felépítéséhez és egy önálló nyomda létrehozásához. A nyomda alapítása két évvel meg is előzte (1747) a templomépítés kezdetét. Szomszédságukban létesült az iskola, amely az erdélyi románság nagy értelmiségi nemzedékeit nevelte.

5. Manapság, a görög katolicizmus ellen indított hadjáratban a román nacionalista sajtó újra meg újra felhánytorgatja, hogy az unitusok egyháza „magyar fogantatású”. Mit jelentett e „magyar hatás” Balázsfalván? Az új nyomdában híres magyar tipográfusok is dolgoztak, Páldi Székely István, Becskereki Mihály. (Akadna-e magyar elfogult, aki azért utasítaná el Hess András ötszáz éves budai nyomdáját, mert az alapító mester – német volt?!) A hajdani román értelmiségiek ebben sokkal „európaibbak” voltak a mai román ortodox főpapoknál és újságíróknál. Gheorghe Şincai 1803-ban latin nyelvű elégiát írt Peretsényi Nagy Lászlóhoz, s ebben magyar barátait is emlegeti, köztük Tertina Mihályt. A Şcoala Ardeleană nagy triászta néha személyes, még inkább levélbeli kapcsolatot tartott fenn a magyar nyelvű művelő Aranka Györggyel, a magyar történész Benkő Józseffel. Budai időzése során Petru Maior sűrűn összejárt az öreg Virág Benedekkel. Micu-Klein püspök Balázsfalván összeállított latin–román–magyar–német és román–latin–magyar–német szótárának átnézésére és hiányainak pótlására a „híres magyart, Virág Benedeket” kérte fel, aki önzetlen barátságából el is végezte a munkát. Ez a szótár ugyan kéziratban maradt, de anyagát beleolvastották az 1825-ben Budán kinyomtatott többnyelvű román szótárba – *Lexikon de Buda* –, s így a román művelődéstörténet e fontos építőkövének alapozói közé méltán számíthatjuk oda a magyar Virág Benedeket is.

Ez lenne az a túrhetetlen „magyar befolyás” az erdélyi román görög katolicizmusra, amelyet visszamenőlegesen is szenvedélyes gyűlölettel átkoznak el?

Tárgyilagos vagy csak mérsékelten elfogult mai román történelmi művek Balázsfalvát a XIX. századi Erdély legjelentősebb román iskolavárosának és művelődési központjának nevezik. Ez a rang pedig a görög katolikus egyháznak köszönhető. A város vezető szerepe a románok nemzeti mozgalmaiban kitetszik abból is, hogy 1848-ban itt tartották meg a forradalmi erdélyi román nemzetgyűlést.

Mihail Eminescu, a nagy román költő itt jártakor „Kis Rómának” nevezte Balázsfalvát. Márpedig ő aligha vádolható meg magyarbarátsággal vagy görög katolikus elfogultsággal. A virágzó város sugallta neki a hasonlatot.

6. Trianon vallási szempontból is merőben új helyzetet hozott létre Erdélyben, illetve Nagy-Romániában. Az úgynevezett Ókirályság (Havasalföld és Moldva), valamint az 1877-es orosz–török háború nyomán diplomáciai csereügylet folytán megszerzett Dobruzsza románága nagyon sokszínű Erdéllyel találta egy országban magát. Őt magyar vallásfelekezetet, a római katolikus, a református, az unitárius, az izraelita és az ágostai evangélikus, kisebbségi nyelvek és toleranciában együtt élő nemzeti kultúrák, sokszázados múltú iskolák és intézmények – mindezek szokatlanok voltak az ókirályságbeli románok számára, noha a történelmi Románia egyáltalán nem volt homogén állam. Korabeli becslések szerint az Ókirályság lakosságának egyharmada nem volt román. Ha a cigányok milliós tömegét tekintjük, akkor ez a becslés nem is valószínűtlen. (Éppen nagy lélekszáma miatt, a cigányság felszabadítása a rabszolgasorsból az 1848-as havasalföldi forradalom egyik követelése volt.) Vallási szempontból ugyan a cigányság nem jelentett külön szint, mindenütt a falusiak hitét követte. Ortodoxok voltak a romániai bolgárok, szerbek, lipovánok – a Delta orosz népessége –, de a dodrudzsai törökök és tatárok mohamedán hite bizonyíthatóan ingerelte a román lakosságot. Jó néhány korabeli jel mutatja az intolerancia heveny jelentkezését. Koós Ferenc emlékiró, református pap jegyezte fel, hogy a bukaresti kálvinista templom tornyáról le kellett vésztetnie a hagyományos kálvinista csillagot, mert az ortodox románok pogányoknak nézték a magyar protestánsokat. A moldvai Szászút helységben a múlt század végén valósággal megostromolták a magyar református templomot, összetörték, pusztán azért, mert eltért a görögkeleti templomtól, és benne magyarul énekeltek!

Ez a román türelmetlenség rekesztette ki az Ókirályság társadalmi életéből a zsidóságot. A másságot egyszerűen tudomásul venni képtelen közhangulat nevében ajánlotta a moldvai zsidóknak 1860-ban a felvilágosult államférfinak tartott Mihail Kogălniceanu miniszter, hogy hagyjanak fel ősi viseletükkel, vessék le a zsidóruhát és vágassák le a szakállukat, mert ez így „illik” Európában. (A *Bukaresti Magyar Közlönyben* magyarul is olvasható a miniszteri rendelet.) De a nagy lélekszámú zsidóság még ilyen áron sem kapott román állampolgárságot. A visszas helyzetet a trianoni békeszerződés „rendezte”, mivel román állampolgárnak nyilvánította Erdély minden lakóját. Így az erdélyi zsidók automatikusan román állampolgárok lettek, míg az Ókirályság sok nemzedéken át ott élő és az országot gyarapító zsidósága nem. Gyors parlamenti döntéssel kiterjesztették az állampolgárság körét a havasalföldi és moldvai zsidóságra is.

Ilyen mélyre ivódott idegenkedés a más nyelvek és más vallások ellen ingerülten vette tudomásul mintegy másfél millió román görög katolikus vallását. Újságcikkek javasolták, hogy a görög katolikusok lépjenek át az ortodoxok táborába. Más szerzők igyekeztek bemutatni a román közönségnek az unitusok történetét, nagy érdemeiket

a román művelődés történetében. Bukarest, az Ókirályság 1918 után ismerkedett meg az „új” hittel, akkor építették fel Bukarestben az egyetlen görög katolikus templomot. Görög katolikus volt az erdélyi román nemzeti mozgalom vezető alakja, Iuliu Maniu. Görög katolikus püspök Iuliu Hossu, az 1918-as gyulafehérvári román népgyűlés fő szónoka. Végül is a görög katolicizmust az 1920 utáni Románia második államvallásává nyilvánították. Annyira az lett, hogy a két háború között a székely vidékeken elrendelt templomépítési mozgalom keretében, olyan helységekben is, ahol egyetlen román sem élt, egyszerre két román templomot kellett építeni, nyilván a lakosság költségén, egy görögkeletit és egy görög katolikust.

Noha lassan-lassan „igazi” román vallásnak ismerték el a görög katolikus egyházat, azért a magyarok kényszerű áttérítésekor, vasutasok, kisiparosok, nyugdíjasok lelki megsarcolásakor ezeknek nem az unitus hitet, hanem az ortodoxiát kellett felvenniük.

7. Erdély román görög katolikus egyházát, két és fél évszázados fennállása után, 1948-ban az államhatalom beolvasztotta az ortodoxiába. A példa a Szovjetunióból érkezett. Galícia és Kárpátalja többmilliónyi ruszin, illetve ukrán unitusa fölött Sztálin kimondta a halálos ítéletet. A hivatalosan ateista szovjet állam nyilván nem teológiai elveket tartott szem előtt, hanem világpolitikai és belső, biztonsági megfontolásokat. A második világháború befejezése után – éppen a közép-európai orosz terjeszkedés miatt – rendkívül kiéleződött a Kreml és a Vatikán viszonya. Mint minden eszmei, világnézeti ellentétet, Sztálin ezt is hatalmi szóval intézte el. Ostoba, diktátori fölényel. Abban az időben kérdezte meg tanácsadóitól, akik a katolikus világegyház erkölcsi erejére figyelmeztették: „Ugyan, hány hadosztálya van a pápának?” A szovjet hatalom döntését kétségtelenül befolyásolta az is, hogy Galíciában és Kárpátalján 1944 után még évekig fegyveres felkelés folyt a szovjet hatalom ellen, az Ukrán Felszabadító Hadsereg, ahogy Sztjepán Bandera titkos serege magát nevezte, nagyon sok kellemetlenséget okozott a keleti birodalom urának, és e szovjetellenes partizánok társadalmi támasza a görög katolikus ukrán lakosság volt.

Bukarest szívesen hallgatott a moszkvai tanácsra, s ugyanolyan durva erőszakkal számolta fel a görög katolikus egyházat Erdélyben, mint Sztálin Nyugat-Ukrajnában. Ideológiát is kitaláltak a beolvasztás igazolására: az egységes román nemzetnek egységes vallása kell hogy legyen! A politikai vezetés háttérből irányította, illetve hatalmi szerveivel hajtatta végre a lélekgyilkos egyházfelszámolást, ugyanakkor dr. Petru Groza miniszterelnököt toltá előtérbe, vele mondatta el a nacionalista frázisokat. A Hunyad megyei Bácsi község ortodox papjának fia éppen olyan buzgón vállalta ezt a megbízatást, pedig neki tudnia kellett, hogy ez mit jelent erkölcsileg, miként 1925-ben az erdélyi ügyek minisztereként személyesen mozdította elő annyiszor dicsért iskolájának, a szászvárosi református Kuun kollégiumnak román állami kézre játszását.

Egyházuk erőszakos felszámolásakor a romániai görög katolikusok száma több mint másfél millió volt, 8 egyházmegyével, 6 püspökkel, 2588 templommal, 1834 pap-pal, egy teológiai akadémiaival, 9 szerzetesi intézménnyel és 20 középiskolával. A papok többségét átkényszerítették az ortodox egyházba. A püspököket mind börtönbe zárták. Időben nagyjából ugyanakkor tartóztatták le és börtönözték be a római katolikus püspököket is.

Todea Alexandrut már az egyház illegálitása idején szentelték püspökké, amikor két börtönbüntetés között éppen szabadon volt. A görög katolicizmus ugyanis az őskeresztények módján „föld alá” vonult, nagyvárosok „katakombáiba”, falusi házak mélyére, de nem adta meg magát. Todeán kívül más püspököket is felszenteltek, s ha „lebuktak”, ismét mások álltak a helyükre. Ugyanezt a módszert alkalmazta a római

katolikus egyház is, Márton Áron „elrablása” után – mert szabályszerű emberrablás volt, csapdaállítással – az általa kijelölt utód vette át a helyét, majd azt is helyettesíteni kellett, mivel börtönbe került. Noha a római rítus papjait nem tartóztatták le mind, magát az egyházat nem számolták fel, mégis törvényen kívüli állapotba került. A bukaresti hatalom a római egyházat Erdélyben is belülről, a „békepapok” mozgalomával próbálta meg szétzilálni. Ez azonban itt sikerült a legkevésbé, éppen Márton Áron rettenthetetlen szilárdsága miatt.

Az erdélyi román görög katolikus egyház püspökei közül heten haltak meg börtönben vagy kényszerlakhelyre száműzöttek. Alexandru Russu nagybányai püspök 1963-ban a szamosújvári börtönben fejezte be életét. Vasile Atenie bukaresti vikárius a vácărești-i börtönben, 1950-ben. Valeriu Traian Frențiu nagyváradi püspök Máramarosszigeten 1952-ben, Ilion Suciú püspök, balázsfalvi apostoli kormányzó és Tit-Liviu Chinezu a máramaroszigeti börtönben, talán 1953-ban. Ioan Bălan, a lugosi egyházmegye püspöke kényszerlakhelyre került, Ciorogirla ortodox kolostorba, itt érte a halál 1959-ben. Nem kerülhette el a deportálást Iuliu Hossu szamosújvári püspök sem, hiába voltak maradandó román nemzeti érdemei. Ő szintén ortodox kolostorba került, Căldărușaniba, onnan az egyik bukaresti kórházba szállították, ott halt meg 1970-ben. (A római és görög katolikus szerzetesrendeket Romániában mind felszámolták, egyedül az ortodoxok rendházai maradhattak meg.)

Úgy a hatvanas évek közepén, amerikai fellépésre és a hidegháború enyhülésére, valamelyest engedett a szorítás a görög katolikus egyház körül. Az unitusok szabad működését nem engedélyezték, de a letartóztatott papok egy részét kiengedték a börtönökből. A „föld alatti” egyház újra kiépítette hierarchiáját. A nyolcvanas években titkos püspökkari konferenciákat is tartottak, kinevezésekkel, illetve jogtalanul viselt címek ügyével foglalkoztak. Az 1988-as püspökkari konferencia körlevelet intézett az egész román görög katolikus egyházhoz, papokhoz, titkos szerzetesekhez és hívekhez. Név szerint felsorolta az egyház titokban kinevezett püspökeit és ordináriusait. Ez a levél Alexandru Todeát Balázsfalva érsekeként, a román egyház metropolitájaként említi. És fontos egyházi jogi kérdésre is figyelmeztet a körlevél:

„Véget kell vetni annak a vitának, amely a Rómával egyesült Román Egyház kérdését esetleg úgy látja megoldhatónak, ha áttérünk a román nyelvű latin rítusra. Egyházunk katolikus volt és marad, de 1700-tól őrzi a maga identitását. Román és katolikus egyház vagyunk, de keleti rítus szerint, ennek kifejezéséppen egyházunk minden papja saját keleti rítusunk szerint celebrálja a Szent Liturgiát, és erre hívja fel a szertartáson részt venni óhajtó híveket. Az a Szentszék által adott felhatalmazás, hogy más katolikus rítus szerint is celebrálhatunk, arra az időre vonatkozott, mikor saját rítusunk szerint nem misézhattünk. Most azonban ez lehetségessé vált.”

8. Márton Áron püspöki joghatóságát gyakorolja még Gyulafehérváron, mikor a görög katolikus egyházat betiltják. Előrevetíti árnyékát az erdélyi magyar római katolikusok vezetőjének sorsa, megpróbáltatásai. Minden lépését figyelik, az egyik csíksomlyói búcsú után csak kerülőúton jöhet el szülőföldjéről, mert az állambiztonság le akarja tartóztatni. Márton Áron – a katolikus egyház római rítusa-üldözöttsége közepette sem ismerte el a görög katolicizmus „felszámolását”, hanem minden lehetőségére álló módon tiltakozott ellene. Később a gyulafehérvári püspök perében ez az egyik vádpont. A Vatikán rendelkezése szerint a római rítusú templomok befogadták a román görög katolikus híveket, a római papok kiszolgáltatták nekik a szentségeket.

Gheorghiu-Dej, majd Ceaușescu diktatúrája egyképpen azt remélte, hogy a görög katolikus hit kihal Romániában. Az idősebb nemzedékek lassan kimennek az életből, a

fiatalok számára idegen lesz a görög katolikus vallás. Az ateista román államot nyilván nem teológiai szempontok vezérelték, hanem az elképzelt „nemzeti egység” megvalósítása, a hitbeli, majd nemzeti egyneműsítés. Bukarest számítása nem vált be. A görög katolikusok többsége megmaradt ősei hitén. Részint a római katolikus templomokat látogatták, ott éltek a szentségekkel, részint egykori görög katolikus templomaikba jártak tovább, immár ortodox szertartásokra, de katolikus lélekkel. Sok faluban a lakosság nem is volt tisztában azzal, hogy felekezete egyik napról a másikra „megváltozott”. Az ortodox papok nem nagyon hangoztatták ezt a híveik előtt.

Anekdotikus történetet mesélt erről Gellért Sándor költő, aki a Szatmár megyei Mikolában tanított évtizedeken át. Ebben a faluban református és „görög” magyarok, továbbá ortodox románok élnek. E két utóbbi egyház kényszerű egyesítése után mind a két templomuk görögkeletivé lett. De a görög katolikusok véletlenül se lépték volna át az eredetileg ortodox templom küszöbét. A mikolai „görögök” azért se nagyon vették észre a változást, mert ortodox papjuk is magyarul prédikált, akárcsak „görög” elődje. Történt azonban, hogy a „görög” templomot újjá kellett építeni. Az új hajlékot a nagyváradi görögkeleti püspök szentelte fel. „Kedves ortodox testvéreim az Úrban” – kezdett bele a szentbeszédbe a püspök. A mikolai „görögök” összenéztek: mióta lettek ők ortodoxok? Mivel pedig a püspök továbbra is a görögkeleti egyházat emlegette, előbb egyik mikolai indult el az ajtó felé, majd a másik, szép csendben mind kivonultak a templomból, amelynek építésére önzetlenül adakoztak volt. Másnap a helybeli „görög katolikus” pap – hivatalosan persze ortodox – sorra járta hívei házáat és nyugtatta az embereket, hogy tévedés történt, a püspök úr rosszul mondta, persze, hogy görög katolikusok ők, nem pedig ortodoxok...

Kolozsváron a tegnapi görög katolikusok többségükben a Deák Ferenc utcai volt minorita templomba jártak, ahol most görögkeleti szertartással dicsérik az Urat. A festmények még a római katolikus múltra emlékeztetnek. (Trianon után kellett átadni a „görögöknek”.) Mikor aztán a bukaresti hatalom rájött arra, hogy mégsem hal ki a görög katolicizmus Erdélyben, szokásos fondorlattal saját nacionalista céljainak szolgálatába szeretne volna állítani a hívek ragaszkodását. Titkos csatornákon – még párttagok útján is – azt sugallta a makacs görög katolikusoknak, hogy „épüljenek be” a római egyházba, belülről románosítsák el a Szent István alapította erdélyi egyházmegyét. Még jobb lenne, ha maguknak követelnék a római katolikus templomok egy részét, ebben az esetben – így a sugallat – a görög katolikus szertartást is engedélyeznék számukra. Noha az ortodox hierarchia végig ellenségesen viselkedett a görög katolikusokkal szemben, a magyar templomok megszerzését nagyon szívesen látta volna. Különösen Kolozsváron lehetett észlelni a román görög katolikusok hódító törekvéseit. Itteni titkos „görög” papok vezető szerepet játszottak Dumitru Márтинаş dilettáns történész *Originea ceangailor din Moldova* (A moldvai csángók eredete) című könyvének megjelentetésében, amely a csángók román eredetét és elmagyarosítását próbálja magyarázni.

Ez a helyszín és ez a helyzet emeli ki a román görög katolikusok állásfoglalásai közül Doina Cornea kolozsvári tanárnő, ismert polgárjogi harcos nyilatkozatát a templomhasználatról. Noha Cornea asszony nem egy esetben a magyar iskolák és egyetem kérdésében ellenünkre nyilatkozott, a templomok ügyében mindig keresztény szellemben és a jogtisztelet alapján szólalt meg. Még a diktatúra idején a pápához intézett levelében kijelentette: „A román hatóságok minden arra vonatkozó hivatalos nyilatkozata ellenére, miszerint országunkban nem lesznek görög katolikusok, mi ismét kinyilvánítjuk létezésünket a Szentszék és az egész világ előtt, ugyanakkor kérjük Őszentségét, segítsen fenntartani és jogaiba visszahelyezni a román görög katolikus

egyházat". A magyar templomokkal kapcsolatos álláspontja egyértelmű volt: „Mi (Rómával) egyesült románok nem akarunk betolakodók lenni ezekben a (római) szentegyházakban, nem kívánjuk megzavarni a békességet és a jó rendet ezekben a templomokban, amelyek méltán tulajdonai hittestvéreinknek – a magyaroknak.”

9. Úgy mondtad, hogy még a diktatúra alatt kerested fel Todea metropolitát – szakított félbe hollandus barátom.

– Igen, Szászrégenben, egy félreeső utcában. Lakásának egyik szobájából hatalmas ablak nézett az udvarra. Ezen az udvaron gyűltek össze a hívek, a metropolita az ablak mögött felállított oltárnál misézett.

Megkérdeztem tőle, hogy zavarják-e ebben.

– Mostanában már nem. Az államvédelem emberei tudják, hogy mi az egyházi rangom, ha felkeresnek néha, nem kötekednek, nem fenyegetőznek. Finoman, de érelyesen ellenőriznek. Mi ez a börtönhöz képest?

Tizenhat esztendő telt a börtönben.

Magas termetű, ősz hajú férfi, valósággal ragyog róla a tisztaság, nyíltság. Telek községben született, Szászrégen közelében. A családban tizenhatan voltak testvérek, ő az utolsó előtti gyermek. Negyvenhat unokaöccsét és unokahúgát tartja legközelebbi rokonának. Szobája falán szülei fényképe, mellettük II. János Pál portréja, aztán vatikáni csoportkép, rajta Todea is, fiatal teológusként. Régeni és balázsfalvi diákevek után Rómában végezte a teológiát. A csoportképen XII. Pius pápa a teológusok között.

– Az elődjét, XI. Pius-t még jobban becsültem. Nagy tudós volt, egyben az emberi megértés pápája. Sokat és szívesen időzött az abesszíniai papnövendékek körében. Nem indokolta meg rokonszenvét, de mit tudtuk az okát. Egy papnak mindig őszintének kell lennie, megmondom hát, hogy az európai teológusok lenézték az afrikaiakat. XI. Pius nem korholta ezért őket, de példájával megszégyenítette a gőgös európaiakat.

Todea atyát Rómában szentelték pappá, ott szerzett teológiai doktorátust is, summa cum laude. Aztán a balázsfalvi érsekségen szolgált, majd kinevezték Szászrégen esperesévé. A görög katolikus egyház felszámolásakor elrejtőzött. Elfogták. 1951-ben a bukaresti hadbíróóság életfogytiglanra ítélte.

Három évet együtt ült Márton Áronnal Máramaroszigeten.

– Cellatársak voltunk, egészen Márton püspök szabadulásáig. Örök példa marad számomra mint pap, mint ember és mint magyar. Zokszó nélkül végzett a börtönben minden piszkos munkát, nem haragudott senkire, szent emberként megbocsátott kínzóinak is.

Todea érsek jól ismeri a magyarokat, szülőfaluja szomszédságában van a római katolikus Jobbágytelke és a református Péterlaka. Az együttélés erdélyi valóságát isteni ajándéknak tekinti. Bátran előhozhattam előtte a kellemetlen témát: a titkos kolozsvári „görög” papok áskálódását a magyar templomok megszerzéséért.

– Igazi görög katolikusok nem tesznek ilyesmit. Mi nem vonulunk be senki más templomába. Megvannak a magunk elvett templomai, azokat kérjük, azokat követeljük vissza.

Példát mondott ismét. A második világháború végén Szászrégen német lakossága szinte teljes egészében elmenekült, nem is nagyon tért vissza. 1945-ben a városi hatóságok felhívták Todea esperest, hogy vegye át a szász evangélikus templomot, nincsenek hívei, nincs, aki gondozza.

– Ki adja át nekem? – kérdezte szelíden.

– Mi, az állam – felelték.

– Önök építették?

- Nem. De látja, hogy a szászok elmentek.
- Ettől még nem lettek önök a templom gazdái.
- Esperes úr, magával nem lehet okosan beszélni.
- Okosan valóban nem, csupán tisztességesen.

10. Szászrégen hagyományaihoz tartozik, hogy a Școala Ardeleană triászának egyike, Petru Maior egy ideig itt lelkészkedett, míg 1786-ban el nem űzték innen.

- Nem a magyarok űzték el – emelte fel hangját a metropolita –, a szász polgárság kergette el. Csakhogy most mindent a magyarokra kennek. Vagy három évvel ezelőtt kijött hozzánk egy tanár Marosvásárhelyről, a színművészeti főiskola tanára, Ștefan Duica, és szemérmetlenül hazudott, hogy a magyarok űzték el Petru Maiort Szászrégeből.

- A hamisítás bántotta az ön igazságérzetét?
- Titkos pap vagyok, nem állhattam fel. De úgy éreztem magamat, mintha rab-ságban lennék megint. A hazugság börtönében. Papként fáj nekem a hazugság, románként bánt az igazságtalanság. Erkölcstelen ez az uszítás a magyarok ellen, és félek, hogy ellenünk fog fordulni. Nincs bűn, amelyik büntetés nélkül marad.

11. Ha már Petru Maiorról beszélünk, fontosnak tartotta, hogy kiemelje megint a görög katolicizmus szerepét a román nemzeti művelődésben. Olvastam-e George Călinescu 1941-es monumentális román irodalomtörténetét? Az még méltóképpen tárgyalta a görög katolikus egyház szerepét a román nép életében. Pedig Călinescu ortodox volt. Azóta csak rágalom vagy hallgatás.

- Lehetett volna-e groteszkebb valami, mint román nemzeti érdekekre hivatkozva tiltani be a görög katolikus egyházat? Román nemzeti eszményt követtek-e, nemzeti egységet? Mi lett belőle? Éppen a fordítottja. Megosztotta a román egységet, a görög katolikusok kénytelenek római templomokba járni, sokan a szektákhoz csatlakoztak, vagy hitetlenkévé váltak. A két román nemzeti egyház távolabb került egymástól, mint bármikor.

Mintha védekezett volna az érsek 1989 nyarán, pedig éppen „csend” volt a görög katolikus és az ortodox egyházak között. Egy év múlva, a romániai fordulat után, soha nem ismert hevességgel csapott fel a disputa. Rágalmak özöne zúdul Todea bíboros egyházára. Helyvadás hírhedt nacionalista lapjában, a *Phoenix*ben cikksorozat jelent meg, Petru Ciuhandu lelkész aláírásával: *Melyik a „nemzetáruló” – a román ortodox vagy a görög katolikus egyház? A szerzőt nem a két vallás közötti dogmatikai különbségek érdeklik, noha ezeket is csokorba fogja, hogy a görög katolikusok, egyáltalán a katolicizmus „bűneit” bizonygassa. Visszatekint az 1054-es egyházszakadásig, még tovább is az időben, visszamegy a 787-ben tartott utolsó ökumenikus zsinatig. Somásán megvédelmezi az ortodoxiát a maradiság, megrekedtség vádjától, elismerve, hogy az ortodox egyház valóban nem tartott lépést az idővel (agiorno), de ennek oka részint az iszlám ezer esztendő uralma, a nyugati keresztes hadjáratok és a kommunizmus. Egyébként is, szerinte az ortodoxia minden bajáért a nyugati kereszténység felelős, amely soha nem támogatta a keleti keresztényeket, hanem mindig csupán a befolyása alá akarta vonni őket.*

E hódítás egyik következménye lett a görög katolicizmus, folytatódik a cikk. Ismert módszerrel, a szerző felemlégeti görög katolikus teológusok, írók, politikusok bíráló megjegyzéseit saját egyházuk vagy egyik-másik főpapjuk ellen, s ebből a körkép-ből az derül ki, hogy a görög katolicizmussal egyetlen igazi román szellemi ember sem értett egyet. De végtére is, ezek a szellemi emberek alapozták meg az egyházat!

Ciuhandu pápa így sommázza vádjait: „Ma is kísértenek a megaláztatások, amelyeket az erdélyi románoknak ezer éven át el kellett viselniük. E megaláztatások egyike az Ausztria–Magyarország által 1700-tól kezdve végrehajtott lélekszakítás a görög katolikus egyház révén, amit másfél évszázadon át valóságos genocídium követett, s folytatódott azzal az alantas törekvéssel, amelyik a katolicizmussal el akarja idegeníteni a tömegeket a nemzet törzsétől.”

12. Mi élte ki ennyire a görögkeleti és görög katolikus románok testvérharcát? Konkrét ok: a balázsfalvi katedrális visszaszerzése. A templom eddigi ortodox papja, Ioan Fărcaș, és az egyháztanács átadta a székesegyházat Alexandru Todea bíborosnak. A hívek nagy többsége egyetértett a már esztendők óta titkos katolikus Fărcaș pap cselekedetével. De nem értett egyet a Román Televízió, amely egyértelműen az ortodox álláspont szerint tárgyalta a történeteket. Meg sem említve, hogy a balázsfalvi katedrális Micu-Klein görög katolikus püspök kezdte el építtetni, s hogy a sztálinizmus koboza el 1948. december elsején. (Éppen az 1918-as gyulafehérvári román népgyűlés emléknapján.) Bekapcsolódott a „vitába” a România Mare (Nagy-Románia) hetilap, amelynek vezetői a közismert nacionalista Eugen Barbu író, egykoron a Ceaușescu-féle Központi Bizottság tagja, és Corneliu Vadim Tudor, a hírhedt magyargyűlölő és antiszemita költő. Hihetetlen az a hang, amelyet ez a hetilap ezúttal nem a „magyar terroristák” és Magyarország – miként szokása –, hanem román testvérei ellen megütött:

„Egy új Júdás, Fărcaș bálványimádó pap kinyitotta a balázsfalvi székesegyház ajtaját, hogy beléphessen rajta Erdély pusztulásának gyűlöletes alakja: Todea, az új kardinális. A közismert román vendégszeretet nem ocsúdott fel arra, hogy megismétlődik az 1700-as hármasság, az alázatos lelkű román hívek pedig nem fogták fel, hogy Budapest közbejöttével az apokaliptikus szörny újra befészkelte magát Balázsfalvára. Erdély új »főpapja« valójában alig tud egy-két román szót egybefűzni, ellenben tökéletes prédikációkat mond a románok számára olyannyira elviselhetetlen nyelven, magyarul.”

Honnan kísért a történelem mélyéből ez a hang?

13. Míg egészséges volt, Todea bíboros nem hagyta válasz nélkül a rágalmatokat. A balázsfalvi székesegyház visszaszerzése után interjú adott a bukaresti Cuvîntul (A Szó) munkatársának, Maria Lucia Munteanunak. Nagyformátumú egyházfő, államférfi szólalt meg, kijelentve: „minden erőmből harcolni fogok a nacionalizmus ellen.” A România Mare gyalázkodásairól azt mondta a bíboros, hogy tűrhetetlen hangvétele miatt kell beszélni róla. „Olyan kifejezéseket használ, amelyeket nem szeretnék megismételni ön előtt. Egy civilizált társadalomban elképzelhetetlen az efféle hang. Éppen ezért, amíg csak az Isten erőt ad nekem, szeretnék hozzájárulni ennek a nemzetnek a kulturális és erkölcsi felemeléséhez.”

Szomorúan állapította meg a bíboros, hogy az új bukaresti hatalom is ellenséges a görög katolicizmussal szemben. Mikor először kérte Ion Iliescu államelnöktől a templomaik visszaadását, a jelenlévő Gelu Voican-Voiculescu helyettes miniszterelnök váratlanul közbeszólt: „Önök katolikusok, tehát közelebb állnak a magyarokhoz, mint a románokhoz.”

Időpont: 1990 január eleje, az új hatalom alig néhány nappal. Hosszú hetek múltán következik el 1990. március 19-e, a marosvásárhelyi magyarellenes pogrom. Todea érsek akkor még Szászrégenben lakott, közel Görgényhez, ahonnan a botos gyilkosok elindultak. A főpap szerint a vérengzést meg lehetett volna akadályozni. Kialakult a két tábor, de még nem fordult elő incidens. Todea érsek ismét az államelnöknél volt kihallgatáson Bukarestben. Kérte: „Elnök úr, küldjön katonaságot Marosvásárhelyre, és

helyezze el a két tábor közé." Iliescu arcán a szokásos, ravasz mosoly. „Azt mondta, hogy csak később, csak a végén fog beavatkozni. Ezt a kifejezést használta. Nem tudom, hogy mit akart ezzel mondani. Kérném szépen, lehet, hogy megvoltak neki is az indítékai. De mégiscsak közbe kellett volna avatkoznia.”

Olvassuk hozzá ezekhez az interjúból Todea atya másik mondatát: „A hazugság jobban befészkelte magát Romániába, mint más országokba.”

14. Lent, a „népi mélységekben” zavartalan volt-e a román és magyar görög katolikusok együttélése? – szakít meg újra hollandus barátom.

Kezem ügyében a kolozsvári *Világosság* 1947. április 28-i száma. Miután a Szatmár megyei magyar görög katolikusok elszakadtak a rutén püspökségtől, Russu nagybányai püspök körlevélben értesítette őket, hogy a húsvéti ünnepeket nem ülhetik meg – régi szokásuk szerint – a magyar római katolikusokkal és protestánsokkal egy időben, hanem csak a román húsvét alkalmával. (Az ortodoxia nem alkalmazkodik a Gergely-naptár időszámításához.) A magyar görög katolikusok ezt sérelmesnek találták, és kérték Russu püspököt, hogy régi jogaitartsa tiszteletben, annál inkább, mivel mikor a nagybányai görög katolikus püspökség főpásztorsága alá kerültek, erre írásbeli ígéretet kaptak.

„A sérelmes intézkedést azonban nem orvosolták – folytatódik az újságcikk –, s most a fölzaklatott 18 000 magyar ajkú görög katolikus a Magyar Népi Szövetség Szatmár megyei vezetőségét kérte fel, hogy ezt a kérdést a püspökkel békés úton elintézzék. Remélni szeretnék, hogy Russu püspök a főpásztorsága alá tartozó magyar görög katolikusok érdekében változtat nézetén, amit mi magunk sem tartunk összeegyeztethetőnek a demokratikus szabadság elvével.”

Másfél év múlva nincs görög katolikus egyház Romániában, Alexandru Russu nagybányai püspök, híres műgyűjtő, európai kultúrájú ember a szamosújvári börtön rabja.

Kegyetlen epilógus!

Mi lett a sorsuk a magyar görög katolikus híveknek egyházuk felszámolása után? Hivatalból ortodoxokká nyilvánították őket. De a görögkeleti papok magyarul prédikáltak nekik Halmitól Nagykarolyig, a Túrtól az Érig. Szatmárnémeti, Nagykaroly városokban vannak templomaik, meg olyan községekben, mint Kőkényesd, Csedreg, Túrterebes, Mikola és mások. Magyarságukhoz mindig ragaszkodó emberek. Mikor egy ízben Sárközújlakra olyan új papot neveztek ki, aki nem tudott jól magyarul, a hívek azonnal mást kértek – és kaptak is – helyette.

Todea metropolitát 1989 nyarán megkérdeztem, hogy miként vélekedik a szatmári, bihari magyar görög katolikusok nyelvhasználatáról? Világos volt a felelete:

– Nézzé, kényszerű betiltásunk előtt sokáig szolgáltam a balázsfalvi érsekségen. Ott is, mindig is azt vallottuk: teljes mértékben tiszteltetben kell tartanunk híveink anyanyelvét. Miért térnék el ettől a jó hagyománytól?

15. Hollandus barátom egyvégteben dohog. Ez a kizárólagosság, mindenféle másság tagadása, gyalázása ismeretlen számára, ingerli holland nyugalmát, európai lelkét.

– Vallásháború? Azt mondd? Több ez, más ez! Nekünk van egy jelzőnk erre, de talán nem mondom ki.

– Annál inkább ne – helyeslem –, mivel ez mégiscsak a románság belső ügye, nem reánk tartozik.

– Úgy gondolod, hogy csak reájuk tartozik?

Nem felelek. Meghökken és némává dermed a felismerés.

DOBOSSY LÁSZLÓ

Közhasznú filológia

A filológia – közismerten – az a tudomány, amely a gondolatközlés legfőbb eszköze: az írásban megfogalmazott vagy előszóval előadott szövegnek az útját kíséri nyomon a keletkezéstől a hatásig. Más szóval: arra a régtől nyugtalanító kérdésre keres választ, hogy miként „lőn testté az ige”, miként válik tette a szó? Napjainkban pedig – úgy tetszik – sokkal inkább, mint előzőleg bármikor, különleges szükség van a félreérthetetlenül pontos gondolatközlésre, arra, amit az apostoli intés szigorú tömörséggel követel: szavunk legyen igen-igen, nem-nem... Hajdan, a stilsztika nevű tantárgy óráin belénk sulykolták, hogy nyelvi kifejezésünk legyen világos, szabatos, magyaros (azaz nyelvünk szellemét és nyelvtanunk szabályait tiszteletben tartó); a poétika nevű tantárgy óráin pedig az irodalmi megjelenítés csodás módzataival ismerkedhettünk. De hol vannak már a hajdani stilsztika- meg poétikaórák, s mai gondolatközlési gyakorlatunkban érvényesülnek-e az ott tanított és tanult elvek, begyakorolt szabályok? Hová veszett a világosság és szabatosság, vagyis egyszerűbb: az érthetőség eszménye? Mivé lett a nyelvi és gondolati igényesség követelménye? Reggelente bosszankodva olvasom a napilapot, esténként háborogva hallgatom a tv-híradót meg a rádiókrónikát, a különféle – jószereivel követhetetlen, mert pocsolyába süppedő – politikai vitákról nem is szólva. E „pestiesen” félig elnyelt, félig hadart szövegekből mit ért meg nemzetünk többsége: a vidéken és a határainkon túl élő magyarság?

De a filológus vizsgálódása szempontjából elsődlegesebb irodalmi szövegek is gyakran kerülnek pongyolán, henye tálalásban az olvasó kezébe. A könyvpiacot elárasztja a selejt, s példák garmadájjával bizonyítható, hogy még jobb sorsot érdemlő tudományos kiadványok is gondozatlanul jelennek meg. Eddigi jelek szerint a kapitalista vállalkozási mód egyelőre vajmi kevésbé mozdítja elő a minőségi elv érvényesülését.

Természetesen nem csak nálunk van ez így. Néhány évvel ezelőtt Milan Kundera, franciaországi emigrációban élő világsikerű cseh író tünődésre készítő tanulmányban foglalta össze tágabb tanulságú tapasztalatait. Az történt ugyanis, hogy amikor már jól megtanult franciául, kíváncsiságtól hajtva olvasni kezdte korábbi műveinek a legrangosabb párizsi kiadónál – a Gallimard-nál – megjelent fordítását. S elborzadt: a francia változatban nem ismert rá a saját eredeti szövegére. Nemcsak a minden irodalmi művet eredendően és természetesen más-másféleképp jellemző lélegzés volt merőben más, hanem feszélyezőn hiányzott a sugárzási kör, a mögöttes szöveg (extratextus) érzékelése is. S ez még hagyján; de a teljesebb mondandótól durván megfosztott csonka szöveg szintén nehézkesen dőcögött. Mindezek koronájaként a szerzőtől fontosnak ítélt egész szövegrészek, teljes bekezdések estek áldozatul a fordítói önkénynek. Nem csoda hát, hogy a haragra lobbant író a szemléltető példák hosszú sorának tüzetes elemzésével leplezte le e kártékony fordítói ferdtést, rámutatva, hogy ennek – érthetően – más, hasonlóképp kisebb, tehát védtelenebb, ám semmiképp sem jelentéktelenebb kultúrák irodalmi alkotásai is rendre áldozatul esnek. E tanulságos történet kapcsán – a teljesség kedvéért – megemlítendő, hogy Kundera fordítási szövegelemző művét szintén a Gallimard jelentette meg (*L'art du roman*, 1986).

E tekintélyes cseh író példaértékű esetét azért hoztam szóba, mivel – gondolom – elrettentő módon figyelmeztet a veszélyre, amely ellen időt és fáradságot nem kímélve

kell védekezniük elsősorban azoknak, akik – különféle területeken és különféle módokon – elkötelezetten vallják és vállalják az élő nyelvek és kultúrák egyenrangúságának elvét, s ennek érvényesüléséért a maguk módján cselekszenek is. A modern filológia, valamint az összehasonlító stilsztika és poétika művelői, szaktudományuk hagyományaihoz híven azon munkálkodnak, hogy lerövidüljön az út, amely, sajnos, változatlanul hosszúnak és áttekinthetetlenül tekervényesnek tűnik különböző kultúrájú egyének és közösségek között. Ezért a fő igyekezetük s az első tettük is a megértés: a szöveg, a mű, a szerzői szándék s a szerzői egyéniség megértése. További tevékenységük szintén a tágabb értelemben vett megértést szolgálja: a befogadást, az elismertetést, megbecsülést, a népek és kultúrák közti jobb viszony, elfogulatlan kölcsönös kapcsolat erősítését...

*

A következőkben arra teszek óvatos kísérletet, hogy az évtizedek folyamán összegyűlt témédek jegyzetemből néhány típusértékű adatot kiemelve és értelmezve indokoljam, miért szükséges változatlanul, sőt – hitem szerint – fokozottabban a teljes hűség igényének érvényesítése az irodalmi művek tolmácsolása során. Ha pedig valaki azt veti ellen, hogy az ilyen filológiai vizsgálódás belefut a részletekbe, ne higgyünk neki. Nemcsak azért, mert az igazság – tudvalevőleg – a részletekben van, hanem főképp azért, mert – ahogy az idézendő példák is szemléltetik, egy-egy ilyen „részlet” lényegbe hatolón befolyásolhatja a hozzá tartozó, gyakran épp reá épülő egész mű értelmezési lehetőségét.

Másrészt – s talán még inkább – a mai meglódult világban a vizsgálandó példák annak lehetnek bizonyítékai, hogy nem kétségesen továbbra is szükség van az idegen nyelvű irodalmi művek, főleg a többrétegű üzenetet közvetítő rendkívüli alkotások tüzetes szövegellenőrzésére, nyelvi és stiláris lektorálására.

A könnyebb áttekinthetőség végett a bizonyításul választott példákat hat csoportba sorolom. Az elsőkben bemutatandó esetek a hibás szövegértelmezés súlyossá válható következményeit szemléltetik. A második csoport típusesetei a szövegfélreértés gyakran kevésbé közönséges csapdáira vetnek fényt. A harmadik problémásabb jelenséget vizsgál: a szándékos szövegmódosítás okait és változatait. A negyedik a külső – rendszerint politikai – beavatkozás folytán elkövetett szövegcsönkítással foglalkozik. Az ötödik csoport példái azokról az elgondolkodtató zavarokról tanúskodnak, amelyeknek létrejöttét nyelvünk tipológiai mássága okozza. Végül a hatodik csoport – mintegy kiegészítésként – a tudatos és gyakran játékos sajtóhibák szövegtorzító szerepére s nemegyszer kiszámíthatatlan társadalmi hatására hívja föl a figyelmet. Természetes, hogy ez az ötletszerű csoportosítás a legkevésbé sem meríti ki a nyelvek és kultúrák érintkezése során keletkező sokféle gond és félreértés minden lehetőségét.

*

I. Valamikor az ötvenes évek végén vállaltam, hogy összevetem az eredeti szöveggel Simone de Beauvoir nemzedéki dokumentumregényének, az *Egy jóházból való úrilánynak* (Mémoires d'une jeune fille rangée, 1958) a magyar fordítását. E lektoráláson dolgozva feltűnt, hogy az egyébként jeles fordító fennakadt egy olyan szó értelmezésén és tolmácsolásán, amely pedig a dokumentumregény tárgyául szolgáló nemzedéki fejlődéstörténetben kulcsfontosságú volt: általa és körülötte bonyolódott a

cselekmény. A fordító mentségéül szolgált, hogy e diáknyelvi szót hiába kereste a legtüzesebb értelmező szótárakban, pedig akkor – a regény cselekményének idején: századunk húszas-harmincas éveiben – annyira áthatotta az értelmiségi nemzedék életét, hogy nemcsak ádáz vitáknak, de még utcai összetűzéseknek is a jelölésére szolgált, s ezért a Beauvoir-könyv egyik középponti elemévé vált. E szó a 'tala', illetve ellentéte: az 'antitala' volt. A fordító különféle kitalált körülírásokkal próbálkozott; hiába. Pedig a megfejtés egyszerű: a 'tala' a 'ceux qui vont à la messe' (akik misére járnak) mondat játékos-csúfalkodó összevonása, a jelentése pedig: misére járó, klerikális, konzervatív; az 'antitala' pedig értelemszerűen ennek ellenkezője: szabadgondolkodó, haladó, szocialista... (Olyan típusú szóképzés ez, amilyen a magyar 'dedő' a 'kiseddévő'-ből.) A 'talák' és az 'antitalák' közt folyt, s az akkor ott tanuló külföldieket is élenken érdeklő világnézeti és politikai vita elhatározóan befolyásolta annak a nemzedéknek a szellemi formálódását, amelynek kiemelkedő tagjai közé tartozott a dokumentumregény írónője, s még inkább az ő élettársa, Jean-Paul Sartre. Nyilvánvaló tehát, hogy a 'tala' és 'antitala' esetében nem csupán egy (illetve két) akármilyen szó értelmezéséről volt szó, hanem egy rendkívüli szerepű és hatású értelmiségi nemzedék szellemi magatartásának a jellemzéséről is.

Némileg később, a hatvanas évek közepén, Jules Renard nevezetes *Naplójának* a magyar szövegét ellenőrizhettem. Meglepett, hogy a jól képzett fordító, talán csak a „quandoque et magnus dormitat Homerus” (néha a nagy Homérosz is elbóbiskol) szólás igazolása végett egyszer csak ingoványra tévedt. A franciában ugyanis a 'coup de foudre' (villámcsapás) szókapcsolat első – konkrét – jelentésben a természeti jelenségre vonatkozik, második – átvitt – jelentésben pedig a hirtelen támadt érzelmi kapcsolatot, szerelem megnevezésére szolgál. A szöveg fölidézte jelenetben két fiataalt, egy fiút és leányt ragad magával e villámcsapás(szerű érzelmi megrázkódás). A magyar változat viszont, az első jelentéshez híven, a természeti jelenséget írta le: áll a két fiatal, s villámcsapás sújtja őket. Mi lesz velük? S mi lesz a szöveggel?

II. A szövegfélreértés – tudjuk – kedvelt beszédtemája kárörvendő szerkesztőknek, olvasóknak. Se szeri, se száma az ilyen eseteknek, persze nem csak nálunk, másutt is, világszerte. Most két példát mutatok be, a problémás voltak okán. Mindkettőt, valamint a továbbiakat is, térségünk irodalmi kapcsolataiból veszem. Hitem szerint ugyanis itt van leginkább szükség kölcsönös megértésre, tapintatos szemlélődésre. Az első példa, amelyet szemügyre veszünk, a magyarról szlovákra általában megbízhatóan fordító s a két nyelvet egyaránt jól ismerő Štefan Krčméry (1892–1955) esete. Ő ugyanis Adynak az *Esze Tamás komája* című költeményét tolmácsolva ezt a sort: „Ciberén élt Esze komám” (miért, miért nem?) úgy értelmezte, hogy a 'Cibere' szót helységnévnak vette. Lehet, hogy a sorkezdő nagybetű tévesztette meg, s még inkább lehet, hogy csak a nagy Homérosz módján elbóbiskolt. Mindenesetre az ő Esze Tamása nem tengődött korpalevesen, hanem egy képzeletbeli Cibere község lakójaként éldegélt. A probléma itt az, amire már fentebb is utaltam, vagyis hogy Krčméry az elképzelhető legtökéletesebben volt kétnyelvű szerző, nemcsak magyar költőket fordított szlovákra, de szlovákokat is magyarra, sőt magyar költeményeket is írt, egyet épp nyelvünk kifejező lehetőségeinek gazdagságáról. Hogyan történhetett hát, hogy a nem létező Ciberébe telepítette Esze Tamást?

A másik példánk sokkal bonyolultabb, s ha meggondolom, akár átmenetül is tekinthető a következő csoport eseteinek taglalásához. Itt arról van szó, hogy a harmincas évek végén František Halas kiváló modern cseh költő (1900–1949), (akinek a nagyapja állítólag magyar volt: Halász), lefordított egy tucatnyi Ady-költeményt,

köztük *Az Értől az Oceánig* címűt. Meglepetésünkre, a második versszak elején meg-hökkentő s az egész költemény hangvételét s költői mondandóját alapvetően megváltoztató szövegmodosításba ütközünk. Az új költői gondolatot bevezető „S ha rám dől a szittyá magasság” sorban ugyanis a kiváló cseh költő-fordító a 'szittyá' szó helyére a 'szittyót' iktatja be, aminek folytán e lényegi közlést hordozó sor így módosul: „S ha súlyával rám szakad a szittyó” (Když sítina se na mne svou tíhou vrhá). – Első olvasáskor azt hittem, csupán – a versfordításokban gyakran előforduló – szó-tévesztő elnézés történt. (Amilyen a főntebb bemutatott Cibere-estet volt.) Aztán, tovább töprengve e „ferdítésen”, egyre határozottabb lett a véleményem, hogy Halas – esetleg – tudatosan keresett más, a cseh költészet szellemével inkább egyező értelmezést. Miért? Először bizonyos azért, mert költészeti hagyományaitól általában és alapvetően idegen az Adyra jellemző végletes indulat, pátosz, rapszodikus szenvedélyesség. A cseh költészet alaphangja sokkal mértéktartóbb, visszafogottabb. Másrészt – s ez esetben főleg – Halas, a maga nem nagy terjedelmű, de a tiszta költészet eszményeinek érvényesítésére eredményesen törő életművében, a modern versművészet eszközeivel szintén a lényegkifejező egyszerűséget helyezte középpontba. Nem túlzás hát föl-tételezni, hogy az Ady-verset – a maga módján – így értelmezte: az Ér, vagyis a költői mű allegóriája, zavaros-pocsolyás tájról indul, ám a szittyóhalmok alatt is megleti a maga tekervényes útját, s lassan, szerényen, de ellenállhatatlanul csordogál a világ-irodalom Óceánja felé. E felfogás szerint nincs itt dacos szembeszegülés a sorssal, a csehek számára érthetetlen pusztító szittyá magassággal...; sokkal inkább arról van szó, hogy a valódi alkotó emberi szellem minden körülmények közt, legőzthetetlenül megleti útját „a szent nagy Oceánba”. Persze, továbbra is alapvető kérdés, hogy a fordítónak szabad-e más értelmet adnia az eredeti költői mondandónak? A szép hűt-lenség elve kiterjedhet-e a szerzői szándék átlényegítésére?

III. De nem ezt tette-e József Attila is, egyik ellenkező irányú közvetítése során?: cseh költő versét tolmácsolva nyelvünkön? Ismerjük a körülményeket, amelyek közt átültette Jiří Wolker nevezetes költeményét, a *Ballada a fűtő szemeiről* címűt. Ez esetben szó sem lehet elnézésről, hasonló szavak helyettesítéséről; a nyersfordítást megbízható nyelvértő készítette. József Attila tudatosan változtatta meg a költemény lényegi mondandójára utaló szentenciászerű sorokat, következő módon. Wolker – miután leírja, hogy a villanytelep fűtője megvakul, szeme világát adja mások, az emberiség világosságáért – így summázza a költői gondolatot: „A munkás halandó, / a munka él, / Antal haldoklik / a villanyfény zenél”... E költői gondolat értelme teljesen világos: a munkás meghalhat, de továbbél, folytatódik munkájának terméke, az átalakított vagy formába rögzített anyag. Ezzel szemben, a magyar költészet társadalomalakító hagyományához ragaszkodva, József Attila úgy érezte, hogy ugyanennek a gondolatnak, korunk egyik legfőbb erkölcsi törvényének más kifejezőerőt kell adnia; főként azzal, hogy a 'halandó' szó helyére ellenértékesét, a 'halhatatlan' szót iktatja, ilyen-képpen: „A munkás halhatatlan, / a munka él”. Szerinte ugyanis a munkás nem halhat meg, mert ami értelmet adott életének, a munka eredménye folytatódik, továbbél az embertársak hasznára és örömére. Vagyis: ahol az eredeti műben ellentét volt (A munkás halandó, de a munka él), a magyar változatban következtetést érzünk (A munkás halhatatlan, mivel továbbél munkája eredményében). Azt hiszem, ez esetben sem túlzás a két nemzeti költészet lényegi különbségére utalni.

Egy másik Wolker-költeménynek az ugyancsak József Attilától készített fordításában szintén szembeötlik egy értelemmodosító szövegváltoztatás. Itt azonban nem a két költészet alaphangja közti lényegi eltérés, inkább a két költő szellemi maga-

tartásának a különbözőzése indokolhatja a szövegmódosító eljárást. A *Délelőtt a parkban* című költeményről van szó. Wolker itt népies ihletésű vallási képet használ: „Ma is, tán holnap ismét / megváltja kőházak kínjait virító imádságom”. József Attila a megváltásra utaló ige helyett a jellegtelen 'megoldja' igével mintegy profanizálja a képet. Ámde – ha jól meggondoljuk – mégsem távolodik messzire a költemény eredeti mondandójától, hiszen Wolker is a záró strófában fenn hirdeti: „Férfi leszel / és katona. / S a katona imája a szuronya.”

IV. A szövegmódosító eljárásnak van egy olyan elgondolkodtató változata is, amely nem a fordító akarata vagy hajlama folytán jön létre, hanem a társadalmi és politikai viszonyok teremtette cenzori beavatkozásra vagy e beavatkozástól való félelem hatására. E sajnálatosan vajmi gyakori szövegváltoztatást, esetenként csonkítást vagy bővítést megint egyetlen példán kívánom bemutatni. Legyen e példa Comenius *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című világirodalmi rangú allegorikus műve, illetve ennek 1805-ben közölt magyar szövege. A fordító, Rimány István, egyike volt azoknak a református lekipásztoroknak, akik II. József türelmi rendelete után az üldözések eredményeként elnyomorodott cseh protestáns egyházak megsegítésére Csehországban vállaltak szolgálatot. Rimány ott is maradt, családot alapított, a prágai egyházkerület esperese lett, s élete alkonyán új hazája irodalmának „legszebb könyvét” ajándékba küldte haza anyanemzetének. Előszava a két haza közé szorult szellemi ember megrendítő vallomása: előbb a szerzót, Comeniust mutatja be, a hazájáért állhatatosan küzdő hontalant, majd magáról és az idegen ég alatt nehezen ápolt magyarságáról beszél megilletődötten mentegetőzve. Zord történelmi korban, a francia forradalom hatásától összekuszált viszonyok közt, a cenzorok éberségét kijátszva próbálja meg eljuttatni szülőnemzetéhez Comenius időtlen érvényű üzenetét azokról a szellemi és erkölcsi tapasztalatokról, amelyeket „népeink tanítója”, a panszofikus oktatást megalkotva, a XVII. század első felének Közép-Európáját megrázó történelmi változások során szerzett. Ámde a XVIII. század végén és a XIX. legelejeén, a francia forradalom utórezgéseitől rettegő Habsburg Birodalom cenzúrahatóságai megakadályozták, hogy a majdnem két évszázaddal korábban keletkezett Comenius-mű változtatások nélkül kerüljön a magyar olvasók kezébe. A jó ügyet minden módon szolgálni kívánó Rimány tehát cselekhez folyamodott. Átírta vagy kihagyta azokat a szövegrészeket, melyekben a szerző a papság világi tevékenységét, nevezetesen a főpapi méltóságok elnyerésének akkori módjait bírálta. Még sajátosabb fordítói beavatkozáshoz folyamodott azoknak a fejezeteknek az átültetése során, ahol Comenius maró gúnnyal jelenítette meg a világi hatalmasságok – királyok, főurak, hadseregpáncsnokok – cselekvési módozatait. Rimány itt gondosan beiktatta a 'török' jelzőt, s a szatirikusan leírt társadalmi jelenséget egyszerűen áthelyezte a Török Birodalomba. A vonatkozó fejezetnek már a címe is ez: „Török katonai állapotok”, majd a lapszéli alcímekben is következetesen ismétlődik e bővítő jelző: „A török ütközetnek leírása”, vagy „A címerek miért adattatnak a törököknél” stb. E bővítés folyamánként a magyar szöveg – paradoxálisan – összeszűkül, a szatíra általános érvénye csökken. Ahol ugyanis az eredeti műben ez olvasható: „Mindenütt rossz a közigazgatás”, a Rimány-szöveg így módosul: „Rendetlenségek a törökök között”. E következetes fordítói eljárás folytán eltorzul a mű eredeti értelme: ha ugyanis csak a török katonák kegyetlenkednek és ha csak a török uralkodók igazságtalanok, akkor a keresztények szükségképp mások: belátók, méltányosak, emberségesek; ahogy egy önkényesen (vagy cenzori sugallatra?) beiktatott bővítéssel ki is mondja a fordító: (a török hatalmasok) „miért nem néznek, hallgatnak, felelnek egyenesen, mint a keresztény fejedelmek?”

Rimány István a térségünkben mindig fontos és szükséges szellemi érték közvetítését rendkívül bonyolult körülmények közt, szövegcsönkítés és -torzítás árán is megpróbálta tisztességgel szolgálni; (Arany Jánostól kölcsönvett szóval: „Ahogy lehet, – gondolja magában”). Tájakon e magatartás – sajnos – korábban is meg azóta is gyakran meglévő kísérelése közösségi életünknek. „Ahogy lehet”, sugallja Petőfi is János vitézének, aki „Lekonyította a karimás kalapot, / Nagyszőrű subáját meg kifordította, / Úgy tekintett bele a vad zivatarba”.

Et nunc venio ad fortissimum (amiként a régiak mondták)... 1961-ben, a Magyar Helikon kiadó kérésére én is lefordítottam – nagy szellemi haszonnal – ezt az egyetemes értékű Comenius-művet. Ámde mekkora lett csodálkozásom és bosszúságom, amidőn kiderült, hogy – nyilván politikai, illetve világnézeti okból – csupán a terjedelmesebb első rész, a szerző korának társadalmi viszonyait éles és szellemes szatírával megjelenítő *A világ útvesztője* jelenhetett meg, a második egyszerűen elmaradt. Pedig ez – *A szív paradicsoma* címmel – pontról pontra válaszol az első részben taglalt erkölcsi kérdésekre: „a világ útvesztőjében” folytonos csalódások terhével bolyongó vándor a keresztény hit átszellemült értelmezésében, „a szív paradicsomában” talál megnyugvást, békét és erőt is a további sorcsapások elviselésére. Nem kétséges, hogy ez az egész mű mondanóját, „üzenetét” lényegbevágóan eltorzító szövegcsönkítés talán még annál is durvább, mint amelyet a derék Rimány István eszközölt a cenzúra beavatkozására vagy esetleg csak a cenzúráról félve... Illik megemlítenem, hogy e Comenius-főmű újabb magyar kiadásai, az 1961 óta bekövetkezett változások jelzésként, már a teljes szöveget közlik.

V. E bekezdésben azokról a jelenségekről essék szó, amelyek annak következményeként támasztanak zavart s egyben több irányba ágazó töprengést is, hogy nyelvünk szerkezeti törvényei mások, mint az átadó (vagy átvevő) nyelveké. E kiterjedt jelenséghálózatot ismét csak két különböző értékű és tanulságú példán kívánom érzékeltetni, jól tudva, hogy ez esetben sokkal többre, s főként alaposabb elemzésre, körültekintőbb vizsgálatra lenne szükség. – Az első példa legyen a nemzetünkhöz tartozók ajkán évszázadokon át leggyakrabban elhangzott magyar nyelvű szöveg: az Úr imádsága, a Miatyánk. Akár csak hozzátétőlegesen is vajmi nehéz lenne kiszámítani, hányszor mondták/mondtuk el munka előtt, munka után, mise közben, estelente e fohászt, amelynek szövege pedig – Károlyi Gáspár klasszikusnak minősített megfogalmazásában – szinte soronként ellentmond nyelvünk alaptörvényeinek. „Mi Atyánk”: nyelvünkben nincsen jelzős szerkezetű birtokos névmás, a birtokviszonyt birtokos személyranggal fejezzük ki: Atyánk. A szakrális szövegben szereplő személyes névmás a birtokos személyranggal ellátott főnév előtt hangsúlyosító szerepet tölt be; ezt jelenti: a mi atyánk más (igazságosabb, hatalmasabb, gazdagabb), mint a ti atyátok. Az imádságban azonban nem erről van szó; itt – nyelvünk szellemében – elég lett volna: Atyánk. – „Ki vagy a mennyekben”: a latin változatot követő szórend (Qui es in coelis) a magyarban indokolatlan és hibás; helyesen: „ki a mennyekben vagy”. – A következő szentenciában: „Szenteltesék meg a te neved” egyrészt megint ismétlődik a személyes névmással nyomósított birtokviszony („a te neved”), másrészt előbukkan a dedós korunk óta belénk rögzült tilalom a szenvedő ragozás ellen: -tatik, -tetik a magyarban nem használtatik... Derék falusi mestereink mégis teljesen természetesnek vették az Úr imádságában meg más szakrális szövegekben szintén előforduló szenvedő szerkezetet, amely a leggyakoribb köszönésünkben is visszhangzott: Dicsértessék a Jézus Krisztus! (Igaz, később megtanultuk, hogy van egy igénk – egyetlen szavunk –, amelyben természetes módon él tovább a szenvedő alak: ez a szó a 'születik'.) – Folytathatnám a

Szent Máté evangéliumában lejegyzett könyörgés Károlyi szerinti magyar szövegének elemzését, de talán az előadott észrevételek is kellőképp bizonyítják, hogy miként a legtöbb közép- és kelet-európai nép életében, valamint szellemi-irodalmi fejlődésében a „bibliai nyelv” külön életet élt, liturgikus jellegénél fogva kevésbé befolyásolta a nemzeti nyelv ősi törvényszerűségeinek természetes érvényesülését.

A másik példa, amelyet bemutatok, sokkal kevésbé emelkedett jellegű. Annak szemléltetésére hozom szóba, hogy olykor félreértések szülője lehet nyelvünknek (és a finnugor nyelveknek) egyik lényegi sajátossága: a nyelvtani nemek hiánya. Persze, erre akár azt is mondhatnánk, hogy őseink – már akkor! – egyenjogúsították a nemeket. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy olyan nyelvekkel (kapcsolatrendszerünk nagyobb részével) kerülve értékcseré-viszonyba, amelyekben a nyelvtani nemek természetes jelenségeként vannak jelen, gyakran keletkezhetnek bonyolult tévedések. Ezt példázza a következő ártatlan történet. 1982-ben dolgozatot közöltem arról, hogy a második világháború elején cseh hazafiak szervezett csoportjai Magyarországon át, sőt az akkori magyar közigazgatási hatóságok közreműködésével jutottak el – Jugoszlávián át – a nyugati haderőkhöz. Felhasználtam egy kitűnő, bár nem élvonalbeli cseh író személyes beszámolóját is. E jeles adatközlőt Zdena Ančíknek hívták. Mármost: ismeretes, hogy számos indoeurópai nyelvben akadnak azonos alakú férfi- és női keresztnemek; például a francia Dominique, az angol Leslie stb. Hasonlóképp a cseh Zdena szintén lehet női név és férfinév is. Ennek lett sajnálatos következménye, hogy amikor a prágai magyar követség kezdeményezésére szerény dolgozatom megjelent csehül, s hozzám is eljuttatták, megrettenve, s egyben mosolyra is derülve észleltem, hogy a marcona Zdena Ančíkot, aki végigharcolta az észak-afrikai hadszíntereket, a prágai fordító – hogyan, hogyan nem, mindenképp megbocsáthatatlan tájékozatlanságról tanúskodva – nőiesítette. Beszámolóim nyomán oldalakon át úgy jelentette meg, mint rettenthetetlen cseh honleányt, aki bátor hazafiak társaságában, ismeretlen magyar férfiak, nők és családok támogatásával, de mégis sokféle veszélynek kitéve haladt át Magyarországon. Pedig a fordítónak csak bármelyik irodalmi lexikont kellett volna fellapoznia, hogy eligazodjék. – Miért mondtam el e történetet? Nyilvánvalóan nem csak a példaértéke okán. Elsősorban azért, mert szemléletesen mutatja, hogy a legegyszerűbb nyelvi tények félreértése milyen zavarokat támaszthat.

VI. A szövegtorzításnak a következőkben vizsgálandó sajátos esete – a tudatosan jelentésváltoztató sajtóhiba – legfőljebb csak érintőlegesen lehet tárgya a filológiai tanulmányozásnak. Szóba is csak azért hozom, mivel társadalom-lélektani szempontból meg olykor a politikai gondolkodás hullámmzásának a jelzése is tanulságosan alkalmas. Mint ahogy pedig számunkra, filológusok számára – Terentius bölcs intése szerint – tudvalevőleg semmi, ami emberi, nem lehet idegen, hasznosnak látszik az ilyen kiegészítő adatok gyűjtése és értékelése is. Most két példát emelek ki a magam – szükségképp hiányos – gyűjteményéből e néha módfelett veszélyes nyelvi játék bemutatására. Előzetesen megemlítem, hogy a szedők tudvalevőleg a legképzettebb nyomdaipari dolgozók. Egy-egy alkalmas időpontban becsempészett szövegtorzító sajtóhibájuk közvélemény-formáló hatását a kollektív emlékezetben megőrzött s a közbeszédben sokszor – néha módosítva is – visszhangzó adat bizonyítja. Ilyen volt 1953-ban a Sztálin halála után kiadott hivatalos jelentés, amelynek szövege az akkor kevesektől olvasott Népszavában 'megrendelt gyászról' adott hírt ('megrendült' helyett). – Az én példáim nem kevésbé tanulságosak. Az első egy vezércikk az Élet és Irodalom 1959. június 5-i számában. A főszerkesztő, Bölöni György a szovjet frók III. kongresszusáról számol be, s hitet tesz arról, hogy amióta nem látta Moszkvát, „azóta igazán a halódó

emberiség világvárosa lett" ('haladó' helyett). A ravaszul politizáló szellemes szedő miért haragudhatott a szerzőre? Alig kétségesen azért, mivel a hajdani szabadelvű újságíró, aki Ady barátságával is kérkedhetett, idős korában neofita buzgalommal, szenilis szereplési vágyból vállalta és játszotta el az irodalomszervező főfunkcionárius dicstelen szerepét. Az Esti Hírlap méltatása szerint „korsziklaként állt ellen az ellenforradalom előtti hazug, demagóg, ellenséges agitációnak, és nem rendült meg az ellenforradalom ocsmány áradatában sem, nem félemlítették meg a csatornákból előbúvó közéleti és irodalmi patkányok”. (1959. szeptember 12.) Az ismeretlen szedő veszélyekkel szembeszegülő cselekvése – az akkori viszonyok közt – hatásos mód volt a tiltakozásra, a visszavágásra.

A másik példám egy költeményből kacsint ránk. A Népszabadság 1957. március 21-i, a Tanácsköztársaság évfordulóját méltató száma belső vezércikkben ír a *Proletariátusunk hősi hagyományai és a magyar költészet kapcsolatairól*. A szerző, egyebek közt, Oláh Gábornak *A vörös zászlósok* című költeményéből is idéz egy versszakot, mondandója szemléltetéséül. Ámde a szedő talán ismerte Oláh Gábor mostoha sorsát és gondolati fejlődését, mert egy telibe találó sajtóhibával számárfület mutatott a cikk szerzőjének és sugallóinak. Ahol ugyanis az a byroni gondolat kap megfogalmazást, hogy a költő az emberi sorsként felfogott tenger előtt állva így töpreng: „Gályámat rád bocsátom, vidd amerre / Szabadság vagy halál terem”, a csalafinta szedő a 'gályámat' szó helyett 'gatyámat' iktatott a versbe: „Gatyámat rád bocsátom, vidd, amerre / Szabadság vagy halál terem”.

Az ilyen és hasonló szándékos szövegtorzítások más közegbe és más távlatba helyezik a gondolatközlést. Ezek vizsgálata azonban – miként fentebb is utaltam rá – már nem tartozik tudományunk feladatai közé.

*

Reményem szerint e rövid vázlat is figyelemkeltőn jelezheti, mily sok még a tennivaló népünk és nyelvünk kultúrájának gondozásában. Új viszonyaink közt bizonylyan még több, mint korábban: például azokban a vést és reményt egyaránt görgető években, amidőn az előbb elemzett szemelvényeket gyűjtöttem. Jelenleg az frott sajtóban, az elektronikus hír- és ismeretközlésben, valamint – sajnos – a könyvkiadásban is elburjázott a nyelvi és stilisztikai igénytelenség. Egyik jól tájékozott napilapunk közlése szerint az „új kiadók egy része fittyet hány a hagyományokra, az üzlet 'oltárán' stílust, nyelvet, szerzői jogot, tipográfiát, korrektúrát, sok mindent feláldoznak”. (*Magyar Nemzet*, 1992. VI. 5.) Még a leghivatottabb tudományos kiadványaink is vajmi ritkán mutatnak követendő példát arra, hogy gondos és pontos szerkesztéssel szolgálják a teljes értékű szövegközlés ügyét. Napjaink sajnálatosan hanyatló műveltségi állapotának szemléltetésére hadd idézzem az alábbi adatot. Egyik komoly igényű tudományos folyóiratunk a francia 'maréchal des logis' kifejezést, amely tudvalegőleg az őrmesteri rendfokozat neve egyes katonai alakulatokban és a csendőrségnél, így magyarájtja: 'De Logis marsall'. (*Regio*, 1992/2., p. 29.) Lám, e magyar szöveg nevenséges módon igencsak magas rangra emeli a névtelen csendőr őrmestert. A filológus – bárha elismeréssel méltatja is az olykor-olykor elhangzó intéseket – nem nyugodhat bele a jó ízlés minden gátját átszakító folyamatos nyelvromlásba. Sorsát és életét arra tette rá, hogy a nemzet nyelvét s az e nyelven megszólaló gondolatközlést: értékmentést és értékőrzést ne csak ünnepnapokon méltassa, hanem hétköznapiokon is állhatatosan szolgálja. A filológus olyan „frászszakértő”, aki néhány leírt vagy előadott mondatból

hitelesen megállapíthatja a gondolatközli szellemi arculatát, egyéniségét; dehogyan a betűk vonalvezetéséből vagy a hurkok rajzából, sokkal inkább a gondolat mondatá formálásának a mikéntjéből.

Vannak, akik botor módon haszontalannak minősítik e munkálkodást; az atomkorban, úgymond, csak időt fecsérrel, aki ily avíttságokkal foglalkozik. Ez azonban tévedés. Ellenkezőleg: soha nem volt oly nagy szükség, mint épp napjainkban az alkotó gondolat hiánytalan kifejezésére vagy akár a népek közti – gyakran temérdek félreértéstől zavart – viszony érthető megfogalmazására. És persze hön óhajtjuk – bár elő is segíthetnénk! – a zaklatott korunkban élő ember gondolati és érzésállapotának hiteles megszólaltatását. A nemzeti és nemzetiségi gyűlölködések ellenére mégis – szinte csak azért is! – egyre szélesebb távlatok felé kitérő világunkban egyre nagyobb szükség van arra is, hogy legyenek minél többen, akik képesek ezt az üzenetet – ha másutt hangzott el – az eredetivel azonos ritmusban lélegezve tolmácsolni. A filológus nem vágyik sikerre, elismerésre. Az ő jutalma: a nemzeti műveltség gazdagodása, az anyanyelv kifejező eszközeinek alkalmassá edzése minden árnyalat hiánytalan közlésére. Ez most azért múlhatatlanul szükséges, mert nyilvánvalóan átmeneti korban élünk. A rengeteg rosszból, amely körülvesz, előbb-utóbb – kínos vajúdással – megszülethet a magasabb rendű jó. A magunk szelíd és szerény módján ennek eljövételét készítjük elő.

Illyés, akinek véleményét mindig érdemes megfontolni, amikor a nyelv és az irodalom tudatformáló, nemzetmegtartó szerepéről esik szó, azt vallotta, hogy „az irodalom a megismerés legfőbb forrása”. Meg is indokolja, miért és miképp: „Amit az ember ember-természetéről tudunk, azt voltaképpen a művészi ábrázolásból, szorosabban a szépirodalomból tudjuk. Úgy értve ezt, hogy ami lényegeset, valódit az ember elmondott magáról, hogy mi jóra-rosszra képes, mi esett meg és mi eshet még meg vele, azt az irodalom nyelvén mondta és mondja el.” Bizonytal lehet vitatni, esetleg árnyalni e büszke tételt, de kétségtelen, hogy az irodalom – más nyelvi közlési módokkal együtt – ma is, mint korábban mindig, az egyéni és közösségi önmegismerés egyik gazdag forrása. E forráshoz vezető úton segít eligazodni a közhasznú filológia.

90 éve született Illyés Gyula

TAMÁS ATTILA

Gondolatok az Illyés-életmű korszerűségéről

Többször tartottam az egyetemen speciálkollégiumot Illyés munkásságáról, s ezen minden esetben szerény létszámú hallgatóság vett csak részt. Teljesen spontánul Illyés-verset csak kivételesen választottak szövegelemzésre. Szigorlatokon az Illyés-feleleteknek az átlagnál nagyobb százaléka volt gyenge – esetleg éppen elfogadhatatlanul.

Tapasztalnom kellett, hogy az egyetemi hallgatóság jelentős részét csak kevésbé érdekli Illyés életműve.

Valamikor, évekkel korábban azt tanulták meg, hogy Illyés szavai szerint negyvenöt után az volt a legfontosabb, hogy „Megy az eke, szaporodik a barázda”, hogy fölszerelték a Szabadság hídra a középső ívet, a romos budai-pesti házakat pedig előbb-utóbb befödtek piros cseréppel; később azután – Bartók életműve kapcsán – a Horthy-rendszer művelődéspolitikájáról is kemény szavakkal szólt. A fiatalok egy része azt is megtudta, hogy ez legalább annyira vonatkozott a Rákosi-rendszerre is; ez napjaink huszonéveseinek azonban – mindkét időszak egyre régebbi múltat jelentvén számukra – a lényegét illetően alig mondott már mást. Illyés így sokak szemében oda került, valahová „a múlt bűneit ostorozó”, „az új életet bíráló, de végső soron igenlő”, „a dolgozó ember alakját megmintázó”, „alapjában realista”: valamiképpen elismerést érdemlő (hiszen sokak által ismert), igazában azonban meglehetősen érdektelen irodalomtörténeti szereplők együttesébe.

Szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy Illyést a felnövő fiatalok közül csak kevesen érzik igazán korszerűnek.

Mennyiben van – mennyiben lehet igazuk?

Indokolt persze ilyen megállapításoknak, illetőleg kérdések föltevésének a megkockáztatásakor, hogy a „korszerű” jelentését valahogy elhatároljuk a „divatos”-étól. Ez nem is egészen könnyű feladat, noha világos, hogy a „nem divatos” minősítés lényegesen kevesebb negatívumot tartalmaz, mint amennyit a „korszerűtlen”. Hiszen a divatot inkább véletlenszerűnek tartjuk, részben pedig valamilyen sikerhajhászás termékének, míg a kort hajlamosak vagyunk valamilyen egyetemesen szükségszerű fejlődés egyik fokának tekinteni: olyan foknak, amelyet el lehet érni, amelyről azonban le is lehet maradni – ami azután értékhiánynak vagy éppen értékcsökkenésnek minősíthető.

A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy néha elég bonyolult ennek a különbségtetésnek a végrehajtása. Például, meglehetősen paradox módon, a haladás, a fejlődés fogalmának – mely valóban szükségszerűen vonja maga után az újabb korok igenlését – napjainkban történő megkérdőjelezése nem minden esetben jár együtt a korszerűségnek mint értéktényezőnek az elvetésével. Akár éppen a fejlődés tagadása is értéknek mutatkozhat, mint – úgymond – korszerű (mert a fejlődés elismerésénél újabb) eljárás. Ez

a felfogás tehát valójában nem tesz különbséget kor- és divatjelenség között, hanem egyszerűen „a kor” (az adott esetben értéktényezőként éppen elutasított kor-fogalom) rangjára emeli magát az újat (az újabban terjedőt vagy elterjedtet), eleve pozitív értéknek fogadva el az újságot.

Érvelés nélkül.

Arra pedig még jól emlékezhetünk, hogy éppúgy divatszerű korjelenség volt a maga idején a zsinóros bunda, mint amennyire később a lódenkabát-viselet, más tekintetben a bokacsattogtatás, mint – megint csak évekkel később – az „elvtárs”-ozás is. (Legföljebb az irányt szabó „divatkirályok” stílusában voltak érdemlegesebbek az eltérések.) Azt is tapasztalhattuk, hogy nem kizárólag a „politikai divatok”-ban mutathattak időnként szörnyűségek, hanem, mondjuk, a viseletben is – gondoljunk akár az afrikai törzsek nyaknyújtásaira vagy a kínaiak lábnyomorításaira –, de például egy-egy korhoz tartozó házassági szokások is előírhatják az özvegy örök magányságra ítélttségét vagy éppen „önkéntes” tűzhalálát. Naivitás lenne föltételezni, hogy a művészet és a gondolkodás szféráit garanciát nyújtó védőoltások őriznék torz divatjelenségek fertőzéseitől. Másfelől viszont nagyon jól emlékezhetünk arra is, hogy a magyar reformkorban „divatba jött” hazafiság valós erkölcsi értékeket is értelt a felszín színes pántlikái, zsinóros dolmányai és látványos egyletbáljai alatt.

Mással is ugyanúgy létrejöhetnek értékteremtő és értékpusztító (vagy -torzító) divatok. Ha tehát lényegi különbséget akarunk tenni a korszerűség és a divathoz igazodás között, akkor – legalábbis egyik fontos tényezőként – az *értékteremtésben*, illetve az *értékpusztításban* való részvétel milyenségét indokolt kritériumként kezelni. (Ennek mértékét, „súlyát” is figyelembe véve.) A divat ebben a tekintetben *önmagában véve* közböbös (a gépjárművek gyakorlatilag hasznos, ízlésfejlesztő áramvonalassága is divattossá válhat, de az ostobán motorháztetőre festett vagy ragasztott festékpaca is), illetve nem különösebben nagy a jelentősége, a korjelenségek más része viszont számottevő mértékben részt tud vállalni az értékteremtésben, illetve értékeknek az elpusztításában. (S természetesen értékeknek a megőrzésében vagy régebbi értékeknek a megújításában is.) Ha már most nem az értékekben való elszegényedést – vagy éppen a pusztulást – tekintjük elérendő emberi célnak, akkor indokolt, hogy *semmilyen értékteremtést vagy értékmegőrzést ne minősítsünk korszerűtlennek* – akkor sem, ha az nem mutatkozik egyszersmind divatosnak. Legföljebb arra lehet ezen túlmenő indokunk, hogy közülük azokat nevezzük *jellegzetesen korszerűeknek*, amelyek az értékteremtés-értékmegőrzés folyamatában részt véve, az előző időszak jegyeitől szembeötlően eltérve, *újszerűségeket hangsúlyozva-kidomborítva* játszanak szerepet a később majd szélesebb körben elterjedő dolgok és sajátságok kialakításában.

Talán nem kell bizonyítani, mennyire bizarr ötlet lenne a római antikvitás hagyományait felújító reneszánsz, a periklészi görögség szelleméből merítő német klasszika (és megannyi más irányzat) korszerűtlenné minősítése, olyan alapon, hogy ezek nem újszerűségük hangsúlyozásában ismerték fel fő feladatukat. A szóban forgó korok nagyjai minden bizonnyal jól érezték, hogy koruk arculatának a *kialakításában* kell részt vállalniok – egy olyan kor kialakításában, amely az előzőnél nem kevesebb lehetőséget biztosít az emberi létezés számára –, nem pedig valamilyen abszolút változóknak tekintett kor-fétishez való *igazodásban* kell feladataikat megkeresniök. Méltán érezték úgy, hogy nem „behozniok” kell a korszellemet, hanem értékeket kell teremteniök, amelyekből az utókor azután majd kielemezheti „a kor szellemét” – ha éppen akarja.

Ugyancsak fontos persze, hogy minden bizonnyal azt is jól érezték: nem légüres térben, nem is valamilyen abszolút zérus pontról kiindulva teszik, amire indítva érzik magukat, hanem meghatározott – részben éppen időbeliségben meghatározott – környezetben. Ennek a környezetnek, ennek a létezési térnek a kérdéseire keresve választ – ennek a korábbi kezdeményezéseit folytatva vagy tagadva, itt engedve inkább az asszimilálás vagy pedig inkább a disszimiláció törvényszerűségeit érvényesülni.

Ide kapcsolódik persze az a további kérdés is, hogy olyan szempontból vizsgálunk-e valamilyen irányzatot vagy életművet, hogy az vajon *a maga korában* értékeket teremtve – tehát olyan dolgokat létrehozva, amelyek abban tudják segíteni az embert, hogy eredeti mivoltának lényegét megőrizve nyitottabbá váljék – járult-e hozzá saját korának formálódásához (tehát, hogy *a maga korában* korszerű volt-e), és az, hogy mi lehet *ma* a szerepe: milyennek tekinthetjük mai befogadtatását, „repcióját”. Hogy valamilyen sajtóságainak köszönhetően mennyiben időszerű éppen ma – másoknál jobban – történetesen a reneszánsz, a gótika vagy az avantgárd. Kiindulásunkhoz visszatérve: hogy mennyiben kapcsolódik éppen a mához – mostani évtizedeinkhez – Illyés Gyulának az életműve. (Túl azon, hogy Homérosztól Horatiuson, Defoe-n, Shakespeare-en és Hugón át a Csendes Don írójáig kell, hogy *maradjon* minden kor számára valamennyi időszerűsége – kibontakoztatható jelentése, érvénye, szerepe – az általuk létrehozott alkotásoknak, ha egyszer ezek a saját korukban valóságos szellemi értékeknek adtak testet.)

Azt mindenképpen célszerű tudomásul venni, hogy *divatos* íróvá ekkor sem lesz éveinkben Illyés Gyula, ha az *Egy mondat a zsarnokságról* föltehetően hosszabb időn át megőrzi még rangos helyét a gyakran előadott és idézett versek együttesében (ami pedig „jobb divat” lesz a *Megy az eke* sűrű citálásánál, lévén, hogy itt értékesebb műről van szó), és fájdalmasan úgy látszik, hogy a *Koszorú* vagy a kevésbé ismert, de nem kevésbé megrendítő *Közügy* életbevágó időszerűségének megszüntetését sem várhatjuk a közeljövő történelmétől. A megkapóan szép *Hősökről beszélnek* viszont – mely a „Lopás minden tulajdon!” proudhoni tanítását fogalmazza újra, s ennek ellenében az „egy ország volt a föld, s egy ország lesz azé, aki műveli!” távlatait ragyogtatta föl – véglegesen visszavonul a „klasszikus értékek” hűvösebb kategóriájába. Az úri elnyomás ellen lázító Dózsa György szavát hallató, a nehéz léptű parasztvezér alakját monumentálissá növelő sorok is minden bizonnyal történelmi – muzeális? – szerepbe merevülnek, illetve merevültek már sokak számára. Sőt, föltehető, hogy az épp mostanában kezdetét vevő néhány évtized tartamára még a léttörvényeket a maguk tragikus szépségében könnyedén, és mégis megindítóan tudomásul vétető *Páris, szerelemnek* is el kell szenvednie valamilyen elidegenítő hatást. (A zárásában kiemelten – a „Páris” és a „szerelem” utáni harmadik helyen – elbúcsúztatott „ifjúmunkás-mozgalm” miatt. – Körülbelül addig, amíg a magyar olvasók zömének tudatában mai viselőik terhelik meg jelentéssel a „Munkáspárt” és a „Szociáldemokrata Párt” elnevezéseket.) Éppenséggel döbbenetes aktualitás tanúskodik viszont napjainkban *Az Ígéret megszegésének* korszerűsége mellett:

„...Minden lehet. Járványok, hidegzáporú
kilakoltatás. Sárban-cuppogó
menetelés ökrökkel, nőekkel, el-elmaradó
aggokkal. Vasrostélyú zsoldosok
mi-indokolta kicsörtetéseivel,
a tegnap még miénk-volt völgyből, csak azért:

ott – hullong már a hó? Minden lehet.
 Varjú-versengés? Vagy géppisztolyok? Vagy
 szónok-makogás, vagy – honnan ismerősen? –
 lepra-kereplők? Csengős szánok (messze, de
 tanya-rablásra vagy nászútra?) És ahol
 a hó függőnye szétválik, mint színpadé:
 még távolabb már – századokra? – hirtelen
 kigyulladt sziklacsúcsi városok
 csörömpölő – pohárszékszerű – összedőlte.
 S mert nézhetsz világuknál jobbra-balra: ugyanaz
 s előre-hátra: ugyanaz: s ha mégjobban figyelsz
 szemlehungya és fülbehungya:
 ó-szövetségi medvecsordák
 lecammogása falni óvodásokat,
 ítéletül! Mert nincsen álom, érted-e?
 S legenda sincsen; merő elme-szülemény;
 minden való volt s csak megosztatott.
 S osztatni fog, – mert mért ne gyarapodnék?...”

Remélhetjük ugyan, és talán remélnünk is kell, hogy nem tart már sokáig a Dél-Európában elszabadult pokol – azt azonban, hogy igenis napjainkig terjedően „minden lehet” világunkban, és napjainkban sem csak távoli, idegborzoló érdekességeknek tekinthető földeken, hanem bárhol a Földön és bárkire kiterjedni tudó érvénnyel – azt kevesen tudatosították olyan erővel, ahogyan ezt Illyés megtette. (Korántsem csupán egyetlen versében – vö. még például *Lemez-zene közben*.) Hogy az, amit történelemnek nevezünk, nem tud igazán előre jutni, arról persze éppúgy írt már nálunk is, jóval korábban Weöres Sándor vagy Szabó Lőrinc – más változatokban. Illyésnél az a mozzanat új, hogy az ő számára nem eleve adott, nem is könnyen megszerezhető tanulság az örök körforgás elmélete, hanem magában foglalja „az ember jobbra váltható” hiteinek kényszerű – majd sokkhatásszerűen gyors, majd kínos-keservesen fokozatos – feladását. Annak döbbenetét, hogy megint – és meg kell kockáztatnunk annak lehetőségét, hogy végérvényesen – „megszegetik” egy valamikori „Ígéret”. (Az isteni kinyilatkoztatástól, a krisztusi szeretetvallástól vagy a felvilágosodás hűvösebb bölcseletétől származó? – ebből a szempontból mindegy.) Hogy úgy mutatkozik: nemcsak a különböző „reformációk” hittől tüzelt harcosainak, hanem a „némi humorral” is munkáló idő lassú kiegyenlítő szerepének sem írhatók lényegi változtatások a javára. (Mint gondolta még ő is a negyvenes évek derekán.) Annak ellenére, hogy ennek fölismerése elfogadhatatlan az emberi eszmények számára. Jellegzetesen korszerű műnek tartom ezért – ha nem is éppen napi viszonylatokban, inkább csak több évtizedes távlatokban nézve – *A fecske és a falevél* vallomását is. Megint csak részletkérdés ezzel kapcsolatban, hogy mennyiben kötődik ez hatvannyolc Párizsának sok jószándéktól is fűtött, lényegében mégis elvetélt diákfölkeléséhez, és mennyiben ugyanennek az évnek szépen lendületbe jött, de illúzióktól is táplált prágai reformmozgalmaihoz.

„...Egy fecske nem csinált tavaszt, de
 az első falevél a ház fölött
 cikázva sárgán, mint a
 már repülőőről leszórt hadparancsok,

*az első falevél azonnal
megcsinálta az őszt,
a véglegest,
az általános visszavonulással...*

Ha napjainkra az események váratlanul felgyorsult mozgása már megszüntette is az utolsó versszak „Most tél van és csönd és hó és halál” Vörösmartytól átvett ítéletének közvetlen érvényességét, alig vesztett érvényéből a „Fát vág, burgonyát vermel ismét / nagybátyánk, a paraszt, / a férgek föld alá húzódnak...” megállapítása. Ennél mélyebben érvényes azonban annak megfogalmazása, hogy „nem mentünk át a kapun, / nem léptünk túl kis köreinken”: törvénytörő is tehát, hogy „kezdődött a körforgás előlről...” *Felelősek is vagyunk* a megváltozni nem tudó körforgásért, miközben el kell szenvednünk azt. Mint ahogy felelősek vagyunk azért is, hogy az ebből adódó kényszerűségek terhéért bármikor – akár „télien, kezdődő hóvihárban” – felnőtt emberként tudjuk elviselni.

A késői Illyés az avantgárd ziláltságának és egyfajta realizmus erőteljességének a stílusjegyeit ötvözve, vallomásának lényegét tekintve is újszerűen, korának történelméhez kapcsolódva tud részt venni szemléleti és magatartásformák szükséges alakításában, illetve megszilárdításában.

Csak nem ismerik eléggé életművének ezt a részét.

Pátosznak és abszurd-groteszknek másutt – és részben más vonatkozásban – kimunkált illyési ötvözeit sem:

*„Igen, elmaradt a szem.
Jöttünk tovább. Elmaradt
a fül. Megint egy fog. Egy ujj. Nos, el-
elmaradozott, majd elmaradt az orr. Zihált,
meg-megállva a tüdő: elmaradt! Akadt
máris siránkozó közöttünk; hazugul
túlsajnáltatva magát, hiszen ezután
maradt csak el az agy.
És jelzett leállást a szív. Kitért
most már a jajveszék, a nagy, de egyre
színészes túlzással, mert hiszen
jöttünk, csak jöttünk, ámulva tovább.
Elmaradt bár régtől fogva a láb.”*

(Hegyi útjain az idősödésnek)

Extatikus hevületű, kapkodó lélegzetvételű, tér- és időviszonyokat átalakító, dolgokat átlényegítő késői szerelmi lírájának hangja is kötetekbe zárva maradt: az *Iffjú pár*, a *Párbeszéd új házások közt* vagy a *Világodban világtalan* sem tartozik az irodalmi műsorokon előadott költői művek közé. Hideg túvel kirajzolt, egyetemes érvényűvé stilizált pusztulás-képei sem távolibbak korunk élményvilágától, mint azok, amelyek mások keze nyomán jöttek létre – csak nem jutottak el az irodalomkedvelők szélesebb rétegeihez. Nem illenek bele könnyen a korábban kialakított Illyés-sémába. (Például *Az elposványult idő* díszítetlen – hangzásukkal prózainak mutatkozó, geometrikus struktúrájuktól azonban költői feszültséget nyerő – sorai: „A malom – félálomban – okosan gazdálkodott a patak tóvá duzzasztott vizével. Egy csepp víz, egy szem gabona. Így ment ezer évig, pontosan 1029-től, amidőn Szent István kiadta a patenst, egész 1906.

augusztus 8-ig, amikor a Központi Őrlőipar R. T. cégvezetőjének »nem rentábilis, leállítandó« végződésű levelét beadta a postás. A malomkerék a csorgó mélyén, darabokban: a vízvályúban kigyóként ráng a moszat. A kis tóból naponta négyszer egy cinke emel ki néhány csöppöt, fejét mindannyiszor égre vetve. A többi a szivacsos part fűszálai közt lopakodik oly hitevesztetten a tengeri semmi felé, akár Cézár fölössé vált percei.) Megint másképpen „modern”, másképpen „korszerű” az ugyancsak alig ismert, a lét határhelyzetét szokatlan fénytörésben megragadó *A démonok kezében*, vagy az egymásra utaltságnak ugyancsak egy szélsőséges helyzetéről valló *Lemaradt sebesült emlékezése*, a bibliai keresztre feszítés történetére váratlan nézőszögből odafigyelő *A mester gondjai*, s másként a halálnak kiszolgáltatottságról száraz torokkal szóló *Félreértés hogy mégse essék*. Másként „az utolsó darázs zenezavában” egyszer még szíjjeltekintő *Aggastyánok isszák az újbort*, vagy *Az Ígéret megszegéséhez* hasonló szemléletű, de annál összetettebb fölépítésű *Bemutató*. Másképpen a montázsok sorozatává bontakozó *Várakozások* és a ziláltságot hivalkodóan vállaló, magára a versírás műveletére is gunyoros pillantást vető *Állomások hosszán*.

Szeretném hinni, hogy – sok más mű közt – nem vesztette el korszerűségét a hatvanas évek derekán írt *Hiány a kéziratban* sem.

Ennek esztétikai értékéhez nem férhet kétség, stílusötvezete is egyéni. Szeretném hinni, hogy témája révén nemcsak a mesei-mítoszi kincsek fényét felváltó üresség élménye köti hozzá erős szálakkal éppen a mi korunkhoz, hanem azért „a korok kezdetén megíratott”, s itt mintegy színpadi sűgőtől hallott – egyetemes tényezőktől érkező? vagy csak hallucinált? – parancsszavak továbbadása is *a korjelenségek egyikének* minőségében juthat benne szerephez.

*

Részletezőbb, hosszabb tanulmányok is szólhatnának az itt szóba hozott kérdésekről, gondosabb filozófiai, stílus- és modalitásvizsgálatokat is magukban foglalva. Évforduló alkalmából föltett kérdések gyors megválaszolásaként azonban talán a mondottak is betölthetik feladatukat. Egyetlen, nem szorosabban irodalomtörténeti vonatkozású gondolatnak a megfogalmazásával kiegészítve.

Nincs, amit, illetve akit ne lehetne bírálni: természetes, hogy Illyés személye sem kivétel ennek a törvénynek az érvényessége alól. Bizonyos, hogy az ő taktikai lépéseiben is lehettek – voltak – olyanok, amelyeket többé vagy kevésbé elhibázottaknak minősíthet az utókor. Napjaink nem egy mozzanatukban szégyellnivalóvá, már-már kiábrándítóvá fokozódó társadalmi csatározásainak közepette azonban bizonyos, hogy nagyon korszerű lehetne az ő lényegre összpontosítani tudó, tekintéllyel súlyosbított szava. Nem egymást maró politikai bajkeverők számára, akik nem érik el a valóságos vitatársi szintet. Azoknak a köreiből, akik valós értékek védelmében képesek elveszíteni a józan ítélet által parancsolt önfegyelmet, fokról fokra engedve teret klikk-harcok érdekeinek. Nagyon korszerűek lennének, a szó legjobb értelmében, értékes csoportok egymáshoz közelítését, egymás jobb megértését szolgálni tudó, nagyobb ügyekre összpontosító, régről jól ismert szavai, új viszonyokra való alkalmazásaikban.

Ezek azonban csak a hiányukkal lehetnek már jelen.

MÁRKUS BÉLA

Egérfogak

ILLYÉS GYULA: NAPLÓJEGYZETEK (1929–1978)

(*Tények, adatok, témák*) A Szépirodalmi Könyvkiadó 1986 óta hat kötetet jelentett meg Illyés Gyula „naplójegyzetei”-ből. Az első hármat Illyés Gyuláné válogatásában, szerkesztésében és sajtó alá rendezésében. A másik háromban leánya, Illyés Mária is a segítségére volt – az 1973-mal kezdődő periódust már közösen jegyzik. Az 1929-től 1945-ig tartó részt, a legnagyobb szakaszt, összesen tizenhét esztendő felölelő első kötet a legkisebb terjedelmű valamennyi közül; alig valamivel több, mint huszonnégy lapnyi jut egy évre; a következőben, az 1946-tól 60-ig terjedőben már majdnem harmincöt és fél lap az arány; 1961 és 1972 között íródottak harmadik könyvében éppen harmincöt lap van – átlagosan – évenként. 1973-ban még nem, de 1974-ben már szembetűnően változik a naplói elszántság és igyekezet: egy esztendő alatt több mint tízszer annyit jegyez fel – pontosan háromszázhatvanhét lapot –, mint korábban. A kedv és az akarat nem lankad a hatodik kötet (1977–1978) tanúsága szerint sem; a kiugró két év azonban az 1975-ös és a 76-os: önmagában egy esztendő termése majdnem háromszáz lapnyi. Még nyilvánvalóbb a különbség az alapján, hogy az első három kötetben, 1929-től 1972-ig, negyvennégy esztendőn át összesen nincs annyi feljegyzve, mint az 1973 és 78 közötti hat évben, az utóbbi három kötetben. A nem sokkal kevesebb, mint háromezer oldalas *Naplójegyzetekben* tehát eleve aránytalanul oszlanak el a műfaj természetes egységei, a napi feljegyzések. Pusztán a mennyiségi mutatók alapján is úgy fest, hogy Illyés Gyula csak élete alkonyán, már túl a hetvenedik esztendéjén láncolta oda magát a naplói írás gályapadjához.

Még inkább megbizonyosodhatunk erről, ha évről évre haladva, s a műfajokat is szemügyre véve nézzük a hat kötetet. Nem napokat, nem heteket, de hónapokat, sőt éveket hagy ki a naplóíró: az 1929. január 19-én kezdődő – a szerelmet mint érzést és a partnert mint leendő házastársat elemző – feljegyzések mindjárt megszakadnak, és csupán négy hónap elteltével, május 30-án folytatódnak újra; 1930-ból az első, dátummal jelölt bejegyzés november 15-éről való; 1931-et és az ezt követő három esztendőt a szerkesztők a Nyugatban, illetve a Magyar Hírlapban publikált apró bírálatok, cikkek beiktatásával jegyzik – köztük *Az író felelős* és a nagy indulatokat kiváltó, az irodalmat megosztó *Magyarok pusztulása* –, a folyamatosság illúziójának megteremtése érdekében, azaz nyilvánvaló szükségből.

1935 – a Gömbös Gyulával való híres találkozót esztendeje – az első év, amelyik legalábbis január végétől rendszerességgel és következetességgel kecsegtet – június közepe táján azonban itt is félbeszakad a napló, hogy több mint egyesztendő kihagyással, 1936 szeptemberében folytatódjék újra, ekkor is pár lapnyi reflexió, életkép erejéig, a személyes feltárulkozást vagy az eseményszerű beszámolót nélkülözve. Nem hoz változást 1937 sem. Úgy telik el, hogy a naplójegyzetek igazából egy sorral sem szaporodnak. József Attila halálának esztendéjéből a kötet a Nyugat publikálta kisebb írásokat hozza, s a *Rend a romokban* verseskötet elé szánt bevezetőt.

1938 ismét az elszánás jegyében indul: január 7-étől fölír minden – számára – lényeges találkozót, megbeszélést, irodalmi és magánéleti vonatkozásút egyaránt, például Imrédy Bélával, ekkori hivatalfőnökével, a Nemzeti Bank elnökével, a későbbi

miniszterelnökkel. Egy hét múlva azonban ott az árulkodó pár mondat: „Most négy éve hagytam abba ezt a felesleges jegyzetést. Négy éve szinte semmi sem történt. Csak tragédia, tragédia, de az aztán mennyi! Úgy látom ezt a négy évet, mint egyetlen napot. Jobb lett volna átaludni. Egyetlen személy, ez minden eredmény benne.” Ez a személy – Flóra – innen kezdve jelenik meg a mindössze húsz napig jegyzett lapokon. 1939 sem ülteti oda Illyést mindennap vagy akárcsak hetente is a naplója elé; az április végi, az egész esztendőből csupáncsak egyetlenegy nappal dátumozott bejegyzések először rögzítik a szerzőt ért rágalmakat, bántásokat, és a kommentáló-elemző részleteken túl először lépnek fel az aforisztikus tömörség, az axiómaszerűség, a gondolat művészi közlésének igényével. 1940 ennek a folytatását ígéri; a költői mesterség éppúgy a töprengések tárgya, mint egy-egy utazásé. Útibeszámoló éppúgy szerepel, mint reflexió egy könyvről; politikai állásfoglalások csakúgy, mint műhelyvallomások. A sokszínnév válás esélyét, a sokfelé tájékozódás lehetőségét ekkortól hordozza a még mindig nem rendszeresen vezetett napló. A következő év e tekintetben is változást hoz: szinte havonkénti csoportosításban adja elő szerkesztői tapasztalatait, írói terveit, különböző kommentárjait, tárcáit.

1942 aztán már csakugyan az az esztendő – az elején mindjárt egy erdélyi, kolozsvári és marosvásárhelyi utazással –, amelyikben a számára lényeges, megőrkítésre méltó eseményeket valóban meg is örökíti. Február 2-án, illetve 10-én például az alábbiakat: „Öt éve jóformán nem láttam embert (magántársaságban). Ez az elvonultság néha olyan – a lelkiismeret-furdalás perceiben –, mint disznónak a pocsolója: melegen és biztonságban heverek benne”; a második feljegyzés Németh Lászlóról szól, akivel „Hat év után most tíz napja találkoztunk először”. E magány oldódásával és a politikai esélyek latolgatásával együtt jár az önellentmondásos elhatározás: „Naplót írok, s valójában életem eseményei érdekelnek a legkevésbé. Legfeljebb kapcsolódásuk foglalkoztat néha, illetve mosolyogtat meg. Az, amit már én keverek ki belőlük.” Nemcsak az élete eseményei – a társadalomé se igazán érdeklik. A világháború krónikája, csatái helyett az irodalmi háborúskodásokat, csetepatéit írja. Külön a maga „belső ügy”-ét, hogy fel kell adnia az orvtámadások megszüntetésére és a szellemi függetlenség biztosítására hivatott Magyar Csillag szerkesztését, hiszen dolga – mint Babits példájából tudta előre – igazából a falu közepére állított vogul fabálványé lett, „aki azért áll ott mindenki keze ügyében, hogy legyen kit gyorsan leköpní s megkorbácsolni szárazság, árvíz vagy akár csak a feleség meglépésének idején”. Személyes bántásokról, sérelmekről számot ad. Egy-egy, a magyarság, a nemzet szempontjából sorsdöntő történelmi esemény dátumánál azonban hiába ütnénk föl a naplót. Kislánya, Mariska felcseperedését novellisztikusan jeleníti meg, a háború kimeneteléről olykor-olykor ha felvillant egy víziót. 1944 október címmel aztán – az eseményeket követően néhány hónap múlva – olyasfajta emlékezés írásába kezd, mint Nagy Lajos Pincenaplója. Szándéka, hogy egyszer majd elevenebben és részletesebben leírja a történeteket, nem valósult ugyan meg, ám az 1974-ből való visszaemlékezéssel s az 1945 eleji feljegyzésekkel együtt így is hiteles beszámolót nyújt családjá, barátai, s a maga háborús hányattatásairól.

Megpróbáltatásainak, a nem szűnő, sőt fölerősödő rágalalmazásoknak tükre a következő évek krónikája is. Zsolt Béla cikkéből azt olvassa ki, hogy az sötét fasisztának tartja őt, ám a személyeskedést elkerülendő, a naplóban, s nem nyilvánosan válaszolja neki: „ha ő engem (állandóan s következmények nélkül) magyar fajvédőnek mond, annak rám nézve megbecstelenítő zöngéje van; ha én mondom s tartom őt és társait zsidó fajvédőnek (ahogy valóban annak tartom), azért megint csak énrám hullik

valami elítélés". 1946 elején szellemes tömörséggel fogalmazza meg a későbbiekben is visszatérő védekezését: „Magyar fajvédő vagyok? Nem, csak magyar fejjvédő.” A szlovákiai magyarok kitelepítése miatt emeli fel a szavát; előbb Imrédy, Kiss Ferenc, Rajniss és mások népbírói tárgyalásaira jár, utóbb szerepet szán feljegyzéseinek: *Korképek* címmel egész sorozatot állít össze belőlük. Ambíciója mutatkozik egységben szemlélni a korjellemező mozzanatokot a magánéletiekkel.

1946 az első esztendő, amikor – kisebb kihagyásokkal – valóban rajta van, hogy megírja a napi penzumát. Ezen túl levelek, regényrészletek, ostromtörténetek, a parasztság művelődése ügyében íródott kiáltvány, útijegyzetek és útvázlatok, vitacikkek, a Válasz beköszöntő írása – *Az idő kérdései* –, sőt kritikák is jelzik azt az *írói örömet*, amely a sokat idézett elragadtatásra sarkallja: „regényt lehet majd írni, regényt végre, igazit, nem transzcendens elmélkedéssel, nem prousti időelmélettel, hanem cselekménnyel telített, egyvégtében egy harminckötetes roman fleuve-öt, vagyis regény-folyamot. Balzaci világban élek. Van polgári világunk is végre, szabályszerű nyugati!”

1947-ben, újévkor még a magyarság jó zömét, főként a vidéki értelmiséget szeretné kimozdítani felhajtott galléri mozdulatlanóságából, megismételt tételéhez – a magyarság vagy demokrata lesz, vagy semmi sem lesz – hozzátéve: demokráciánk is vagy magyar lesz, vagy semmilyen sem. A szavak helyett a cselekvésekkel és alkotássokkal mérni az embert – ennek az eltökéltségnek a jegyében írónak tovább – február közepéig napi módszerességgel – az Olaszországban, Svájcban, Franciaországban és másutt emlékeztetőül felrótt sorok. Aztán, már a sikertelen béketárgyalásokat követően, egy féléves kihagyás érzékelteti a kedv elapadását. És ez a becsvágy hosszú-hosszú időn át nem is éled újjá.

1948-tól 1959-ig egy esztendőre tizenhét lapnyi feljegyzés sem jut, pedig ezek között is több a naplófeljegyzések sorába nem illő kritika, beszámoló, írói igénnyel formált elbeszéléstörredék, előszó, vitacikk, sőt egy nagyobb mű vázlata, anyaggyűjtésre valló adatokkal, munkafolyamatok és mesterségek leírásával, párbeszédekkel és ízes népi mondásokkal, káromlásokkal és tájszótárba való címszavakkal. Az 1949 júniusában Ráceregrenen kezdett feljegyzések sora, hosszú, több mint félszáz lapnyi terjedelme a *Puszták népe* folytatását ígéri – nem az *Ebéd a kastélyban* életregényi fikcionalitásával, hanem dokumentarista aprólékosággal, szociográfiai pontossággal. Korrektségről és tisztességről árulkodó szerkesztői megoldás ugyanebből az évből a *Szózatok a légben* és a *Három versszakasz, prózában* egymás mellé tördelése. Az előbbi az „édenien gyönyörű tájba” hirtelen betörő „recsegés”-nek, egy „várszerűen különálló jókora ligetből” – mely „müliget volt” – mennydörgő hangnak a rögzítése: a Rajk-per hangszórós közvetítéséé. „Csakhamar Rajk László hangja lötte a kibimbózó csillagokat...” – fejeződik be a metaforikus politikai véleménynyilvánítás. Mindjárt utána viszont a Csillag közölte Sztálin-köszöntő következik. De nem marad ki a négy évvel későbbi, az Irodalmi Újság közreadta búcsúztató sem, a *Történelmet csinált*, benne az óvatosan kétértelmű, sokat citált zárópasszussal a Sztálin nevet viselő korszakról: „Életem nagy becsvágya, hogy ezt a korszakot, mint író méltó módon ábrázoljam”, és azzal a ritkán idézett félmondattal, amellyel a rendkívüli történelmi egyéniséget jellemzi: azon volt, hogy „a gondolatból, ha török, ha szakad, tett legyen”. E sorba illesztve a magyar írók első kongresszusán, 1951 áprilisában elhangzott felszólalását, valamint a Szabad Népből közölt, Rákosi Mátyás születésnapjára tisztelgő emlékezését – *Ezerkilencszázhuszonhat július* – dicsérendőnek tetszik az elhatározás: ha már a szocializmus vaskoráról, a személyi kultusz legsötétebb éveiről alig maradt valami, akár magánhasználatra szánt feljegyzés is, nemhogy a folyamatot, de még az apró részleteket

illetően sem – legalább ezek a közlemények kapjanak nyilvánosságot újra. Az olyan irodalomtörténeti érdekességű dokumentum mellett, mint a Szabó Lőrinc kedvese, Vékes Ödönné Korzáti Erzsébet öngyilkosságáról, majd temetéséről szóló naplójegyzet az afféle, egy ünnepségről és fogadásról készített beszámolóval együtt, amelyekben a bizalmasan tréfálkozó Rákosi, Révai József és a kor több notabilitása a központ.

Ez idő tájt, 1950 februárjában – legalább rövid időre, pontosan egy hétre – fellángol még a korképfestő vágy; eleget tesz a kevés számú formai kötöttségek egyikének, a dátumok pontos jelzésének is – aztán viszont se Rákosi „bukása”, se az 1953-as kormányprogram, se az „új szakasz” döccenői. Egy-két szösszenet, fogadáson ellesett pillanatkép „a személyi kultusz» elmebajba fordulása” idejéből, hogy aztán a zsdanovizmust elítélő pár sornyi reflexiót és a kurta *Székegyföldi tudósítást* követően az 1956-os bejegyzések – bár egy oldal épp az október 24-iek közül hiányzik – csaknem teljes érdektelenséget mutassanak a forradalmi eseményekkel, a zűrzavarral, majd a bitófás, pufajkás konszolidációval szemben.

1957-ben május 8-áról való az első, életképi feljegyzés, mély depresszióra, tartós kedélytelenségre vallóan: „Soha ilyen mélyen nem éreztem magam – látszólagos indok nélkül”; „Sokat vívódtam az utóbbi időben a halál gondolatával”. 1958-nak végre azzal vág neki, hogy ha eddig még mindig abbahagyta is „az efféle naplóírást”, most jó volna nem abbahagyni, kiváltképp, mert szinte a pórusaiban érezheti, mennyire elhúzódik tőle a világ. A fogadalom azonban legfeljebb addig tart, míg ki nem dühöngi magát egy Élet és Irodalom-beli cikk és a szerző, Bölöni György miatt, aki esztendőnk óta folyvást a „népiek” ellen ír, a nacionalizmus, a barbárság ellen – „A műveltség, a pallérozottság, az elfogulatlanság védelmében; s birtokában, hangjáról ítélve”.

A következő év is az „új életet kezdeni” jegyében indul. Hamarosan újfent elmélkedés tárgyává teszi a napló műfaját is. Ekkor tűnik föl először – január 20-án – e kései feljegyzésekben oly sűrűn emlegetett, nagy szerepet vívó Aczél György, egyelőre keresztnevének említése nélkül. Ekkor kezdődik a *Malom a Sédén* hosszú kálváriája, hogy Major Tamással még Révai Józsefet is igyekeznek megszerezni a darab előadásának egyengetői közé. Ha kétségek támadnának, mit ért 1959-ben Révai szava, mennyire volt a „bukott” rezsim, a Rákosi-éra levitézlett képviselője, érdemes ezt a párbeszédet is rögzítő feljegyzést elővenni. A „régí tréfás hangulat”-ot idézi fel a „ma is” a „legkülönb teoretikusunk”-nál – ez Major minősítése – tett látogatás; csupa szellemes pengeváltás, évődés – a hatalma tudatában levő ideológust mutatja. Szerepe még ekkor is: a számonkérőé. A számot adóé, a számvetést készítő helyett. Illyésnek kell szabadkoznia, miért hallgat. Holott: „Eddig is publikáltam volna. Nem rajtam múlt.” A Magvető visszaadja a verseskönyvét, mégis „meghódolása”-ról keringenek pletykák. Ezeket mély levertséggel fogadja. Az írószövetség újrászervezésére szánt hatvantagegú előkészítő bizottságból való egyidejű kihagyását viszont kitüntetésnek veszi. Tartós mellőztetését, nem önszántából történt hallgatását ha kérdőre vonják, öntudatosan is tudja indokolni: „Jönnek-mennek az államtitkárok, de én Babitsnak és Petőfinek felelek!” Az idegkitörés, a sírógörcs kerülgeti, és a szíve is elszorul az undortól, mégis, amiatt, hogy Babits vetélytársa lehet abban, kit ért a legtöbb mocsok ebben az országban. Az 1960-as feljegyzéseket ezért zárja Heine legszebb mondatának – „A világ kettészakadt, s a repedés az én szívemen ment át” – kommentárjával.

Az eljövendő idők – bár oldanak zárkózottságán és elzártágán – sem szoktatják hozzá a naplóírást aprómunkájához. Az emlékező és emlékállító akarat a Naplójegyzetek legszebb és legmeghittebb lapjai közé emeli az F.-ről, azaz Flóráról frottakat, hitelesíti, valóban élete „legnagyobb és legtartalmasabb élménye” e jellem megismerése.

A bensőségesség és a tárgyismeret a hitelesítő pecsét az *Elvezető a Balatonhoz* oldalain, egy fényképkönyvhöz írt terjedelmes előszón. Ez az *Új úton a Balaton körül* című esszéjén is. Talán a *Kháron ladikján* elmunkálataiként is diagnosztizálja az öregedés tüneteit: a költészet meg a tárgya kapcsolatát elemzi; elszaporodnak a gnomikus bejegyzések; képek, vers- és önéletrajzi motívumok bukkannak fel; skicceket, emlékeztetőket őriznek az inkább a vázlatkönyv, elegyes gyűjtemény, semmint a napló szerepét betöltő lapok. Portrét fest a tihanyi szomszédairól csakúgy, mint Sarkadi Imréről; munkáinak menetéről ad számot – dátumozások nélkül is kezd kialakulni az elbeszélő-leíró, illetve az elemző-kommentáló részletek arányossága; nagyjából egyformán adagolja a magán-, illetve a közérdekű információkat. S mintha még a művészi megformálás igénye, a művészi hatásra törekvés is vezetné: élelénkítőként kuriózumokat iktat be. Arról például, hogy Párizsban, ha a Sorbonne-ra vagy egy-egy szürrealista megbeszélésre sietett, nemegyszer kecskenyájon kellett áttörnie magát. Vagy leír egy, Baltházár püspökkel kapcsolatos adomát, és így tovább. Élete eseményeinek dokumentálását egy vonatkozásban szinte maradéktalanul elvégzi: külföldi utazásairól akkor is lejegyez egy-két mondatot, ha Nyugatra, akkor is, ha a Szovjetunióba megy. Ekkortájt megkísérli a napokon belül az órák eseményeit is regisztrálni, nevek és helyszínek rögzítésével, többnyire kommentár, hangulatfelidéző és -jellemző részletezés nélkül. Valahogy akképpen, mint július 15-én: „Repülőtér Orly. Autó: Szőnyi Zsuzsa, Triznya” – azaz teljesen magánhasználatra. A módszerhez december elejéig jórészt ragaszkodik is, bár akár a Londonról, akár a New Yorkról szóló útibeszámolók sok hasznát aligha vették ezeknek a kurta szavas emlékeztetőeknek. A Naplójegyzetek uralkodó műformája nem is ez. Rádiónyilatkozatok, előadászövegek, újságcikkek, irodalomtörténeti portrék, kerekasztal-beszélgetésre készült hozzászólások jelzik egyrészt a megformálás igényét, másrészt, hogy az önmegmutatástól, önelemzéstől, önmaga középpontba állításától még mindig óvakodik. Nem bír naplójának hőse lenni. Feljegyzései most nem műhelyforgácsok, nem melléktermékei és ötletcsírái valamely szépirodalmi művének – kerek egészek, többnyire a publicisztika területéről. Ezt látva 1968 augusztusában – épp a prágai eseményeket közvetlenül megelőzően – maga teszi fel a kérdést: „Miért hagytam abba újra és újra a naplóírást?”. S a felelete: „Letettem arról, hogy az írás – minden írás – afféle magammal folytatandó beszélgetés legyen problémáim tisztázására, saját magam helyesebb megismerésére; sajátos lelkületem föltárására! Ez is csak a rongyrazás, a riszálás egy neme. Egyetlen drága lelkületünk legárulkodóbb sajátossága a változás; az idő, az események hatására.” Mégis, mindennek ellenére is ekkor vetődik fel benne először, hogy a naplóírást, egy kis ceruzavéggel a kézben olyan, mintha fegyvert forgatna: a lét visszahódításáért, a ciklikusan rátörő betegség, a depresszió, a magyarul vörösmartyasan hangzó búskomorság ellen. Hat hétig győzi is erővel és hittel lelki poklának feltárását; naponként adagolva a gyógyszert. Felépülését, rendbejöttét szolgálja, hogy Németh Lászlókkal, akikkel négy éve megszünt az összejárás, újra egymás közelébe kerültek; önbizalmát erősítik Márai naplói, amelyeknek szerinte azért nincs hitelük, még ha hitelest tudatnak is, mert „az események rajzolása közben is önarc képet gyakorolnak”; s ad meghányi-vetni valót jó ideig a hír is: a szovjet csapatok bevonultak Prágába. Ezt rögtön a magyar 1956-tal veti össze, az akkori prágai tömegek Nagy Imre elleni tüntetésével, s azzal, hogy az újjászerveződő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, meghozzá két vagonnal. Hamarosan – mielőtt már a Szabad Európa sem a cseh eseményekkel kezdené a híreit – eljut azonban oda, hogy: „Prága nem ég, a csehek vére nem ömlik – nincs, ami az égre kiáltson: visszasüllyedünk földi magányunkba”.

A súlyzóemelgetéseknek, ujjgyakorlatoknak, firkálásoknak nevezett gyógykísérlet, a naplórás értelme s haszna mindennél inkább foglalkoztatja még egy ideig, körülbelül október elejéig, akkor azonban ráun az örökös jegyzetésekre, s talán Gide nyomán, apró esszékkel tölti meg naplója kereteit. Nincs ez másképp ezután sem: az új esztendő első napján tesz még ugyan egy kísérletet, de hamar abbahagyja. Az 1969-től 1972-ig tartó időszakban az átlagnál ismét kevesebb az egy esztendőre eső mennyiség, tizenhat és fél lapot ér el, ám ennek is a legnagyobb részét rádió-előadások, színházi műsorfüzetek bevezetői, verselemzések, körkérdésekre adott válaszok, ünnepi beszédek, sőt hangszalagra rögzített beszélgetések (*Egy este Lukács Györgynél*) teszik ki.

És bár 1973-at *A naplójegyzetek elé* szerzett verssel indítja, a fogadalommal – „Naponta írok eztán valamit s ebbe a / dobozba vetem. Ez az én egér-rágcsálásom, hogy ne nőjenek / oly hosszú fogaim, hogy / bezárják a számat / a világ-kínálta táplálék elől” –, ez a „nyilatkozat” mégis arra jó csupán, hogy legyen mitől eltérnie. Petőfire emlékezik, a tengerdagályként rárohanó „zavaros-szenyes szomorúság” erejét méregeti; bölcsességeket, aforizmákat fogalmaz; haláleseteket regisztrál; vacsorák hangulatát idézi fel – el kell azonban jönnie 1974-nek, hogy csakugyan beálljon már a naplórás gályapadjába, még ha előbb kételkedik is magában: „Lássuk, most mikor hagyom majd abba”. Nos, innen kezdve képes folytonos munkára fogni magát. Ami előbb egyféle önellenzéssel ér fel. Annak vissza-visszatérő latolgatásával, képes-e nyilvánosan végezni freudista fokú gyónást; képes-e, ha már a tüzetes napló a kémjelentések műfaját juttatja az eszébe, és a nevetséges bulletinezés is riasztja, egyperces esszékké ütni a bejegyzéseket. A „magánpanaszkönyvvel” szemben a napok történelmi kommentálása szerinte a másik véglet. A magának szabott egyhónapos próbaidő lejártával ez a summázata: kísérleteznie kell továbbra is e nem kedvére való műfajokkal. „Már csak azért is, hogy ne nőjenek rácsá az egérfogak.”

Az – eddig – hat kötetet sorjáztató gyűjtemény igazából csak ekkortól nevezhető Naplójegyzeteknek. Ekkortól követhető nyomon benne egy-egy szépirodalmi művének vagy tanulmánykötetének keletkezés- és fogadtatástörténete. Ekkortól lelhetők fel sűrítetten az olyan alapvető témái, mint a nemzetiségek, a nemzeti tudat, a nacionalizmus kérdéskörei, a magyarság sorskérdései – azzal a küzdelemmel együtt, amelyet egyszerre folytatott író társaival s a politikusokkal. A politikát és a szellemi életet a társadalom két, összekapcsolt kerekének tudva, ekkortól ad jelzéseket az egyik és a másik mozgásáról – az irányítópultnál azt az Aczél Györgyöt látva, akihez szoros, baráti kapcsolatok fűzik. Paradox módon ekkortól sokasodnak meg a művei cenzúrázásáról rovott bejegyzések is, az Élet és Irodalommal szemben érzett, nem szűnő ellenszenvétől, megokolt fenntartásaitól kezdve a *Szellem és erőszak* című kötetének betiltásáig, a *Közügyek* című versének kényszeres átírásáig, s annyi cikke megkurtításáig. Ekkortól diagnosztizálja „házi elmebajosai”-t is és azt a megannyi kérést, kérelmet, amely időt-rablóan köti le, akárcsak a kelletlen vendéglátás sok-sok alkalma. És ekkortól olvashatók a naplójegyzetek kötetei olvasónaplókként is: irodalomtörténeti fontosságú emlékeknek is tára, kisportréknak is lelőhelye, miközben nem hiányoznak továbbra sem a jelzések a szellemi élet csatározásairól. Legvégül pedig a napi penzumok lerovása ekkortól kényszeríti rá a napló műfajának történeti és esztétikai tanulmányozására, a tipologizálására szinte. Hogy nemsokára fölbredjen az ambíció is a közlésükre: nyilvánosan rágcsálni ama egérfogakkal.

(Folytatjuk.)

ALFÖLDY JENŐ

Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt

Százötvenkét sor: ez a hossza a költeménynek – kezdhetsz a verselemzést, stílszerűen a műhöz igazodva. (A párbeszédű verses drámák vagy a Majakovszkij-poémák módján megtört sorokat teljes soroknak vettem.) Harminc sorral hosszabb, mint legfőbb mintaképe, Vörösmarty elégiája, a *Gondolatok a könyvtárban*. Nagy ívű kompozíció tehát: Weöres Sándor szavával – mellyel saját poémáit jellemezte – versszimfónia. Méghozzá, ha felépítését megvizsgáljuk, öt tételben. Verselése is hasonlít Vörösmarty művére – ez is, az is tízes-tizenegyes jambusi sorokból áll, bár Illyés itt-ott rövidebbeket is ékel a többi közé, hogy e szaggatottsággal a drámaiságot, a lázas beszéd hangulatát fokozza. Vörösmartyé rímtelen blank vers, Illyésé rímes: a páros-, kereszt- és öllekező rím összes változatát felvonultatja.

*Száznegyvenhárom léptem; ez a hossza
a szobor-sornak. Hírnök, ki megölt
milliók végső tisztelgését hozza,
úgy mentem el a Nagy Gléda előtt.
Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel
a hadrakelt hit zord hadnagyai;
a Vilmosok! és Coligny és Cromwell
– ők néztek rám – s a szablyás Bocskay!...
Hátrálnom kellett közelükből: mindet
nem fogta össze csak messzibb tekintet.
Fölhúzódtam a kert felé, a fákig
s lelkemben is hús tárgyilagosságig.*

*S most mintha ők
álltak volna kaszárnya-számadáson
az én szemem előtt,
feszesen-katonásan
külépvén éppen akkor
a háttérül kapott nagy szikla-falból
s abból a másik, épp oly teli tömbből,
a mögéjük kövesedett időből.
Addig jöhettek, maguk is meredt
kövek a napfénybe, hol nem lehet
szavuk már. Szavuk immár csak a tett,
mely idővel ad magyarázatot!
Holtak, vigyázz-ban állók, szóljatok!*

*Vagy előbb én beszélhetek?
Kik ott álltatok, „nem tehetve másképp”,
mert ez vagy az, de megalkuvás nincsen,
mert a langyosat kiköpi az Isten,
kik után tárgyként maradt fenn a szándék,*

*mennyi az igazság még öklötökben,
mely négy százada oly nagy esküt markolt,
mely kőbe s örökléthe görcsösödten
tartja ma is a bibliát s a kardot?
Mit adott, melyre fölgerjedt szerelmes
dühével törtetek, a cél, ahogy
elértétek?*

Ti kérditek?

*S ha nem lesz
örömdötkre meghallanatok?
Elmondom. Épp mert nékem is keserves.*

*Álltatok, égve az Úr igazától;
állt szemközti épp oly tűzzel teli tábor;
aztán dönteni kezdett ezredegyeszer
az ész helyett a fegyver
s a láng.*

*Hogy várja örök üdv a lelket:
rángtak milliószám kínban a testek
csatamezőn, büfőfán, vérpadon,
karón, keréken, meg a fájdalom-
szerzés új mestergépein; növesztett
egymással szemben erdőnyi keresztet
Jézus példája, végig Európán;
égtek, hogy égjen itt a kép s a „bálvány”,
ott a „csalárd könyv” – városok és falvak,
hol újra emberhúst faltak a félvad
zsoldosok, eladdig míg tűz a tűzzel,
nem állt egymással szemben bűn a bűnnel,
eladdig, míg nem jött – a győzelem?
Az idő. Okosan, türelmesen
s némi humorral.*

*A kétféle had
és hit várai szemközti állanak
ma is, az én hazámban is; a zordon
fehér-falú s arany-cifrázta templom
vén tornyai még ágyúként vitáznak
minden beharangozáskor, vasárnap
papjaik bent még ősimód dörögnek,
de kijövet az utcán átköszönnek
s ujjon mutatják, hogy hány óraker
s kinél lesz ferbli-kör vagy harcra-tor
s egy kis ital.*

*Szép. Magam is helyeslem;
ha pap vagyok, magam is így cselekszem:
„Értsük meg egymást!”*

*De nem volt nagy ár
mégis a harminc évi dögghalál,
d'Aubigné dühe, Coligny halála,
Szent Bertalan bosszútlan éjszakája,
fél Németország, a ketté törött
Európa s hogy út volt a török
százötven évig és a mi hazánk ... –*

*Ez lett a „győzelem”! Ezt küldte ránk
Isten azzal, hogy „napként kimutatta”:
nem érte foyt a harc, hanem miatta;
ilyen volt, mit díjul szánt, a jövő:
– mert volt-e vajon győztes, kit nem ő
rendelt eleve győzni?*

Győztetek.

*Maga a Sátán győzött veletek!
Balekok voltatok, mind! Hátra arc!
Nincs jogotok egy lépés sem előre,
törlődjétek be kőbe és időbe.*

*Elveszett – eleve! – a harc!
– mondtam keményen, mint aki magára
támad először is az igazával;
majd:*

*Megbuktatok! A haddal simára
törlött kontinens – e fekete tábla –
közepére mi íratott eredmény?
Egy betű, egy már tréfának sem új
buta betű s az is csak magyarul:
mért több a keresztyén, mint a keresztyén?
Értelmet annyi millió halott
véréből ennyit párolyhatatok,
midőn – feledve, kinek mi a dolga –
karddal csaptatok ti is a Csomóba:
a Földadaiba, mely épp a kötés
kibogozásával szép és merész.
Ez az „eredmény”!*

És ha – ez se volna?!

*– kondult bennem is, ahogy várható volt,
a túlsó torony az innen valóra
(és attól fogva mind a kettő bongott)
s kelt ezredszer is – alig finomodva –
bennem a két ős ádáz szó-birokra:
a mindig úrhítű tolnai pásztor
s a csupa dac sárréti prédikátor.
Mert mi szortította kézbe a fegyvert?
Nem a rossz ellen támadt, aki felkelt?
S ha annyi sem lett volna harc? Ha szóltan
„hal el a hit” a „római mocsokban”?
Ha arra tart eszme s világ, amerre
a „járás templom-kufár” vezette,
ha nincs, ki a bűnnek ellenszegül
s – ha úgy fordul, hát reménytelenül,
de csak annál szebb önfeláldozásképp –
ma hol vagyunk?! Akkor tán elmarad
a kín, a vér, akkor nincs áldozat,
nincs – inkvizíció?!*

Ha – bár „háiba” –

*Gusztáv Adolf nem ül harci lovára,
s jobbágy-iga helyett nem vágynak inkább
fegyvert ölteni a toulouse-i tiszták,*

valdeusok, huszíták, Bocskay
 írást-imát se tudó hajdúi,
 hiszed, hogy lett volna béke, olyan bár,
 amelyet az imént lemosolyogtál?
 Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
 magyarság, ha nincs – Kálvin?

Nem hiszem.

Vagy mást mondok: szobádban volna villany,
 ha nem lép Giordano Bruno a tűzbe?
 Hol kezdődött, hogy atomerő is van
 s holnap rakétán repülsz ki az űrbe?
 Övék az érdem, kiket sem a máglya
 nem riaszthatott vissza, sem a gálya –
 sem harcaik bukása,
 a léptenként fölmeredő „hiába”!

Látták, vagy nem a céljuk,
 azt jól látták, hogy nincs visszafelé út:
 a múlt, ahogy füst-vetve összeomlott,
 úgy lökte őket, mint lőpor az ólmot:
 előre! és ők vállalták a sorsot –
 Mondd hát velem, hogy dicsőség reájuk!

Állam némán, hírhozó katonájuk,
 már azt forgatva, hogy én mit kapok,
 nem is őtőlük magyarázatot:
 a tettektől, amelyek – akár a gyermek –
 magukért csak felnőttsorban felelnek.
 Végül, ezt mondtam, önvigasztalásképp:
 volt bárkié a szándék,
 maga az Isten se tudhatta másképp.

(1946)

Mint a *Gondolatok a könyvtárban*, ez is elégia. E költői műfaj – a friss élményből táplálkozó dallal és ódával ellentétben – múltbeli emlékeket idéz fel, melyek meditációra készítetik a költőt. Egymásnak ellentmondó érzelmek vitáznak benne, s a szomorú, melankolikus érzelmi színezetű gondolatok rendszeren bizakodó hangulatban vagy váratlanul feltámadó, átlelkedült indulatban oldódnak fel. Mindkét elégia nevezetes helyszínre mutat, mely a gondolatsort elindítja: Vörösmarty az emberiség kulturális kincseit összegyűjtő könyvtárba, Illyés a reformáció genfi emlékparkjába vezet be. (József Attila elégiáinak – pl. *A Dunánál*, *Hazám*, *A város peremén* stb. – az a sajátosságuk, hogy köznapi környezetben indítják el a meditációt.) A tőprengő, tépelődő, szenvedélyesen személyes gondolatok során ellentéteiben mutatkozik meg a költői tárgy, kételyek, érvek és ellenérvek keresztütésében. A záró részben a józan belátásnál vagy logikai következtetésnél is nagyobb erővel hangzik fel az erkölcsi döntés szava.

Látványos a különbség is a két költemény között. Százkét esztendő választja el őket: a *Gondolatok a könyvtárban* a reformkorban, 1844-ben, *A reformáció genfi emlékműve előtt* egy évvel a második világháború után, 1946-ban született. Vörösmarty egy ígéretes társadalomjobbító folyamat fölfelé ívelő szakaszában, Illyés pedig a legyőzött, megalázott, erkölcsileg is vesztes ország újjáépítésének, a történelmi újra-

kezdésnek hajnalán írta művét. Vörösmarty verse a tizenkilencedik század középső évtizedeinek uralkodó stílustörténeti áramlata, a romantika ismérveit viseli magán, Illyésé pedig a huszadik század számos irányzatát egyesítő, összetett stílus magasából tekint vissza a romantikus hagyományra, mint aki egy új reformkor kezdetét reméli.

A huszadik századi áramlatok közül első helyen a húszas években több országban egyidejűleg hódító modern áramlatot, a lírai tárgyilagosságot kell említenünk, melyet Németországban új tárgyilagosságnak (Neue Sachlichkeit), másutt objektív kifejezőmódnak neveznek. Jellemzők erre az irányzatra Illyés 1933-ban írt szavai, melyeket Erdélyi József költészetének szentelt *A tárgyilagosság lírája* című kritikájában. A költészetet – a régi vágású, romantikus líraszemléletnek megfelelően – többnyire a szabadjára engedett képzelet, a valóságtól elrugaszkodó álmodozás vagy ábrándozás műfajának tartják. Ezzel szemben Illyés szerint „A költészet ott kezdődik, ahol a költő és a tárgy közt meghitt beszélgetés kezdődik.” Kívánsága, hogy „Ne a valóságot hazudjuk tele állítólagos költéssel, (...) hanem a valóságból bontsuk ki a benne rejlő költészetet.”

Illyés valóban a tárgyilagosság hangján – bár így is nagy drámai erővel, kérdésektől, felkiáltásoktól szaggatottan, mardosó kételyektől és véres látomásoktól színezetten – idézi föl a történelem tényeit. Ebben – s egy bizonyos, szatirikus, groteszk elemekkel dústott ábrázolásmódban – hamisítatlanul huszadik századi jelenség az ő elégiája. Ámde egyvalamiben nem tud, vagy nem akar szakítani a romantikus hagyománnyal. „...ment-e / A könyvek által a világ elébb?” – kérdezi Vörösmarty; ment-e a reformátorok harcai, kudarcai által a világ elébb? – kérdezi ő, ha más szavakkal is. S a maguk módján mindketten igennel válaszolnak. Nem a megnyugtató helyeslés, jóváhagyás és elégedettség igenje ez. A jó szándék a történelem folyamán rengetegszer a visszájára fordult, mint a felbillent csónak. Valóra váltása rendre megcsúfolta az eszmét, a jó ügyért fegyvert fogók, ha szándékuk ellenére is, pusztító háborúkat hoztak Európára s az emberiségre; a többségnek mindig szenvednie kellett a kevesek szép elképzeléseierért. Küzdelem nélkül azonban nincs javulás, nincs remény, nincs érdem. Ellentmondás nélkül nincs fejlődés, ahogy azt a dialektikus történelemfelfogás hangadói, Hegel és követői – pl. Marx – vallották és vallják. S a remény nem tétlen várakozás, mely egyszer majd magától teljesül, hanem a cselekvő, változtatni akaró ember lelkiületéhez méltó adottság: hajtóerő.

Van azonban ebben egy elkerülhetetlen irracionális mozzanat, a modern, huszadik századi költő művében éppúgy, mint a tizenkilencedik századi romantikuséban.

Nemzeti költészetünkben az a legszebb, hogy legfőbb érveit nem csupán a nemzet létéből, múltbeli nagyjaiból meríti, hanem az egész emberiség életéből és példáiból. S éppen egy irracionális tétel bizonyítékául. Irodalmunk történetében költői szállóigék valóságos légiója zengi, hogy „az élet célja a küzdés maga”, hogy a tetteket a kudarckok ellenére, „mégis” vállalni kell, s akkor se mondjunk le semmiről, ha a belátható jövő eleve kilátástalan. A tett maga magyarázza a tettet *A reformáció genfi emlékműve előtt* záró szakaszában: „Álltam némán, hírhozó katonájuk, / már azt forgatva, hogy én mit kapok, / nem is őtőlük magyarázatot: / a tettektől, melyek – akár a gyermek – / magukért csak felnőttsorban felelnek.” Vagyis: utólag. A tettet, mely megdicsőül, csupán a vezérlő szándék igazolja; felelősséget nem vállalhat érte az sem, akinek nemes szándéka esetleg visszájára billen, mint például – hogy a versben említetlen szélső példát mondjam – Szervét Tamás megégetése a kálvinisták által, éppen Genfben. Ez sem mondható ésszerűbbnek, mint a romantika fő érvei, a dacos mégis és a kell, akár Madách, akár Vörösmarty nagy műveire gondolunk, s amelyeknél ésszerűbbet modern utódaik, Ady,

Babits vagy József Attila sem igen mondtak nevezetes műveikben. Ez az az irracionális, amelyet a klasszikus filozófia – a felvilágosult, tehát az észérvek felsorakoztatásában minden lehető kimerítő kanti bölcselet – igazol: vannak az életnek törvényei, melyek csak önmagukkal indokolhatók. Ilyen az a morális döntés, mely akkor is a jóra szavaz a rosszal szemben, ha semmiféle észérvt nem igazolja. „Mért legyenek én tisztességes? kiterítnek úgy is. / Mért ne legyenek tisztességes? kiterítnek úgy is” – mondja ezzel egybehangzón József Attila.

Akárhány észérvt hoz fel a hegeli történelmi dialektika a haladás igenlése mellett (Illyés verse ezekből is jó néhányat felhoz), ennél is meggyőzőbb, súlyosabb a kanti filozófia kategorikus imperatívusza. Az, hogy a reformátorok „Látták, vagy nem a céljuk, / azt jól látták, hogy nincs visszafelé út: / a múlt, ahogy füst-vetve összeomlott, / úgy lökte őket, mint lőpor az ólmot: / előre! és ők vállalták a sorsot – / Mondd hát velem, hogy dicsőség reájuk!” Meggyőzőbb, hogy a jó önmagát magyarázza. Hogy a tiszta szándék nem szorul bizonyításra, elbukásában sem. S hogy meggyőződésünk a jó ügy iránt nem az észből, hanem a szívből táplálkozik. Csak ez képes legyűrni „a léptenként fölmeredő »hiába!«” rémét.

Bölcséletnek ez éppen elég egy költeményben. (Vannak remekművek, melyek sokkal vérszegényebb gondolatot hordoznak. A vers értéke nem a pusztá gondolatban, hanem abban is áll, hogy milyen kifejező erővel hiteti el a költő. Illyés verse a kevés remekmű egyike, mely gondolatilag is kiemelkedő; egész történelemfilozófiát sűrít magába. Van is benne némi esszészerű – kísérlet egy nagy horderejű kérdés megválaszolására. Válasza ennek is banális – a szív szavának megfelelően, – mindössze ennyi: „volt bárkié a szándék, / maga az Isten se tudhatta másképp.” De gondolati ereje a kérdéseiben van, nem a válaszaiban. Költői ereje pedig a személyesség rétegeiben.

Valamiképpen minden mű sikere a hagyomány és az eredetiség, az általános emberi és az egyéni kölcsönviszonyában rejlik. Amikor Illyés ezt a verset írja, egy olyan háború van háta mögött, melynek annyi vigasza sincs, hogy legalább igazunkat védjük. Nemcsak földünket perzselté föl: erkölcsileg is megsemmisítő vereséget mért ránk, hogy a rosszabb oldalon álltunk. Csak a múltba fogódzhat ekkor a felelős tudat: az igaz ügyért harcolók, győzők és elbukók, az új eszmét a kisemmizettek nevében meghirdetők, az emberiség közös emlékezetére méltó reformerek emlékébe. Általános emberi törvényre hivatkozik a nemzet érdekében, mint Vörösmarty a *Gondolatok...*-ban, Madách a *Tragédiában*, vagy Babits a *Jónás könyvében*.

Mélyen ágyazódik a vers a hazai poézis hagyományába, melyeket Balassi, Zrínyi, Berzsenyi, Kölcsey, Petőfi, Arany, Ady és mind a többiek reátestáltak. Mind azt mondták: küzdj, és bízva bízzál. Vörösmarty azt sugallja: ha minden tudás, minden szellemi vívmány förtelmes bűnök árán halmozódik is fel, küzdeni kell a „leg-nemesebékért”. Mindez magának a költőnek a küzdelmére is vonatkozik. Babits Jónása ez ellen lázad föl, és győződik meg arról, hogy nem tehet mást, mint hogy az ígét hirdesse. Minderre némán is hivatkozik Illyés. A vers formájával, logikai szerkezetével, az elégiaműfaj Magyarországon kikristályosodott sajátosságaival.

De nemcsak ezekkel. A vers hangvétele, személyes, monológyszerű kedélybeli hullámzása, konkrét hivatkozásainak felkavaró megjelenítő ereje csakúgy, mint váratlan derűje és szívhangjai – mindezek csak reá, Illyésre jellemzőek. Ez a történelembölcséleti kérdésekkel birkózó, hitvitákat és háborúkat gyorsan pergő filmkockákhoz hasonlóan élénk pergető, drámai szerkesztésű elégia teli van játékkal, kedélyvillódzással, humorral. Érzelmi skálája a „lelkemben is hús tárgyilagosság”-tól és az azt előkészítő,

már-már pedáns számszerűségtől, mindezeknek jócskán ellentmondva, a kérlelhetetlen számonkérésen és a kárhozható vádakon keresztül a megbékélésig, a dacoló lelkesedésig, a mellette felhozható tények sorolásáig, majd a könnyekkel küszködő főhajtásig terjed.

Mindjárt a helyszín leírásakor gondosan jelzi a költő, hogy nem maradt hűtlen az ifjúkorában követett modern irányzathoz, az „új tárgyilagossághoz”. Aztán mégis hűtlen lesz hozzá. Ahogy elejétől fogva sem vakon követte. Ahhoz túlságosan nagy formátumú költői személyiség, hogy szentvtelen maradjon szenvedélyének tárgyával szemben.

Nem is tehet másként. A költemény csak a felszínen szól a reformáció harcainak értelméről vagy értelmetlenségéről. A vers a mélyben a költő lelkületét beszéli ki. Érzelmait, miközben érvel és hitvitázik – voltaképpen nem is a megszólított szoboregyüttessel, hanem önmagával. Némi leegyszerűsítéssel: fölveszi a „hús tárgyilagosság” és a széles látókör nézőpontját. Mindjárt elzordul és komor lesz a hangja, amint fölbukkannak a véres történelmi tények. „Némi humor” csillan meg a szemében, amikor arra gondol, hogy mire vitték a reformáció hősei: hitvitájukat a magyar falvak református és katolikus templomainak harangszava folytatja istentiszteletkor, s békés ferblícsatát vív a plébános meg a tiszteletes úr. Düh önti el – valljuk meg, kevés költőnk van, aki úgy tud dühöngeni versben, mint Illyés, aki egyik versében fő ihletőjének éppen a dühöt nevezi. Az érvelés, bizonyítás komolyra forduló szavai következnek: vigaszt és igazolást keres, talál is, de nem éri be velük: a természettudományos fölfedezések, melyek Giordano Bruno máglyahalála ellenére is hódítottak, még nem jelentik a végső érvet. Annál többet mond *példája* – és mindenkié, aki a haladás „balekjává” szegődött –, hogy ha látta előre végzetét s a fejlődés árát, melyet a sokaságnak kellett megfizetnie, nem nézett hátra, csak előre, mert „nincs visszafelé út”. Ez a megrendülés a lírai én végső szava – ezzel zárul a hatalmas ívű elegia.

Észre kell vennünk a lírai személyiség kivételesen nagy formátumát. Bizonyos fölényel kezeli nagy horderejű tárgyát, mely részint a bizalmas hangvételben nyilvánul meg, mellyel a szoboralakokat együtt és külön-külön megszólítja, részint egy mulatságos szerepjátszásban fejeződik ki, abban, hogy vezénylőtisztként kiált a glédában álló reformátorokhoz.

Észre kell vennünk azt is, hogy a műemlék esztétikai értékéről, szépségéről vagy fenségéről egy szava sincs Illyésnek. Mindössze „apropóul” szolgál, hogy az ábrázolt történelmi alakokat megszólíthassa, s föltehesse történelemfilozófiai kérdéseit. Ám azazal, hogy ilyen vezénylőtiszti hangnemet is megüt a versben: „Hátra arc!” – és így tovább –, akaratlanul jellemzi a szoborkompozíció gyöngéjét: az egysíkú ábrázolást, az egyhangú hapták-pózt. Ahogy Zala György emlékműve a Hősök terén az uralkodókat, úgy ez is tablóvá fokozza le a történelmi hősök együttesét. Némi iróniát érzünk a hősökkel szemben a megjelenítésben: „mintha ők / álltak volna kaszárnya-számadáson / az én szemem előtt, / feszesen-katonásan”. Majd: „Holtak, vigyázz-ban állók, szóljatok!” Az emlékmű ad alkalmat ahhoz, hogy így beszéljen. Mennyivel elevebbek ezek a holtan vigyázzban álló alakok, amikor dinamikus szavakkal a múltba, saját idejükbe helyezi őket a költő! „Álltatok, égve az Úr igazától; / állt szemközt épp oly tűzzel teli tábor; aztán dönteni kezdett ezredegyeszer / az ész helyett a fegyver / s a láng.” Az ezt követő tizenkét-tizenhárom sor olyan remeklés, mely Illyés legsajátabb eszköze: ahogy a *Bartókban* mondja, fölidézi a rettenetet, hogy azzal már föl is oldja. Világháborúk, forradalmak szemtanúja, itt-ott résztvevője mondja ezeket. Nem mint akinek öröme telik benne, de mint akinek lételemévé vált a küzdelem.

Az erre következő életképsorozat, hogy a béke eljött falvainkba és városainkba, hogy szentmise után együtt borozgat az öldöklő vallásháborúk mindkét táborának

eszmei utóda, a református és a katolikus pap, a tárgyilagosság programjával elindított vers centruma. Itt csillan meg az illyési humor. Itt mutatkozik meg a modern ember ambivalens lelkülete, az, hogy a huszadik századi emberiség mintegy domesztikálta a lélek legfélelmetesebb démonait, akár az egész földkerekség lakhatatlanná tételére alkalmas fenyegetést. Hogyan? Minél ördögibb arcát mutatja a világ, annál több okunk lehet a nevetésre? – Igen, a démon minél vadabbul vicсорog, és minél ádázabban ismételteti rémtetteit, annál nevetésesebbé válik, ha az alkotó leleplező humorral és tárgyilagossággal nézi, ami majdnem egy. Az egyik legnagyobb humorszakértő, Bergson szerint a humor a tárggyal szembeni indifferencián – a befolyásolásunkra törekvő hatóerővel ellentétben álló közömbösségen – alapul.

Észre kell vennünk továbbá a kedély elkomorodását. A humor így is viharosan sötét háttérből sugárzott fel – de a költőnek egy ponton túl elmegy a humorizálástól. Tragikomikus színezettel, rosszkedvűen dobja elénk a „tréfának sem új” szójátékot, hogy országunkban erkölcsi értelemben többet jelent a keresztyén, mint a keresztyén – a reformátusok nevezték magukat keresztyéneknek és a katolikusok keresztyénynek. Mintha a középkori skolasztikusok meddő vitáját folytatták volna, vagy kezdték volna újra a betűragasztást a *homousionról* meg a *homoiusionról*.

Egy prózai írásában fejti ki, hogy Nagy Sándor híres kardvágását, a gordiuszi csomó kettémetszését ő nem példaadó tettnek, hanem közönséges kóklerségnek tartja. E versében is ezt mondja: a megoldás nem az erőszakos leegyszerűsítéstől, hanem „a kötés kibogozásával szép és merész”. A helyesen felfogott alkutól, a jó kompromisszumtól. Megszoktuk: a társadalmi haladás hívei rendszeren felajánlják a megegyezést a hatalom birtokosainak, de azok jöttányit nem akarnak vagy nem mernek engedni kiváltságaikból. De a vád ezúttal a jobbaknak, a haladás képviselőinek szól: ők sem gyakoroltak elég türelmet. Ha valahol, hát itt rejlik kimondatlanul Szervét Tamás emberáldozata. Kálvin emberei égették meg.

Vannak művek, amelyek egyenesen a tudatalattit, a lélek irracionális tartalmait veszik célba. Ez mindvégig észérvekkel él, kérdez, bizonyít, cáfol, érvel. Tárgyáról, a reformáció történetéről beszélve egy lelki-gondolati folyamatot perget le előttünk. Végző szava maga az értelemmel meg nem ragadható bizonyosság, az önkéntelen döntés: „maga az Isten se tudhatta másképp”. És az olvasó úgy érzi, ez a vers szövegére, gondolatára is igaz: „maga az Isten se tudhatta másképp”.

PÉTER LÁSZLÓ

Illyés Gyula textológiai nézetei

Születésének kilencvenedik évfordulójára

„Azok közé tartozom, akik minden pillanatban szeretnék átjavítani az elkészült művet” – mondta Illyés Gyula egy interjújában 1962-ben. S így folytatta: „Őszintén mondom: alig állom meg, hogy minduntalan ne javítsam ki, ne javítsak újra meg újra rajta. Meg szoktam fogadni minden okos tanácsot, ha értelme van, a tanács szerint kija-vítom a művet. Így van bennem egy másfajta hiúság, óriási hiúság a műre. A juhász, a fűró-faragó, az iparos hiúsága ez – ha készül a birkafogó bot, a szekrény vagy az asztal, s mások is beleszólnak, hogy itt kell még javítani, ott kell még reszelni, igazítani rajta – ez a mű fontosságát hangsúlyozza, s nem azét, aki csinálja” (*A költő felel*, 1986. 194).

Öt év múlva egy másik interjúban a *Fáklyaláng* fölújításával kapcsolatos átdolgozásáról szólva megismételte: „Nem tartozom azok közé az írók közé, akik végérvényesen tekintik a művet, s nem tűrik a változtatást. Egy művészi alkotáson – alkotója szemével nézve – tíz vagy húsz év múlva is akadhat javítanivaló” (uo. 275). Egy következőben megint: „Ha akármikor kezembe kerül valamelyik írásom, akaratlanul is javítok rajta” (uo. 277). Naplójegyzeteiben 1979. augusztus 23-án a kiadatlan verseit tartalmazó iratmegőrzőben lapozgatva ezt jegyezte föl: „Van köztük három-négy – de talán *kilenc*es vers is. No de az igényem, hogy nem kilenc évig, de – tán a halhatatlanságig javíthatassam őket” (Kortárs, 1992. 7. sz. 9).

ELMÉLETE

1958-ban naplójában mintegy összes verseinek kiadásához szánt előszó alaptételeként szögezte le: „Életem utolsó pillanatáig jogot és kötelességet érzek, hogy javítsak azon, amit hátrahagyok” (*Napló*, 2: 415).¹

1974-ben így magyarázkodik:

„Miért nem adom ki az újabban írtakat? A paraszt síron túli zsugoriságából? Hogy maradjon valami értékesíthető Annak számára, akinek e világi nyugalma nélkül nekem síri nyugalom sem lehet?

Mert hátha javítok még rajtuk.

Hogy legyen jogom javítani rajtuk szabadon” (*Napló*, 4: 301).

Már 1930-ban ezt írta, ugyancsak a naplójában: „Miért nem bírom én a legtöbb megírt versemet? Egyszerű a felelet: mert nem jók, és mivel tőlem származnak, ez fokozottan bánt. Mondjam azt, hogy »mert többre törekszem«, azért nem vagyok megelégedve? Nem. Kétségtelen, hogy nem azon a nívón írok, amelyre tekintek, amelyet szeretnék. Nem vettem elég komolyan a dolgot. Gyártottam. Nem fogtam marokra magamat...” (*Napló*, 1: 26).

„Ifjúkori verseimet azonban én eltéptem” – írta 1960-ban. Majd ahogyan az előbbi idézetben sem volt véletlen a juhásztól, asztalostól vett hasonlat, az alább következő is jellemző az őseinek örökségével dicsekvő költőre. „A későbbiekből is sokat eltépnék vagy újraírnék. Vegyük úgy a dolgot, »újraírok« olyanokat is, amelyeket megíratlanul hordok magamban. Mellesleg a most írtak újraírásához is jogosult vagyok. Ez a nyáj az enyém, amíg élek, oda terelem, ahova tetszik, annyit nevelek föl, nyírok meg, vagy

ölkök le belőle, amennyit jónak látok. Irodalmunk mai történéseinek egyik fogyatékossága az a hiedelem, hogy övék a nyáj gondja, már a juhász..." (Napló, 2: 529.)

Szemben a változtatásokat a mű meghamisításának tartó Babits Mihállyal vagy Kassák Lajossal, Illyés Szabó Lőrinc és Füst Milán gyakorlatához állott közel: az ő örök elégedetlenségük munkált benne is. Az előbbiekhöz hasonló nyilatkozataiból, valómásából csokrot köthetünk. 1952-ben szélsőséges, képzőművészeti példával érzékelte a változtatás kényszerűségét, jogosságát:

„Senkinek nem jutna eszébe, hogy egy klasszikus festményen csak egy ecsetvonást is változtasson. Szentségtörés lenne az alkotójával szemben.

Valaha éppily babonás tisztelettel voltam minden kézvonás iránt, amit író hagyott ránk. Csak a nálam fiatalabbakét javítottam volna.

Elmének tompulásával nő bennünk az féltkező biztonság.

De a világ minden alkotásunk után megmerevítene, megdermesztene, megölne bennünket. Bonnard-nak már egészen korán bekerült egy festménye az impresszionisták akkori állami múzeumába, a luxembourgiba. Egy délelőtt egy kép előtt Bonnard ecsetet, festékes tubust húzott ki a zsebéből, óvatosan javítgatni kezdte az alkotás egyik sarkát. Ám a teremőr rajtakapta, s rövid vita után váll-lódításokkal, térdről adott farba rúgásokkal távolította el műve – örökléte – közeléből" (Napló, 2: 346).

1974-ben ennek az anekdotának változatát róttá naplójába. Itt szobrászról – Mailloiról vagy Bourdelle-ról – van szó: a múzeumban kiállított szobrán vésőütogetéssel akart javítani. A teremőrrel folytatott dulakodás után kuszált hajjal, tépett nyakkendővel a rendőrségen kötött ki.

„Nemcsak vallatás és vallomás lett a dologból; hosszú elvi, majd igazságszolgáltatási vita: joga van-e vajon az alkotónak változtatni a művén? Persze hogy van. S van-e joga vajon a mű tulajdonosának ragaszkodni az alkotás épségéhez? Természetesen.

És az úgynevezett szellemi – azaz nem tárgyi – mű vajon mikor kerül ki alkotója tulajdonjogából? Szép Ernőt maga Babits marasztalta el egyik versének egyetlen szónyi megváltoztatása miatt. A baráti – és szóbelinek maradt² – vita oda torkollt Babitsnak (a bírónak) irányításával, hogy a megszokás is valamiféle jogosultság: olyan természetű a lélek területén, mint a szolgalmi jog a földbirtoklásban.

Tudjuk, Tolsztoj elé nem lehetett odatenni régiebb könyveit; máris tintába mártott tollat, ceruzát forgatott az ujja, jobbító ötletet a feje. A *Háború és béke*-t állítólag tizenhétszer írta át az első közzététel előtt" (Napló, 4: 302).

E különös képzőművészeti példák járhattak Illyés fejében akkor is, amikor a maga változtatási jogát így okolta meg:

„Nyilván megütközést keltene, ha múzeumban függő képeit a festő ecsettel s fejében mindahányszor azzal a gondolattal látogatná meg, nem lel-e rajtuk igazítanivalót.

De nincs anya, aki ne rendezne valamit a lányain, táncba bocsátásuk előtt" (Napló, 2: 415).

1878-ban egy interjúban is elmondta a szobrászati példázatot. Előbb szembeszállt a közkeletű vélekedéssel: „Az emberek nagyjából szentségtörésnek érzik, hogy azokat a műveket, amelyeket már a tudatuk befogadott, és ízlésük elfogadott, akár a szerző is megváltoztassa" (*A költő felel*, 674). A maga álláspontját itt is e számunkra már ismerős szavakkal szögezte le: „Én magam azok közé tartozom, valahányszor akármilyen írásmat újra olvasom, vagy darabomat újra látom, megmozdul zsebemben a ceruza, hogy hogyan lehetne valamit javítani rajta" (*A költő felel*, 675). Előbb már megvallotta: „Azok közé az emberek közé tartozom, akik Babitsnak híres sorát vallják az örök meg nem elégedettség magatartásáról. Ez nem ritka a művészek között. Tudjuk, Szabó

Lőrinc majdnem életének egyik örömeiként említette, amikor ifjúkori verseit átfírta csaknem teljesen" (uo. 674).

1961-ben így fogalmazta meg költői jussát: „A befejezettség érzését s mindazt, ami ezzel jár – a művész jogos-jogtalan ráartiságát, terméketlen napokban is ható lelki nyugalmát –, nem ismerem. Nincs olyan bármily régen, bármily jól fogadott frásom, amelyen, ha nekem magamnak is újra el kell olvasnom, nem javítanék, azaz ne változtatnék. Javítok is, a saját példányomban" (*Napló*, 3: 11). Most is képzőművészeti analógiát hoz föl: „Hányszor festette meg Monet a roueni székesegyház kapuját? Mert más és más világításban" (uo.).

Iménti állításának részben ellentmond későbbi, 1968-ból való vallomása: „Semmit, amit valaha leírtam, nem tudok újra elolvasni" (*Napló*, 3: 298). De egybevéggel ezzel a kényszerképzet, amelyet régebbi frásainak új kiadása kapcsán vall meg: „Írásaim közzététele (a régieké különösen) most már nemcsak közömbösen hagy, hanem nyugtalanít" (*Napló*, 4: 95). „Kedvem volna – ha lenne rá lehetőség és részemről rá erő – átvizsgálni minden közzétett soromat a tüzetes igazság szemüvegével is" – írta 1976-ban (*Napló*, 5: 408).

1975-ben az *Ingyen lakoma* új kiadása elkéséřítette: „Szeretném tűzbe dobni az egészet. Azzal együtt, amit ma is »sikerült«-nek érzek. Arra van igényem, amit helyette kellett volna kifejeznie. Ha már akkor olyan igényes lett volna az agyam, mint most" (*Napló*, 5: 38).

GYAKORLATA

E nézetei műveinek átdolgozásáról naplójában és interjúiban megfogalmazott híradásaiban is tükröződnek.

1959-ben jegyezte föl: „Talán hetente is előveszem a »hallgatás« óta írt verseimet. Csaknem mindig javítok rajtuk. A *Vaksötét* címűt, azt hiszem, most félévi állás után (a borra mondják) készíttettem el véglegesnek, illetve készíttette el szinte magát az állatás alatt" (*Napló*, 2: 449).

A *Hunok Párizsban* új kiadásának korrektúrája 1975-ben megint gyötrelmessel járt. Tetszelgést, hatáskeresést lát most benne; fájlalja az elmulasztott lehetőséget a munkásmozgalom belső, „lélek szerinti" megjelenítésében. „Komoly vívódás: s ha megtiltanám a korábbi kiadást? Megkönnyítő csak elképzelni is: a posta helyett tűzbe dobom ezt a rengeteg paksamétát, s végignézem, hogyan ég. Sőt: egyetlen lángvetéssel megsemmisül; robbanásszerűen: ez volna a lelki furdalás megsemmisülése is" (*Napló*, 5: 207). Ez a gondolat néha később is megkíséřítette. Szerencsére azonban, nem semmisítette meg a levonatokat. Ámbár a mű – első változatában – akkor is fennmaradt volna.

S megint másik – látszólagos, mert hiszen ez a tartalomra vonatkozik – ellentmondás: ugyanakkor vállalja írásait: „nincs egyetlen sorom se, melyet most ki ne nyomatnék" – nyilatkozza ugyancsak 1975-ben (*A költő felel*, 549).

Érdekes, hogy már 1968-ban azt mondta: „Sose volt bennem erős a közlési vágy – most teljesen megszűnt" (*Hornyik Miklós: Beszélgetés trókkal*. Újvidék, 1982. 210). Ugyanakkor vallja azt is, hogy rossz gazdája a műveinek: „Nem tudom, hol vannak a régi verseim; még azokról sem tudok már, amelyek megjelentek nyomtatásban" (uo. 173).

Ez a beismerés azért is érdekes, mert szögesen szemben áll barátjának, Szabó Lőrincnek mindent megőrző pedantériájával. Erről is Illyés számolt be.

Cáfolta az olvasói hiedelmet, amely szerint a költő a múzsa csókjától, az ihlet mámorában egy iramban, egy szuszra és hibátlanul írja meg versét. Sok költő – Petőfi,

Ady is – ezt táplálta fogalmazványainak megsemmisítésével. „Meg kell vallanom, magam is áldozata lettem ennek a babonának, és csodálkozva néztem azt a bátorságot, ahogy Szabó Lőrinc például fölfedte, bárki előtt, a munkamódszerét. Már ez a szó is, hogy: munkamódszer, költésről szólva, profánul hatott. Ő, Szabó Lőrinc, akárki érdeklődött a verscsinálási módjáról (vagy kéziratot akart tőle kapni), kihúzta azt a fiókot, ahová bedobálta kézirateit, s mivel előbb gyorsírással írta le a versjegyzeteit, folyamatosan előbb odaadta ezeket a gyorsírással rögtönzéseket, aztán az első piszkozatot, a második piszkozatot, a harmadikat, vagy, ha volt, akár a negyediket, tizediket, egész addig, míg ő el nem ért a fogalmazásban addig, hogy végül legépelte azt a verset. Hogy tehát a vers épülete hogyan keletkezik, arról irodalom vajmi kevés van” (*A költő felel*, 710). Azt azonban Illyés itt is elárulta, hogy ő maga is nagyon sokszor újra leírja a verseit (uo. 711).

KÖLTŐI MŰHELYE

Ennek kapcsán érdemes szemügyre vennünk elszórt megjegyzéseit munkamódszeréről. „Kézzel írok, eléggé sebtiben-röptiben, szabadon” (*Napló*, 5: 83). Gyakran alig tudja kislabizálni a saját gyorsan leírt sorait (uo. 23). Mikor a családi örökségként fenyegető vakság gondolatával küzdött, félt, hogy nem tud többé verset írni, hiszen nemhogy diktálva, de még gépelve sem képes fogalmazni (uo. 262). „Öreg író – rója föl kevéssel utóbb – kézzel írjon. Beszéd közben szégyenletesen megállít, ha nem jut eszembe egy-egy név – most már szó sem. Tollam alá még akadálytalanul folynak. Öregen beszéd – főleg eszmefejtés – helyett is csak írjunk. Utólag az eltüntethető” (uo. 301).

Kézírását felesége tudja legjobban olvasni: a győgyepedagógiai főiskola főigazgató-nője férjének gépírónője egyben. „Írói »munkamódszerem« az, hogy közlendőimet hevenyén vetem papírra, alig működtetve bármely ellenőrzést; bármily közbeszólását a belém települt homo aestheticusnak és politicusnak. Van szem, amely az így keletkezett betűlabirintuson végig tud menni, s abból hitvesi türelemmel gépírással másolatot képes összekopogni” (*Napló*, 4: 26). Halála előtt kevéssel, 1983. január 3-án is ezt írta naplójegyzetei közt: „Kézírásom – a szinte külön öregedő kéz betűvetése – már-már olyan önkényesen, azaz önzőn odadobált, hogy magam alig tudom – unom – olvasni. De F. változatlan könnyűséggel gépeli. A nekem adott másolatokat így – van eset – jómagam kíváncsian olvasom” (*Illyés Gyula emlékkönyv*, 1984. 476).

Flóra asszony kézírása véletlenül már megismerkedésük előtt hasonlított Illyéséhez. Ez a költő számára „a sors nagy áldásának” bizonyult: felesége a levelezésben is tehermentesítette: „Meghittebb leveleim java sem az én kezemet dicséri. Hát ahol még nem is véleményt kell mondani. Meg kell vallanom, a könyveimbe rótt dedikáló sorok egy része sem az én jobbam érdeméből méltó, hogy a jövőnek megőriztessék” (*Napló*, 2: 353). Ezt jó tudniuk a jövőendő Illyés-textológusoknak.

Interjúiból további részleteket tudunk meg költői műhelyéről. „Nem szeretek írni – válaszolta a kérdésre, hogy könnyen vagy nehezen ír-e. – Elképzelné igen. Halogatom, ameddig csak el lehet kerülni. Nagyon szerényen dolgozom, csak cetlikén, mintha mellékes volna a dolog. Nem azzal a nagy komolysággal. Majd egyszer jobban megcsinálom – gondolom mindig. De rendszerint nem javítom ki. Feleségem el tudja olvasni a kézírásomat. Legépel. De a kefelevonatnál alig bírom megállni, hogy át ne írjam az egészet. Mindig javítani akarok” (*A költő felel*, 415). Újraírta, mondta, a *Bolhabátat*, s legszívesebben újat írna a *Dózsa* helyett: ugyanazokkal a szereplőkkel, de

kijavítva. „Előfordult, hogy megírtam egy verset, aztán újra megírtam, és kiadtam mind a kettőt” (uo.). Ezt rövidesen megismételte: „Az pedig már csaknem tréfa, többször megcsináltam, hogy ugyanazt a témát, ugyanazt a verset többször megírtam. Nem-egyszer ugyanazzal a címmel is” (uo. 424). S most is a roueni katedrális többször megfestő Monet példájára hivatkozott.

A *Fáklyalángot* többször is „átigazította”. Figyelembe vette a rendezők, sőt a színészek észrevételeit, a maga színházi tapasztalatait. Először 1963-ban (*Napló*, 3: 89), azután 1967-ben (uo. 254), majd 1978-ban is (*Napló*, 6: 95, 251). Tervezte a *Kora tavasz* és a *Hunok Párisban* átdolgozását is (*Napló*, 3: 285). Ebben azonban megakadályozta, hogy szereplőik, modelljeik még éltek. „A *Hunok Párisban* egyik főszereplője éppen akkoriban volt kint a Szovjetunióban; ha saját nevén nevezem meg, abból kellemtelensége származhatott volna. De nemcsak neki, hanem több embernek, a regény élő figuráinak. Írás közben persze nemcsak a nevüket változtattam meg, egy kissé a jellemüket is átformáltam; ténylegesen azonban mégis az élő alakokra emlékszem. Amikor ennek utána akartam nézni, az első kérdés az volt: most mit tegyek? Igazítsam ki a neveket? Ez hamis volna; vagy folytassam így, regényesítve, az ábrázolást? Ez is nehéz dolog” (*Hornyik Miklós: Beszélgetés írókkal*, 208). Nagyjából hasonló volt a helyzet már a *Puszták népében* is, „ahol nem Gyánt van, hanem egy kitalált pusztanév, s ahol a személynevek is fel vannak cserélve – magam is csaknem eltévedtem később bennük” (uo. 209).

A *Bolhabalat* (1966) olyannyira újrafra, hogy címét, alcímét is megváltoztatta: a *Bál a pusztán* (1971) „zenés kópéjáték” helyett „Hösi komédia két részben”. Az átdolgozást itt is az ismert érveléssel okolta meg:

„A művészi alkotást az érinthetelenség szent légköre övezi.

Nem az én szememben.

Ahányszor régebbi írásom elem kerül, alig állom meg, hogy bele ne javítsak. Meg sem állom. A művész ne a művét tisztelje, ne is a maga személyét: a célt, amiért művét megcsinálta; no meg azt, akinek szánja, akit munkájával megtisztel” (*Izsák József: Illyés Gyula költői világképe*. 1986. 354).

A „gépíró” egyúttal az írások első cenzora is. A költő első, még kusza kéziratának első olvasója, „lektora”. „Már erre megkapom, ezekre a könnyű firkaalmányokra az aprólékos észrevételt. Ezt úgy-ahogy még ellazsálhatom. A gépirat szélén már villogó – villámcsapásszerű – fölkiáltójelek tudatják a most már szigorú kifogást. A saját érdekemben: úgynevezett jó híremet óva. Bajos védekezni. Ha így-úgy sikerül is fönntartanom – legalább egy-egy részletben – álláspontomat, az úgynevezett kefelevonatra is lecsap a figyelmes szem. Biz megesik, hogy – noha nyakas vagyok, végül azt válaszolom (nagy ritkán!): javítsd ki, ahogy akarod, írd bele magad, amit jobbnak látsz” (*Napló*, 5: 83).

Illyés Gyuláné hivatásának tartotta a költőtől megsemmisítésre szánt kéziratok megmentését is: „Ha Flóra nem látja, kéziratom a papírkosárba kerül. Ha látja, akkor megakadályozza, inkább elteszi” (*A költő felel*, 822).

Az Illyés-textológiaianak nem csak a naplójegyzetek vizsgálatában kell számolnia Flóra asszony különleges szerepével, hanem még némelyik kötet anyagának elemzésében is (*Napló*, 6: 361).

Mint főntebb már olvastuk, Illyés mások okos javaslatát is kész volt megszívlelni. Az *Orfeusz* nem tetszett Kun Ágnesnek. Illyés Flórával üzent neki, hogy „a javításra kész mesterember figyelmével” hallgatja még a kedvezőtlen véleményt is (*Napló*, 5: 241).

Magyarok (1933) című költeménye Fülep Lajos zengővárkonyi parókiáján született. Első fogalmazványát megmutatta házigazdájának:

„A vers vége felé, már a nép temetésére szánt sorokban:

*már hantot rád én is vetnék,
ha nem a te fiad lennék–*

utolsó szava helyett *volnékot* tanácsolt: szabatosabb is, a könnyed rím helyett is odaillőbb, az érdekesebb, az ősi betűrímmel" (*Napló*, 5: 30).

Valaki fölhívta a költő figyelmét, hogy *A reformáció genfi emlékműve előtt* (1946) című versében nem helyes Bocskai *baltás* jelzője, mert a fejedelem nem baltát tart a kezében. Ezért Masits Lajosnak a szobor fényképe alapján tett javaslatára 1966 óta a költő kötetében *szablyás* jelző áll (*A debreceni Déri Múzeum évkönyve*. 1976. 338).

Sinkovits Imre a *Dózsa*-drámában kért módosítást. „– Máris azt mondhatod – mondja Illyés Gyula. – Örökre kihúszom. Köszönöm – és ceruzával igazítja a szöveget. Másutt több szöveg szükséges, a gyulai Várszínház követelményei szerint. Laponként haladnak, aztán néhány oldalt tovább pörget Sinkovits.

– Így megtanultam írni? – kérdezi tréfásan Illyés Gyula.

További igazításokhoz látatlanban hozzájárul.

– Számomra minden változtatás: prozódia. Látom a színen, és ha jó, egyszerűen eltulajdonítom – mondja" (*A költő felel*, 740–741). Ugyancsak gyulai szükségletre, a *Dániel* bemutatójára – szociális céllal, hogy egy érdemtelenül mellőzött, idős pécsi színész is szerepet kapjon, s így feleségével nyaralhasson a fürdővárosban – ki kellett találnia egy újabb szereplőt, és néhány mondatos szöveget írnia számára (*Napló*, 5: 424–425).

Kész ismeretlenek a tanácsát is megfogadni, ha belátja, igaza van. Levélben figyelmezteti valaki. „Fél éjszakai vánkosgyűrés után úgy döntök, teljesítem a kérést. Megváltoztattam a mondatot" (*Napló*, 4: 92).

A szövegváltoztatások zöme természetesen nem mások, hanem a költő saját javításai. Az osztják (vogul) medveének fordításának korrektúrája közben tudatosan benne, hogy a hétlapnyi szövegben egyetlen határozatlan névelő sincs, határozott névelő is csak három. „Ösztönösen csináltam, de most ezt a hármat is kihagyom. Igazán »játssza« kihagyhatom: a magyar mondat még mindig örül, ha tömör lehet" (uo. 323).

A *Hősökről beszélek* átdolgozása akkor ért meg benne, amikor 1975 elején Horváth Ferenc tolmácsolásában meghallgatta. „Az előadás kitűnő. Maga a vers – igényelne két-három napi munkát, hogy az akkor szándékos kezdetlegességeket megsimítsam, s beleszöjem a történet legendá voltát" (*Napló*, 5: 8).

A textológusnak manapság olyan különleges szempontot is figyelembe kell vennie, hogy megesik, a költő korrektúráját telefonon mondja be, netán emlékezetből. S a helyzet bonyolultsága, a megértetés reménytelensége miatt, letesz eredeti változtató szándékáról: „Lemondok, hogy a *jeget-felelet* rímet átjavítsam *havat-válaszokra*" (uo. 328). De ezt sem teheti büntetlenül: „Utána ismét sötét szoba, csillapító."

Olykor a sajtóhiba is változatot hoz létre. *Éjjelben győzni* (1924) című ifjúkori versének eredeti címe *E jelben győzni* volt, de az Akasztott Ember folytatásában, Barta Sándor bécsi folyóiratában, az Ékben 1923-ban hibásan jelent meg.³ „Szürrealista kísérletből hagytam meg a sajtóhibát. Sejtelmesebb is – »költőibb« – a szándékoltnál. Maradjon tehát a sors fogalmazása" (*Napló*, 6: 288).

Néha öngyötrő fájdalmat okoz egyetlen szó. Hibásan idézte Mallarmé egy sorát: „Donner un sens plus pur aux mots de la tribu" helyett „un sens plus sur" szerepelt

mottóul, s ennek megfelelően helytelen lett a fordítása is. Szávai János figyelmeztette rá. Valószínűleg a kézírás bizonytalanságából (a *p*-ét *s*-nek lehetett olvasni) keletkezett. „Álmatlan éjszaka – a *pur* és *sur* összecserélése miatt! –, s a hajnali altató az egész napot is elkámpicsorítja” (*Napló*, 5: 428).

Előfordult, hogy „első kritikusa” elégedetlenkedett a változtatásokkal. Első unokájának (*1976) születéséről Illyés verset (*Nyári újév*) írt. „Délután újabb farigcsálás a versen. Nem küldöm el. Szinte babonás érzés: ne üssesem hírré, hogy Bálintunk van. (Még nincs beceneve.) Flórának változatlanul tetszik a vers, de a legelső formájában” (uo. 424).

Prózai – kritikai – írásai közül olyan változtatásról ad számot, amelyet a maga jószántából tett. Az *Ingyen lakoma* (1964) számára a katolikus költészetről 1933-ban írt dolgozatában enyhített megállapításain. „A kemény ítéleteimet az indokolta: féltettem a katolikus irodalmat; azt szerettem volna, ha jobb és egyre színvonalasabb lesz. A vulgarizálástól, a primitív hitvédelmi funkcionálástól féltettem” – mondta 1971-ben a *Vigilia* számára (*A költő felel*, 398). Az időpontokra tekintettel ezt el is hihetjük neki. S erre céloz a három nappal később elhunyt Mécs Lászlónál tett látogatása kapcsán is (*Napló*, 6: 385, 413).

ÁTIGAZÍTÁSOK

A maga műveinek e szenvedélyes csiszolgatása teszi érthetővé, hogy Illyés – sokakkal ellentétben – nem tartotta kegyeletsértésnek klasszikus elődök alkotásainak tökéletesítését, „átigazítását” sem, sőt maga is vállalkozott ilyenre. Javasolta Vörösmarty és Petőfi Shakespeare-fordításainak kijavítását (*Napló*, 2: 465). Katona József *Bánk bán* és Teleki László *A kegyenc* című drámáját fölfrissítette. Zrínyi és Eötvös prózájáról azonban az volt a véleménye, hogy ezeket nem lehet mai nyelvünkre átírni, mint még Móricz Zsigmond is hitte (*Napló*, 4: 44).

A TÖREDÉKEK ELMÉLETE

1971-ben *Abbahagyott versek* címmel kiadta töredékeit. Hasonló későbbi alkotásait posztumusz kötete (*A semmi közellé*, 1983) *Törmelékéről törmelékre, Töredékről töredékre* címmel foglalta össze. Az „abbahagyott versek” elé Illyés terjedelmes tanulmányt írt a töredékek alkotáslélektani értelméről, jelentőségükről. Elmondja, mi készítette időről időre egy-egy vers félbehagyására. „Én mindig azért mondtam le valamiről, mert egy más dolog még jobban vonzott. Az elfordulás mögött tehát éppen séggel nem lemondás volt; inkább telhetetlenség; a szegény ember kapkodása a lakodalmi torban; nagyobb volt a szemem, mint az erőm” (*Menet a ködben*. 1986. 48–49). „Sok verstől azért álltam el, sőt sokat el sem kezdtem azért, mert megjelenésük reménytelen volt” (uo. 49). „A töredékben maradt vers évszázadokig megtarthatja azt az értéket, ami épp abba a töredékbe került” (uo. 50). „Vannak tehát versek, amelyeket – a torzók mintájára – éppen befejezetlenségük tesz megrendítően széppé” – írja, s idézi Vörösmarty, Arany, Petőfi, Tóth Árpád, sőt a maga párizsi, majd 1944 nyarának vidéki bujdosásában írt példáját is. „Nemcsak az a befejezetlen vers, amelyből sorok hiányzanak – zárta fejtegetéseit. – Befejezetlen az is, amely – noha külsőleg kerek egésznek hat – az eszme kifejezésének, a belső értéknek dolgában hiányos; amelynél a tökéletességig való kidolgozást hagyta abba az író” (uo. 61).

AZ IDŐREND JELENTŐSÉGE

Tanulságos, amit Illyés versesköteteinek szerkezetéről elejt. 1975 őszén új kötet kiadására gondolt; ebből lett 1977-ben a *Különös testamentum*. „Próbáltam rendet rakni a már közölt versek közt. Harminc az olyan, amelyet kötetben is vállalnék. S van még legalább ötven átrostálendő, átírandó olyan, amelyből csak egy-két sor hiányzik, hogy életszerűen dobogjon benne a mag, a szív” (*Napló*, 5: 213).

Itt nem szól arról, milyen szerkezetben közölné őket; a kötetben ciklusokba osztva kapjuk verseit. Korábban úgy nyilatkozott, hogy képtelen eleget tenni annak a nyilván a kiadótól származó, „megbecsülő” fölszólításnak, hogy verseit időrendbe szedje, keletkezési évüket föltüntesse.

„Sok van közülük ugyanis, amelyet oly hosszas hevertetés után érdemesztettem közlésre, hogy első lefrásuk idején magam is elfeledtem, már csak azért is, mert hisz ez volt a legkevésbé fontos körülmény az én számomra. És másoknak? Ma sem tudom, elmarasztalásnak vagy dicséretnek érzem-e Ö. I.-nek⁴ a *Fekete-fehér* című kötet⁵ olvastá után írt baráti levelének azt a megjegyzését: mintha nem egy, hanem négy költőt olvasott volna. Ha nem hatot. Mert legalább annyi periódusnak végül kiadásra érdemesztett és engedett termése gyűlt annak a kötetnek az edényébe” (*Napló*, 4: 26). Más, egyedi példát is hoz. 1974. november 28-án jegyezte föl, hogy szinte percek alatt befejezte a *Párisi képek* (legalábbis e címmel köteteiben nem található) versének második darabját. Ezt írja róla: „Már most, ha rögtön kiadom, aki ismer, azt hiszi, hogy régen írtam, legutolsó párisi utam alatt; ha viszont dátumozom, mindenki azt vélheti, most vagyok Párisban. Ennyit ér az irodalmi hely-, sőt oknyomozás, voltaképpen minden versben. Még a rögtönzéseket is az addig leélt élet élménye – datálja” (uo. 372–373). Amikor a verset letisztázta, ismét megjegyezte: „Ha odaírom a keletkezés dátumát, vagyis 1974. december 1-jét, azt hiszi az olvasó, most vagyok odakint. Már csak a kérdés kielezése miatt is az utóbbira hajlok. De az meg nem hat majd ráadásul kérdésnek is?” (Uo. 375.)

Ám téved, aki mindebből a jogos kétkedésből arra következtet, hogy Illyés „tiltakozott verseinek időrendi felsorakoztatása ellen”, s elvi okokból adta meg ritkán verseinek keletkezési idejét (*Izsák*: i. m. 373, 445). Illyés – cáfolva ezt – előbbi fejtegetését így folytatta: „Kerülget némi röstelkedés, hogy nem azok elégedettségére, akik számára a mű élvezése nem teljes az adatok megélvezése nélkül. Meghúzni egy effajta életműben bizonyos vonalakat, fölfedni rejlő összefüggéseket – időbelieket, térbelieket, eszmebelieket –, ez a szenvedély engem is elkapott, de mindig csak mint már megnyert olvasót, mindig csak utólag: élményeim rendbe rakásakor.

Legyen hát ez a keletkezés szerinti rendbe rakás ez esetben is az olvasó időtöltése; már ha figyelme még erre is futja” (*Napló*, 4: 26).

Nem véletlen, hogy az *Abbahagyott verseket* a hét tárgyi csoporton belül időrendben közölte a költő, és sok helyt megadta keletkezésük évét is. Ahol hiányzik, írta, csupán azt jelenti, hogy már maga sem tudja (*Menet a ködben*, 60).

KÜZDELEM A CENZÚRA ELLEN

Azon nem csodálkozhatunk, hogy a Horthy-korszak cenzúrája szövegrészeket törölt Illyés *Oroszország* (1934) című útikönyvéből (*Napló*, 4: 228). De a sztalinista művelődéspolitiká sem volt elnézőbb vele szemben.

Több esetről közelebbi adatokat is megtudhatunk. *Föltépendő sebek* című cikke a Magyar Nemzet 1974. karácsonyi számában csak a magát jóbarátnak mutató Aczél

György cenzúrájával láthatott napvilágot. A főszerkesztő Pethő Tibor telefonon jelentette be magát a szerzőhöz, hogy elfogadtassa vele a hatalom kívánságait.

„Jön is már, a kézirat tele jegyzettel, mintha egy egész kollégium vitatkozott volna fölötte. Ha egyszerre látom az egészet, lemondok a közlésről. De pontról pontra haladva, jó kétórás küzdelem, noha csaknem minden esetben belátóan engedek az *egésznek* közölhetőségéért. »Mindenki nagyon fontosnak tartja!«

De azt idézetképpen sem lehet leírni, hogy akárcsak a királyi Románia, a beneşi Csehszlovákia pénzzel támogatta a Jövő és a Bécsi Magyar Újság című emigráns magyar lapokat" (*Napló*, 4: 384).

Ez a küzdelem a Magyar Nemzet híressé vált cikkei körül rendre megismétlődött. Az 1975. karácsonyi cikkben egy szót kellett kicserélnie. A nyelvi türelmetlenség *eszlelőségig* való fajulását szándékos célzásnak vehetik – érvel Pethő. Nyilván Ceauşescuék. *Végletekig* való fajulás lett belőle (*Napló*, 5: 292).

Az 1977. karácsonyi és 1978. újévi számban *Válasz Herdernek* címmel a határon túli magyarságért szót emelő esszének nemzetközi visszhangja támadt. A rejtélyes „felső hely” (nyilván maga Aczél, de ő Illyésnek közvetlenül egy szót sem szólt) utasította Pethőt: „semmi további kampány” (*Napló*, 6: 211). Amikor a cikkek körül vihar támadt, emlékeztették a főszerkesztőt, hogy már korábban figyelmeztették: máskor ne jelentessen meg saját szakállára ilyen „kényes” anyagot (uo. 306).

S amikor Ceauşescu nyilvánvaló parancsára a Luceafarul hasábjain a román akadémia és frószövetség nagy tekintélyű elnöke, Mihnea Gheorghiu nekirontott Illyésnek, és Horthy kései bajnokának rágalmazta, Aczél a megtámadottat lebeszélte a válaszról (uo. 305). Illyés mégis megírta. Pethőnek tetszett:

„Hatalmas. Azzal, hogy magas szintű. De a végét hagyjuk el.

De mikor épp abban van a mag. A többi szinte előkészítés” (uo. 308).

Pethő kitalálta, hogy Illyés cikke előtt lélektani előkészítésül közli az Inosztanaja Literatura új számából Vlagyimir Laksinnak Illyést méltató tanulmányát. A hatalom (a háttérből Aczél?) azonban közbeszólt: sem Laksin, sem Illyés cikke nem jelenhet meg (uo. 309).

Illyés csapdába esett. Aczél „barátságára” tekintettel még csak szóvá sem tehetette az őt ért sérelmet. Bernard Quettának, a Nouvel Observateur tudósítójának kérdésére, hogy a Luceafarulnak írt válasza valóban nem jelenhet-e meg, kénytelen azt felelni, hogy ő halasztja a megjelentetést (uo. 332). Álmatlan éjszakákat, depressziórohamokat okoz neki e kényszerítő helyzet:

„Nem hazudtam, de mégis lepleztem egy hazug állapotot.

Nem elég, hogy hosszú hetek óta nyúvik az idegemet az állandó félrevezetéssel, most arra kényszerülök, hogy én vezessem félre a világot egy taktika következményeként, aminek a hátterét nem fedik föl előttem. Azaz nem fedhetik föl, tudva, hogy nem helyeselném.” (Uo.) Később szinte gúnynak hatott, hogy éppen az Illyést nacionalistának tartó Pach Zsigmond Pállal frattak halovány választ az Élet és Irodalom 1978. július 8-i számában. Aczél szerette volna, ha Illyés megelégszik ennyivel; faggatta, tetszik-e neki. Illyés még most is jóhiszeműen föltételezte, hogy Aczél maga is kínos helyzetben van. Aggályának azonban naplójegyzeteiben hangot ad. Aczél vette rá, „a személyes hangot mindig barátira váltva”, hogy a Luceafarulnak ne ő válaszoljon. Illyés *Békülékenyen és fegyelmezetten* című válasza életében nem jelenhetett meg. Azóta is csak naplójegyzetei közt olvasható *Fegyelmezetten* címmel (uo. 320–326).

Aczél kétszínű játéka különösen a *Közügy* című vers viszontagságaiban mutatkozott meg. E versét Illyés 1978 áprilisában írta (uo. 444). Némi csiszolgatás után

augusztus elején juttatta el Pethőhöz, hogy a 20-ai ünnepi számban megjelenhessék. A főszerkesztő 12-én más ürüggyel telefonált a költőnek, mintegy mellékesen jegyezve meg, hogy verséről is szeretne vele tárgyalni. Kinek szűrt szemet? „Az udvarias cenzúra az átláthatatlanságával aláz meg” (uo. 368). Két nap múlva kiderült, hogy már Aczél is olvasta: ő is beszélni akar róla Illyéssel. „A versed ügyéről is.” Tehát nem közölhető. Ha »ügye« van” (uo. 369). Pethő szerint: „Az »általános« vélemény fönt (tehát többen is látták), hogy a vers nagyon jó, de hát... Öt-hat kényes pont. Elhülök az »érzékenységre«. Azt mind magára veheti a román államfő. De vele együtt legalább harminc hatalmaskodó. S ha magára veszi – megint egy típus által beszennyezett véres inget vesz magára.” Végül: „fogadjam el, hogy azt a verset nem lehet most közölni, főképp nem a Magyar Nemzetben” (uo. 369). Pethőt még azzal is megbízta Aczél (ki más lehetett volna?), hogy vegye rá Illyést: ígérje meg, versét nem küldi ki külföldre fordításra (uo. 371).

Aczél közben hitegette a költőt: legyen türelmes, verse nemsokára megjelenhet. De augusztus végén sincs semmi hír róla. „Vagyis bizonyos, hogy a »türelem« és a »majd meglátjuk«: a cenzúra egyféle nyálkás kötele. Átolvasva a verset (késő este), hogy mi is benne az akadály, az a kényes csomó – amit az érzékeny zsarnokok nem nyelhetnek le –, hozzáírtam még egy szakaszt” (uo. 378). Emlékeztetek az *Abbahagyott versek* elé írt magyarázatra: „Nem szokatlan eset, hogy a helytelenítés vagy büntetés ösztökélően hat egy íróra.” A *Közügy* ennek klasszikus példája lett. Másnap Illyés még két (uo. 379), néhány nap múlva harmadik, megint pár nap alatt negyedik, ötödik szakaszt írt hozzá. Az önmagával sokszor elégedetlenkedő költő a 4-5 versszakkal megbővített *Közügyet* remeknek találta: a betoldás nem állította meg a *svungot*, amitől félt (uo. 381).

Karácsony előtt ismét föltámadt benne a remény, hátha verse az ünnepi számban napvilágot láthat. Úgy látszik, nemcsak kibővítette, át is dolgozta, s az új változatot is elküldte. „És a megalázottság: az »átjavított« versre – életem tán legfontosabb (legsikerültebb?) versére semmi válasz. Tehát még így is közölhetetlen? De mi miatt? Ki itt végső fokon a cenzor?” (Uo. 443.) December 18-án Pethő ismét telefonált: még mindig nem kapott választ, hogy közölheti-e. Ő is Illyés legszebb versének minősítette a *Közügyet*, ami nyilván túlzás, ha Illyés részéről érthető túlzás is, hiszen a költőnek mindig az a verse a legkedvesebb, amelyet még nem hozhatott nyilvánosságra, tehát mondanivalója még feszíti közlésre vágyó lelkét. Pethő telefonja fölingerli: visszavonja költeményét. Most már – úgymond – ő nem akarja közlését. Augusztusban még önálló vélemény lett volna, független, értékes, maradandó állásfoglalás; most a nemzetközi hercehurcában az a látszata támadna, mintha rendelésre írta volna. „Az ember a »józan«, az »okos« cenzúrát is nehezen bírja. De az érthetlent?” (Uo. 444.) December 23-án Pethő mégis ismét telefonál: még mindig nincs döntés. Aczél maga akar beszélni róla Illyéssel (uo. 446).

A *Közügy* csak a Kortárs 1980. januári számában jelent meg, majd 1981-ben, mint Illyés új kötetének címadó verse.

De a Luceafarulnak írt válasz és a *Közügy* közlésének megtiltásával párhuzamosan Illyésnek még el kellett viselnie a *Gyorsuló idő* sorozatban kiadott kötetének, a *Szellem és erőszak*nak betiltását is. Aczél ebben szintén kétkulacsosként járt el.

Június elsején Flóra asszonnyal üzentte meg Illyésnek, hogy könyvének megjelenése halasztódik. Megjelenik – majd. Néhány mondat csak az akadály. A Magvető igazgatója, Kardos György a hibás: miért nem mutatta meg előzően (nyilván neki, Aczélnak). „De most a románok után a cseheket is ráeresztené” (uo. 327). Hamarosan

egész Budapest suttogta, hogy a Luceafarulnak írt válasz a cenzúra áldozata, a *Szellem és erőszak* pedig vízdába kerül (uo. 333). A Nouvel Observateur már említett tudósítója természetesen ezt is megkérdezte Illyéstől, s ő erre is kénytelen volt azt válaszolni, hogy csak rajta áll, mikor jelenik meg (uo. 332). Aczél a harminc szerzői tiszteletpéldányt június 12-én elküldte Illyésnek. Mindegyiknek az első lapjára beütve: *Nem terjeszthető. Műszaki példány.* A kísérlőlevélben célzás: Illyés jelentse Aczélnek, kinek adott belőle. „De hisz ez olyan, mintha denunciálnám is azokat, akiket az ajándékkal megbecsülnék? Meglenne a lista, hogy hol szedjék össze a köteteket, ha az lenne az utórendelkezés. Akár házkutatással, megfélemlítéssel” (uo. 335).

Augusztus 15-én Illyés ezt írta naplójába:

„De az agy csak zakatolja a hiábalvót. A könyv, a Luceafarulnak írt válasz, most a vers letiltása: fél év alatt három ilyen cenzorcsavarás rajtam. Akit kint-bent fő alibi-ként emlegetnek – emlegetnek látványul –, hogy nincs cenzúra” (uo. 370).

Szeptember 25-én:

„Semmi hír ugyanis, hogy akár a könyv (a *Szellem és erőszak*) terjesztését, akár a vers (a *Közügy*) kinyomtatását engedélyezzék. Bizonyos, hogy Aczéltól függ?

De a türelemre, hogy csak néhány hónapról, kezdetben hétről van szó, ő beszélt rá, a személyes hangot mindig barátira váltva” (uo. 390).

November 24-én:

„Úgy küzdök a cenzúrával – se a *Szellem és erőszak*, se a vers, se a cikk nem jelenhet meg – akár Petőfi” (uo. 435).

A *Szellem és erőszak* egy külföldre jutott példány alapján hasonló kiadásban Nyugat-Németországban jelent meg, s onnan jutott vissza hazánkba. Egy példányát 1983. szeptember 14-én Esztergomban kaptam Szállási Árpádtól.

Még inkább ki volt téve a költő a párt és a szerkesztőség cenzúrájának, ha a Népszabadság kért írást tőle.

Egyik jegyzetének közzlése kapcsán 1973 februárjában sikerül kijátszania a szerkesztők éberségét. Ők is egy szót kifogásoltak, de szerencsére ez elfodte előttük egy másik szó nagyobb jelentőségét. Az eredeti szöveg így szólt: „Ritkul a még öt év előtt is általános szóhasználat, hogy az anyanyelve miatt fölpofozott s az ellen ingerülten jajongó ágrólszakadtra is azt mondjuk: nacionalista! – a kifejezést a pofonok, a gúzsba-kötők, golyóeregetők kizárólagos jogú tulajdonába bocsátjuk át.” Illyés írja: a kifogásolt *fölpofozott* szót az első telefonra kicserélte. „Két levél után két levonat, az utóbbiban már az egész mondat elmaradt. Nem éreztem jól magam. Flóra beszélt velük, közölte ragaszkodásomat a mondat lényegéhez. (Napló, 4: 86–87). A huzavona után ez lett a végleges szöveg: „Eltűnőben van az a szóhasználat, hogy az anyanyelve miatt hátrányt szenvedő s ez ellen ingerülten jajongó ágrólszakadtra is azt mondjuk: nacionalista. A kifejezést nem bocsáthatjuk a gúzsba-kötők tulajdonába.” Illyés hozzátette: ez az utolsó mondat így elég értelmetlen, de nem ez volt a fontos. „Hanem végre is le lehetett nyomtatni, ki lehetett hozni a fényre: népek önrendelkezési joga” (uo. 87).

Más alkalommal Aczél kívánsága ellenére is megmakacsolta magát. A „jóbarát” azt kívánta, az irodalom *megosztása* helyett sehol se szerepeljen az írásban *megosztás*, mert ez elárulná, hogy kívülről jövő erő következménye. „Egy szót sem cseréltem föl abban – szándékosan –, amit már előzően írásban ajánlott, bár így egy kicsit bonyolult a mondat” (uo. 234).

1974. november 17-én E. Fehér Pál a Népszabadságban interjút közölt Illyéssel az irodalom antifasiszta ellenállásáról (*A költő felel*, 512–518). A költő örömebe ürom vegyült: „Bánt, hogy – noha másodszer, a telefonon át is kihúztam – a szerkesztőség

csak odaszorította Milotay hajdani támadásai elé: aljasabbnál aljasabb. Ez nem az én hangom, és Milotay a népi frók közül csak velem használt ilyenféle jellemzést. Az ellen, aki nincs jelen, épp a kemény kifejezések gyengék az olvasó előtt. Ilyenkor csak a pontos, tárgyilagos vágás hatékony, azaz hiteles" (*Napló*, 4: 361–362). E. Fehér Pál a maga elfogult indulatát adta ki – Illyés szájába hamisítva, tekintélyével visszaélve – a durva jelzővel.

Rényi Péter és E. Fehér Pál örömmel közölte Illyés cikkeit, hisz nekik is előnyös volt, ha a nemzetközi tekintélyű költő hasábjainon megjelent. Ám kész helyzet elé állították: Rényi Péter 1977 szeptemberében is a már betördelt kefelevonatot küldte el neki – kihagyva a neki nem tetsző szövegeket. „Ha nem is a magvát hagyták el, de a fogát, a harapósat (a lényegre). De hát most vonjam vissza az egészet (mert vita már a betördelés után nem lehet), vagy elégedjék meg, hogy legalább ennyi megjelenhet, s majd ha könyvben kerül kiadásra? *A szokásos helyzet tehát*" (*Napló*, 6: 130–131). Az utolsó mondatot mint a zsarolás e ravasz válfajára nagyon jellemzőt én szedtettem dőlten.

Dobozy Imre Illyésnek az írószövetség közgyűlésére küldött üdvözlését cenzúrázta meg. Illyés beletördölt (*Napló*, 5: 402). A *Szellem és erőszak* című kötetben azonban az eredeti szöveg olvasható.

ÖNCENZÚRA

A cenzúráról az öncenzúra nehezen választható el. A költő, ha már a hatalom ráijesztett, vagy fenyegetően érezte vele a szólásszabadság korlátait, lassan maga is kényszerűen alkalmazkodik, visszatartja magát. Erről éppen Illyés mondott leg többet, leghitelesebbet *Egy mondat a zsarnokságról* című versében.⁶ Ő hosszú élete során nemegyszer találta szembe magát a hatalom korlátaival. Természetesen már a Horthy-korszakban is. Az *Abbahagyott versek* (1971) bevezetőjében erről ezt írta:

„Sok verstől azért álltam el, sőt sokat el sem kezdtem azért, mert megjelenésük reménytelen volt. Oly társadalomban éltem, amelynek erkölcsé, törvénye ahhoz szoktatott, hogy a teljes kifejezést írói ábrándnak érezzem, vagyis hogy törődjem bele a rövidzáratokba. De rendszerint mégiscsak egy-egy vers korai nyakaszegésébe törődtem bele, maga a mondandó épp emiatt foglalkoztatott tovább. Ezeket a mondandókat nemegyszer megírtam, több változatban is, gyakran tudtomon kívül. Nem szokatlan eset, hogy a helytelenítés vagy büntetés ösztökélően hat egy íróra. Ha forradalmi írásművet félbehagytam, ritkán a veszély miatt, az érte kapható büntetés miatt hagytam félbe. Sok verset a cenzúra csonkított meg örökre, ha a beadott s ott veszett kézirat egyetlen példány volt, a nyomtatásból hiányzó részeket pedig az emlékezet már képtelen volt pótolni. (Néha megmaradtak ezek a kitörölt részek, mint például, hogy csak ezt mondjam, az *Iffúság* című elbeszélő költemény nyolc-tíz, még meg nem jelent versszak.) Valamiféle szemérem tart vissza attól, hogy ezeket a részeket – egész verseket – emlékezetem alsó fiókjából most sietősen előszedjem, medáliának a mellemre" (*Menet a ködben*, 49–50).

Nem volt másként 1945 után sem.

Legkiválóbb példája a Bartók-vers (1955). Fejben – Rákosi Mátyásnak szánt oldalvágással – így született:

*Hangzavart? Azt! Ha nekik az,
ami nekünk igaz
s vigasz!*

De már leírni az igaz elhagyásával írta le. „Épp mert olyan jól csattogott. Olyan »mutatványosan«, s mégis – erőfeszítés nélkül. Holott épp erőfeszítés – lánctörés – volt kifejezendő” (*Napló*, 5: 71).

„Cenzúrázzák az írásait? – Alig van francia vagy angol kartárs, aki ezt a kérdést kihagyná. Vannak bárki által ellenőrizhető tapasztalataim, melyeknek ha csak egy morzsáját közrebocsátom, a következmény: annyi év börtön, amennyi nem egy, hanem ezer ember életébe se fér bele.” A határon túli magyarokra utal: rajtuk torolnák – torolták! – meg Illyés egy-egy bátrabb nyilatkozatát. „Cenzúrázzák-e az írásaimat? Első fokon a saját lelkiismeretemmel...” (*Napló*, 4: 299–300).

„Cenzúra nincs – rója föl naplójegyzetei közé. – De a színdarabom (*Dupla vagy semmi*) színhelyül nem írhatom – s nem is akarom, mert »lehetetlenségét« magam is látom –, hogy a magyar–lengyel Kárpátokban. Holott történelmileg, földrajzilag ez a pontos megjelölés” (uo. 211).

Még a naplójegyzeteiben is öncenzúrára kényszerül. Erdélyi vendégének először nevét írta le, majd törölte: „Kiszámíthatatlan, nem okoz-e ilyen megnevezés kellemetlenséget még ilyen »közlés«-ért is, akár tíz vagy húsz év múlva is, ha illetéktelen, azaz »illetékes« szem elé kerül. Kiássák az öreg nénik sírját” (uo. 197). „*Hol zarnokság van...*”

Másoktól is tanult. Szintén erdélyi vendég ad át neki verskéziratot azzal a használati utasítással, hogy *munkás* helyett mindenütt *magyar* értendő benne. Csak így merte áthozni a határon (uo. 206).

Lebeszélte a Kortárs szerkesztője az író a *Beatrice apródjai* önéletrajzi regényének egy-egy folytatásában bizonyos dolgok őszinte megírásáról. „Félti az író”, kihagyásokat ajánl (uo. 90). Ennek következménye például, hogy a „vörös grófnő”, Andrassy Katinka „örmesteri egyenességgel kel ki”, amiért Károlyi Mihály portréjából egész passzusokat hagyott ki a Kortárs (uo. 253).

Illyés nagy gondja volt: az ország megconkftásáról 1977-ben hogyan lehet úgy írni, hogy közölhető legyen (uo. 211). 1978-ban pedig, amikor a Lucafarul-válasz és a *Közügy* körül huzavona zajlott, a költőt az is mérsékelt ellenállásra kényszerítette, hogy attól tartott: ha makacskodik, a *Beatricébe* burkolt részletek sem jelenhetnek meg. Pedig a Kortárs júliusi számát, amelyben a kényes fejezet megjelent, másolatban terjesztették (uo. 369). Októberban a következő részlet kefelevonatainak javításakor az író azon tépelődött, valamikor örömet szerzett neki a javítás, most csak kételyt támaszt benne: milyenné áll össze az olvasó fejében a tudatosan homályba burkolt szöveg? „Igaz, kerülnöm is kellett a túlságosan egyenes megfogalmazást. Hisz csodálkoztam (s mások még jobban), hogy mindez így is megjelenhetett” (uo. 406). November 10-én megint ezt latolgatta: „Bonyolult, csavaros mondatok Magyarország 1919-es ábrázolásában. Néhol magam is csak erős odafigyeléssel értem. De ha világosabbá teszem – nem jelenhet meg; »leszakad az emelet«, ami eddig is fenyegetett, és arra kényszerített, hogy homályosan rajzoljam azt, ami éles vonalakkal ma is »sérténé«, érzékenységet és érdeket. Azokban a fejezetekben a stílus (lám szándékos) homályossága a mondandó védőpajzsa” (uo. 415).

Elve volt: „Az őszinteség megfogalmazás dolga. Mindent ki lehet mondani, ha megeljük a neki való szavakat” (*Napló*, 4: 78). Csak olykor – mint a *Beatrice apródjai* esetében – a homályosság árán.

MÁSOK PÉLDÁJA

Illyés megfigyelését Szabó Lőrinc textológiai gyakorlatáról már idéztem. Érdemes szemügyre vennünk más elődökről és társakról elejtett észrevételeit is.

Kiss József *Ó mért oly későn* című versében csikorgó műhibának minősíti ezt a két sort:

*Mért nem hallgathattuk édes-kettesbe
A pacsirtát lesbe, te meg én...*

Ha pacsirta helyett – úgymond – csalogányt írt volna, s a lég dalnoka helyett az éj dalnokaként emlegetné, nem volna baj. „Ha művében a tudós felejt benn valamely hibát – vonta le a tanulságot –, az utókor bármely tagja kijavíthatja, nyugodtan, sőt hálát igényelne még a nagy előd szellemétől is. A művészet világában elképzelhetetlen” (Napló, 4: 366).

Irodalomtörténeti értékű adatot rögzít Illyés naplója 1930. november 15-én: „József át fogja írni eddigi verseit forradalmiakká, és kiadja *Úsd a tőkét, ne siránkozz* címmel” (Napló, 1: 26). József Attila *Dönts a tőkét, ne siránkozz* című kötetéről már helyes címmel a Népszava december 12-én adott először hírt, s a kötet 1931. március 21-én készült el. A költő „marxizáló” korszakában – mint a kritikai kiadásból látható – valóban átdolgozta verseit, majd az illegális párttól elszakadva, válogatott verseinek *Medvetánc* (1934) című gyűjteménye számára részint visszaállította a korábbi szövegeket, részint további változatokat alkotva megszabadította e korszakának verseit a pártszókinccs maradványaitól.

Az emigráció néhány tagja a hetvenes években számos váddal illette Illyést. Egyikük szerint még azért is ő felel, mert Babits verseiből a kiadó néhányat kihagyott (Napló, 6: 203).

Följegyezte Illyés Dérynek keserű nyilatkozatát fő művéről, *A befejezetlen mondatról*: 1974-ben elviselhetetlenül rossznak tartotta, sikertelen kísérletnek, egy jó szándék visszfényének, s elhatározta, hogy nem engedi újra kiadni. „A jó író – véli Illyés – az ilyen mondatokkal is győz. Először: vitára ingerel, azaz kezdetül már nem fogadom el ezt a lesújtó véleményt. Aztán: aki ilyen szigorúan beszél magáról, azt a másokkal való szigorában sem elfogultság vezette.” „Tibor nem először tagadja meg »kísérleteit«. És kit nem fog el a megtagadás ilyenforma indulata?” (Napló, 4: 67). Ezt később Illyés újból előadja. Szerinte Déry korábban minden művét megtagadta, amelyet *A befejezetlen mondat* előtt írt. „Aztán, pályájának újabb állomásán az azonközben írtakat közösfítette ki éppoly föllebbezhetetlenül. Most meg mit vet elénk *Egy nap hordalékának* legfrissebb hulláma abból az alkalomból, hogy megjelenőben *A befejezetlen mondat* ki tudja, hányadik kiadása? Más ilyenkor szerényen vállon veregeti magát, finoman öndicsérfő bevezetőt közöl. Írónk ezúttal, fenyegetésszámba menő szigorral ennek a könyvének a kézbevételeitől is eltiltaná az olvasót, ezt is megtagadja. Szerencsére az olvasó most már látja, mit rejtenek ezek az ismétlődő mozdulatok. Az ember így nyomja maga alá, így tagadja meg a lépcsőfokot, amelyről éppen fölhág. No de hova akarsz jutni? Még nyolcvanévesen is!” (Napló, 4: 340).

KOSZTOLÁNYI TEXTOLÓGUSA

Utoljára, de nem utolsósorban Illyésről mint Kosztolányi első textológusáról kell szólnom. *Tíz szron túli Kosztolányi-könyv* sáfáráról: 1940 és 1945 közt gyűjtötte össze költőelődjének hírlapi cikkeit, rendezte tárgyi csoportokba, gondozta szövegeit,

szerkesztette könyvvé őket, írt hozzájuk remekül méltató bevezető tanulmányokat. (Összegyűjtve az *Ingyen lakoma* első kötetében olvashatók.) Az *Erős várunk a nyelv* címmel megjelent első kötetben az egész vállalkozást e szavakkal indította el:

„E sorozatban Kosztolányi Dezsőnek azokat a prózai műveit kapja az olvasó, amelyek elhatározás nélkül, mintegy az író tudatán kívül kerekedtek könyvvé és alkotássá. Származásuk a verses kötetekéhez hasonlít; azokat sem igen lehet előre megtervezni: a külön-külön készült darabok maguktól ugranak össze minden tudatos szerkesztésnél erősebb és bensőségesebb egységbe, a lélek egységébe. A szerkesztést szinte isteni kéz végzi, maga a Múza.”

Ez költőien szép, egyszersmind textológiai szempontból is figyelemre méltó megállapítás.

JEGYZETEK

- 1 Az első szám a *Naplójegyzetek* kötetét, a második a lapszámot jelenti. A *Naplójegyzetek* számai: 1. 1929–1945. 1986. 2. 1946–1960. 1987. 3. 1961–1972. 1989. 4. 1973–1974. 1990. 5. 1975–1976. 1991. 6. 1977–1978. 1992.
- 2 Írásban is! Vö. Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Szerk.: Belia György. 1978. 2: 90–91.
- 3 Összegyűjtött verseinek *Haza a magasban* (1972) c. kötete 1924-belinek jelzi, de az *Ék* három száma 1923. március 20-a és szeptember 1-je közt jelent meg. (Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok*. 1973. 127.)
- 4 Örkény Istvánnak.
- 5 1968.
- 6 Vö. Péter László: *Párhuzamos verselemzés*. Tiszatáj, 1987. 5. sz.

